

НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М.Є. ЖУКОВСЬКОГО
«ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МУРАДЯН НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 141.319.8

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ В
УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

033 Філософія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело:

_____ Н.С.Мурадян

Науковий керівник: Кузнєцов Анатолій Юрійович, доктор філософських наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Мурадян Н. С. Особливості інтенціональності правосвідомості в умовах віртуалізації суспільних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «філософія». – Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Харків, 2023.

У роботі досліджується питання інтенціональності правосвідомості суспільства у сучасному віртуалізованому світі. Розглядаються різні особливості інтенціональності та чинники, що впливають на формування правової культури українського суспільства.

Об'єктом дослідження є феномен інтенціональності правосвідомості як явища сучасної правової культури.

Предмет дослідження – філософська сутність інтенціональності правосвідомості та її особливості в умовах віртуалізації сучасних суспільних відносин.

Дисертаційне дослідження присвячене контексту правосвідомості, де інтенціональність становить інтерес, оскільки вона забезпечує основу для розуміння того, як досвід людей щодо права та правових інститутів формується їхніми цілями, цінностями та переконаннями. Наприклад, правознавці вивчають способи, якими на досвід людей щодо правової системи впливають їхні наміри домагатися справедливості чи захисту своїх прав, а також культурні й соціальні чинники, які формують ці наміри. Концепція інтенціональності свідомості стосується правосвідомості, адже вона забезпечує основу для розуміння того, як досвід людей щодо права та правових інститутів формується їхніми цілями, цінностями та віруваннями, а також культурними та соціальними чинниками.

Вибір теми зумовлений тим, що у теперішніх умовах життя суспільства простір кожної людини формується як складна мережева система з багатьма варіантами взаємодії та результатів, саме тому важливим для навколишнього середовища людини стає інтенсивна стратегія акторності, що сприяє збереженню

гуманістичних ідеалів, принципів, високого рівня культури поведінки у всіх сферах буття, порядку, дисципліни та закону.

У сучасних умовах полікомпонентності суспільних відносин слід зазначити, що множина вхідних та вихідних чинників, що визначають поле правової реальності, трансформується в множину передумов існування права, його фактичного буття та наслідків цього. Водночас виникає ментальний феномен правосвідомості як окремої людини, так і певної спільноти. Правосвідомість мислиться як чинник, що формує модель поведінки і розуміння ціннісних аспектів кожного вчинку, що є проявом взаємодії, взаєморозуміння, забезпечення соціального порядку та безпеки. Таким чином правосвідомість набуває ознак інтенціональності – націленості на вчинки з метою визначеності їх змісту та значення.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше запропоновано авторську концепцію соціально-філософської та філософсько-антропологічної інтерпретації феномена інтенціональності правосвідомості в умовах сучасного соціуму, що відкриває новий напрямок у вивченні даного феномена, дозволяє розкрити його сутнісні та функціональні ознаки у правовій культурі в умовах віртуалізації суспільних відносин. Пропонується інтерпретація різних соціокультурних чинників інтенціональності правосвідомості людини в сучасному світі як різноманітних факторів впливу на стан інтенціональності правосвідомості, де особлива увага приділяється взаємозв'язку інтенціональності правосвідомості з системами морально-правового та політичного регулювання поведінки людини та соціальних відносин загалом.

Розглядається поняття інтенціональності правосвідомості у віртуалізованому житті сучасного суспільства; процеси формування, розвитку та реалізації інтенціональності правосвідомості відносно права та правових норм, включаючи аналіз різних аспектів правової культури та правосвідомості в українському суспільстві.

У ході дослідження використано основні загальнонаукові методи (аналіз, синтез), метод класифікації понять, метод сходження від абстрактного до

конкретного та метод спостереження, проведено теоретичний розгляд предмета дослідження та реконструкція історично-наукових результатів, пізнання його сутності та пройдено шлях до конкретного сутнісного наукового мислення з метою подальшого виявлення тенденцій розвитку методології. Для формування головних положень було використано принцип об'єктивізму і плюралізму, а також метод компаративного аналізу у міждисциплінарному огляді, який синтезує філософсько-антропологічний підхід до розуміння предмета дослідження – феномена інтенціональності правосвідомості у соціально-комунікативній сфері людини в її діях і вчинках.

З огляду на викладене, дисертантка висуває гіпотезу, що віртуальне оточення, включаючи інтернет та віртуальні соціальні мережі, формує особливий характер інтенціональності правосвідомості у сучасній суспільно-цифровій реальності. Цей характер відображається у специфічних моральних і правових підходах, а також впливає на прийняття моральних та правових рішень у віртуальних і реальних ситуаціях, і, таким чином, визначає соціальну реальність і цифрову етику сучасного суспільства.

Акцентується увага на тому, як технологічний прогрес та використання цифрових засобів впливають на поле формування правосвідомості та сприйняття реальності, а також як соціокультурні чинники обумовлюють інтенціональність свідомості й спрямовують дії особистості.

Доведено, що вивчення інтенціональності правосвідомості сприяє покращенню правопорядку, розумінню моральних аспектів суспільства та способу взаємодії права та моралі в сучасному світі. Це є важливим для забезпечення справедливості, миру та сталого розвитку у сучасному суспільстві. Ця робота може дати підґрунтя для дослідження науковцями наслідків віртуального повороту культури, які сталися в сфері правової свідомості, факторів впливу на віртуалізоване населення, нові формації правосвідомості в сучасному житті українського суспільства та розвиток правосвідомого і демократичного суспільства. Це дослідження може дати матеріал для антропології, соціології,

правознавства, психології та інших наук і може послужити поштовхом до нових філософських роздумів.

Ключові слова: інтенціональність, правосвідомість, феномен, цінність, волевиявлення, віртуалізація, людина, свобода, суспільство, особистість, закон, право, мораль, етика, правова культура, правові норми, правопорядок, поведінка, влада, сучасна реальність, демократія, безпека.

ABSTRACT

Muradian N. Peculiarities of the intentionality of legal awareness in the conditions of virtualization of social relations. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 033 "Philosophy". – National Aerospace University named after M. E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, 2023.

The work examines the question of the intentionality of legal awareness of society in the modern virtual world. Various features of intentionality and factors influencing the formation of the legal culture of Ukrainian society are considered.

The object of research is the phenomenon of intentionality of legal awareness as a phenomenon of modern legal culture.

The subject of the study is the philosophical essence of the intentionality of legal consciousness and its peculiarities in the conditions of virtualization of modern social relations.

The dissertation research is devoted to the context of legal consciousness, where intentionality is of interest because it provides a framework for understanding how people's experiences of law and legal institutions are shaped by their goals, values, and beliefs. For example, legal scholars have studied the ways in which people's experiences of the legal system are influenced by their intentions to seek justice or protect their rights, as well as the cultural and social factors that shape those intentions. The concept of intentionality of consciousness is relevant to legal consciousness because it provides a framework for understanding how people's experiences of law and legal institutions are shaped by their goals, values and beliefs, as well as by cultural and social factors.

The choice of the topic is due to the fact that in the current conditions of social life, the space of each person is formed as a complex network system with many options for interaction and results, that is why an intensive strategy of acting, which contributes to the preservation of humanistic ideals, principles, and a high level of culture of behavior, becomes important for the human environment in all spheres of life, order, discipline and law.

In modern conditions of the multicomponent nature of social relations, it should be noted that the set of input and output factors that determine the field of legal reality is transformed into a set of prerequisites for the existence of law, its actual existence and its consequences. At the same time, the mental phenomenon of legal awareness arises, both for an individual and for a certain community. Legal awareness is thought of as a factor that forms a model of behavior and understanding the value aspects of each act, which is a manifestation of interaction, mutual understanding, ensuring social order and security. In this way, legal awareness acquires signs of intentionality - targeting actions with the aim of determining their content and meaning.

The scientific novelty of the dissertation research lies in the fact that the author's concept of the socio-philosophical and philosophical-anthropological interpretation of the phenomenon of intentionality of legal consciousness in the conditions of modern society, which opens a new direction in the study of this phenomenon, allows us to reveal its essential and functional features in the legal culture in the conditions virtualization of social relations. The interpretation of various sociocultural is offered factors of the intentionality of human legal awareness in the modern world as various influencing factors on the state of intentionality of legal consciousness, where special attention is paid to the relationship between the intentionality of legal awareness and systems of moral, legal and political regulation of human behavior and social relations in general.

The work examines the concept of intentionality of legal awareness in the virtualized life of modern society; processes of formation, development and implementation of the intentionality of legal awareness in relation to law and legal norms, including the analysis of various aspects of legal culture and legal awareness in Ukrainian society.

The research used the main general scientific methods (analysis and synthesis), the method of classification of concepts, the empirical method of observation and the method of ascent from the abstract to the concrete, where the empirical study of a specific subject and the reconstruction of historical and scientific results, knowledge of its essence and the path to the concrete essential scientific thinking in order to further identify trends in methodology development. The principle of objectivism and pluralism, as well as the method of comparative analysis in an interdisciplinary review, which synthesizes a philosophical and anthropological approach to understanding the subject of research - the phenomenon of intentionality of legal awareness in the socio-communicative sphere of a person in his actions and deeds, were used to form the main provisions.

Based on these factors, the paper puts forward a hypothesis that the virtual environment, including the Internet and virtual social networks, forms a special character of the intentionality of legal awareness in the modern social and digital reality. This character is reflected in specific moral and legal approaches, and also influences the adoption of moral and legal decisions in virtual and real situations, and thus defines the social reality and digital ethics of modern society.

Attention is focused on the analysis of how technological progress and the use of digital tools affect the field of formation of legal awareness and perception of reality, as well as how sociocultural factors determine the intentionality of consciousness and direct the actions of an individual.

The work concludes that the study of the intentionality of legal consciousness contributes to the improvement of the legal order, contributes to the understanding of the moral aspects of society and the way of interaction of law and morality in the modern world. This is important for ensuring justice, peace and sustainable development in modern society. This work can provide a basis for research by scientists of the consequences of the virtual turn of culture that occurred in the field of legal consciousness, factors influencing the virtualized population, new formations of legal consciousness in the modern life of Ukrainian society, and the development of a law-conscious and democratic society. In the future, our research can provide material for

anthropology, sociology, legal sciences, psychology and other sciences for further research and can serve as a basis for new philosophical reflections.

Key words: intentionality, legal awareness, phenomenon, value, expression of will, virtualization, mass media, man, freedom, society, personality, law, law, morality, ethics, legal culture, legal norms, law and order, behavior, power, modern reality, democracy, security.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження

1. Мурадян Н. С. Іntenціональність правосвідомості та свобода людини в умовах необхідного самообмеження. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії.* № 34. С. 70–77. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.10>
2. Мурадян Н. С. Взаємозв'язок між волевиявленням людини та свідомістю в цілісній структурі людини. *Перспективи. Соціально-політичний журнал.* 2022. № 2. С. 3240. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.2.5>
3. Мурадян Н. С. Вплив засобів масової інформації на свідомість людини та інтенціональність правосвідомості в соціумі. *Перспективи. Соціально-політичний журнал.* 2022. № 4. С. 67 – 73. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.10>
4. Мурадян Н. С. Віртуальна реальність як нове середовище формування правосвідомості. *Перспективи. Соціально-політичний журнал.* 2023. № 1. № 1. С. 66–72. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.1.9>
5. Мурадян Н. С., Васильєва Л. А. Іntenціональність правосвідомості людини в умовах необхідного самообмеження. *Young Scholars Journal Scientific journal.* Premier Publishing s.r.o. Praha. 2021 р. № 1. С. 34–38. URL: <https://doi.org/10.29013/YSJ-21-1-34-38>

Особистий внесок: розглянуто роль морально-правових вимог у процесі самообмеження людини.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження

6. Мурадян Н. С. Феномен правосвідомості в соціально-культурній динаміці. *Філософія в сучасному світі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 22–23 листопада 2019 р. Харків, 2019. С. 148–149. URL:

<https://web.kpi.kharkov.ua/pcw/wp-content/uploads/sites/210/2019/12/zbirka-filosofiya-2019.pdf>

7. Мурадян Н. С. Legal consciousness of a person in the face of global biological danger (On the example of the COVID-19 pandemic). *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., ч. 1., м. Суми 29 травня 2020 р. Суми, 2020. С. 36–39. URL: <https://law-conf.sspu.edu.ua/images/2020/e-book/chastina-1.pdf>
8. Мурадян Н. С. Іntenціональність правосвідомості людини як особливість феноменологічної свідомості. *Філософія в сучасному світі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20–21 лист. 2020 р. Харків, 2020. С. 225–227. URL: <https://web.kpi.kharkov.ua/pcw/wp-content/uploads/sites/210/2020/11/FILOSOFIYA-V-SUCHASNOMU-SVITI-2020-.pdf>
9. Корній Н. С. (Мурадян Н. С.), Васильєва Л. А. Іntenціональна свідомість людини публічної як позитивна свобода. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доповідей учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 лист. 2020 р. Харків, 2020. С. 44 – 46. URL: https://library.ppss.pro/index.php/ndippsn_20201120/issue/view/ndippsn_20201120/pdf
Особистий внесок: розглянуто взаємозв'язок свідомості людини та реалізація свободи у реаліях публічності.
10. Мурадян Н. С., Копилов В. О. Іntenціональність в предметному полі філософії права. *Актуальні питання сучасного соціогуманітарного знання* : збірка наук. доп. XII міжвуз. наук.-практ. семінару, м. Харків, 16 лютого 2021 р. Харків, 2021. Вип. 12. С. 67–69. URL: https://studgorodok.khai.edu/assets/files/nauka/seminari/maket-mizhvuz_2021_z-doi.pdf
Особистий внесок: розглянуто основні риси інтенціональної правосвідомості.
11. Мурадян Н. С. Теорія ідентичності сучасного американського філософа Френсіса Фукуяма. *V Таврійські історичні наукові читання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса 2–3 квітня 2021 р. Одеса, 2021. С. 68–72.
12. Мурадян Н. С. Традиція як аксіологічна детермінанта у формування правосвідомості. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26–27 березня 2021р. Харків, 2021. С. 66–67. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18795/1/Pr_samoroz_26-27_03-2021-stud.pdf

13. Мурадян Н. С. Право в цифровому просторі. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму* : матеріали міжвуз. міського наук.-практ. семінару, м. Харків, 17–18 лист. 2021 р. Харків, 2021. С. 30–31. URL: <https://library.khai.edu/library/fulltexts/2021/complex/Filosofiya%20v%20aksiosferi%20hlobalizuyuchoho%20sotsiumu.pdf>
14. Мурадян Н. С., Копилов В.О. Інтенціональність свідомості – свідомий чи навмисний перехід у розумовій діяльності людини. *Людина, культура, техніка в новому тисячолітті* : XXIII Міжнародна наук.-практ. конф., м. Харків, 28 квітня 2022 р. Харків, 2022. С. 168–170. https://khai.edu/assets/documents/1381/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C_2020.pdf
Особистий внесок: розглянута діалектика свідомого та навмисного.
15. Мурадян Н. С. Взаємозв'язок свободи волі та долі. *Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук* : збірник матеріалів допов. учасн. міжнар. наук.-практ. конф., Харків-Рига, 31 травня 2022 р. С.157–159. URL:<https://khai.edu/assets/documents/6684/Conference.2022-%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf>
16. Мурадян Н. С. Інтенціональні ознаки правосвідомості людини в повсякденному середовищі. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму* : матеріали міжвуз. міського наук.-практ. семінару, м. Харків, 17 листопада 2022 р. Харків, 2022. С. 9–11.
17. Мурадян Н. С. Морально-правова свідомість на тлі сучасного філософського дискурсу. *Філософія в сучасному світі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 листопада 2022 р. Харків, 2022. С. 153–156. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/59481>
18. Мурадян Н. С. Віртуальність та реальність: їх взаємодія, вплив на правосвідомість та правила безпеки і обмеження. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених* : збірник матеріалів доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 3 березня 2023 р. Харків, 2023. С.120–123. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5527496e-3372-40b5-b2dc-650e973e3df4/content>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АНАЛІЗУ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ.....	15
1.1. Генеза історичного формування правосвідомості та аналіз інтенціональності правосвідомості у філософській думці.....	15
1.2. Іntenціональність правосвідомості у контексті соціогуманітарного знання.....	33
1.3. Методологічні засади дослідження інтенціональності правосвідомості як соціокультурно-комунікативного феномена.....	42
1.4. Сучасні стратегії аналізу інтенціональності правосвідомості та їх практичне значення.....	49
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ ІНТЕНЦІОНАЛЬНІ ОЗНАКИ У НАВКОЛИШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ.....	75
2.1. Традиція як аксіологічна детермінанта у формуванні інтенціональності правосвідомості.....	75
2.2. Іntenціональність правосвідомості особи в умовах глобальної біологічної небезпеки.....	81
2.3. Повсякденність людини у координатах норм права і моралі як умова формування й реалізації інтенціональності правосвідомості.....	90
2.4. Вплив засобів масової інформації на поведінку людини і стан інтенціональності правосвідомості у соціумі.....	103
Висновки до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ.....	120

3.1. Іntenціональність свідомості – свідомий чи навмисний перехід у розумовій діяльності людини.....	120
3.2. Взаємозв'язок між волевиявленням людини та інтенціональністю правосвідомості у поведінковій діяльності людини.....	129
3.3. Віртуальна реальність як нове середовище у функціонуванні інтенціональності правосвідомості.....	141
Висновки до розділу 3.....	154
ВИСНОВКИ.....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164
ДОДАТКИ.....	176
Додаток А. Список публікацій здобувача.....	176

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних реаліях життя людства інтенціональна правосвідомість набуває статусу активного і всебічного контролю над упорядкуванням та дисципліною, виступає гарантом гармонічного і сталого співіснування. Тільки у публічному комунікативному просторі людина може повною мірою продемонструвати рівень своєї позитивної свободи, розкриваючи її через інтенціональність своєї правосвідомості. Очевидно, що сьогоденний публічний простір вирізняється своєю хаотичністю та невизначеністю в окремих питаннях щодо кризових ситуацій, саме тому важливим для навколишнього середовища людини стає інтенсивна стратегія співучасті, що сприяє збереженню гуманістичних ідеалів, принципів, високого рівня культури поведінки у всіх сферах буття, порядку, дисципліни та закону.

Головною ознакою правосвідомості завдяки її інтенціональності, яка ставить її у специфічне становище серед усіх інших факторів правової реальності, є те, що множина вхідних та вихідних чинників, які активно впливають на людину, стикаються на межі правосвідомості, трансформуються в іншу множину – передумов існування права, його фактичного буття.

Проблема реалізації волевиявлення людиною своєї волі – одвічна філософська проблема. Незважаючи на багатоманітність дослідження у різних галузях філософського знання, питання особистості в суспільних відносинах, найважливішим із яких є ставлення до свого суспільного обов'язку та моральних норм, залишається завжди актуальним та відкритим для обговорення.

Дослідження проблем, які певним чином входять в предметне поле аналізу інтенціональності правосвідомості, беруть свій початок ще в античності. Увага філософів зосереджується на діалектиці індивідуальної свободи та залежності соціальної необхідності, вона вивчалась представниками Античності: Сократом, Платоном, Аристотелем, Цицероном, Сенекою і М. Аврелієм, а також софістами та кініками. У Середні віки цю проблему (переважно в рамках теологічної проблеми свободи волі) розробляли філософи Оріген, Б. Августин, Б. Клервоський і

Ф. Аквінський та інші. У наступні епохи свій внесок у теорію свободи в зв'язку з аналізом взаємовідносин індивіда і держави внесли А. Данте і Н. Макіавеллі, М. Монтень і Ф. Гвіччардіні, Д. Віко і О. Рінуччині, діячі Реформації Е. Роттердамський, М. Лютер і Ж. Кальвін. Пізніше і аж до ХХ століття свободу в різних її проявах досліджують Б. Спіноза і Г. Ф. Лейбніц, І. Кант, А. Сміт, Ш. Л. Монтеск'є і Вольтер, К. А. Гельвецій і П-А. Гольбах пов'язують її з формами самовизначення людини, особистісним самовиявленням з культурою та цивілізованістю. Зокрема, проблема правової свободи індивіда скрупульозно вивчається в працях Ч. Беккарія і Г. Гроція, Т. Гоббса і Д. Локка, Г. Гегеля, К. Маркса тощо. Так, Р. Штаммлер у своїй роботі «Wirtschaft und Recht» бачив свій ідеал суспільства в регулятивному принципі єдності всіх цілей. Суспільство «вільно бажаючих людей», в якому всякий вважає своїми об'єктивно правомірні цілі іншого, на його думку, можливе, якщо регулювання соціального життя здійснюється в інтересах свободи кожного, хто знаходиться в сфері права.

ХХ століття у світовій філософії ознаменоване зростанням уваги до проблеми інтенціональності правосвідомості З. Фрейда, І. Берліна, Ж. П. Сартра, Е. Гуссерля, Ф. Фукуями, Д. Ролза та інших мислителів, які вивчали соціально-політичні, економічні, психологічні та інші аспекти проявів індивідуальної свободи на тлі самообмежень завдяки аналізу принципів відповідальності та довіри.

У вітчизняній філософській думці увага приділяється синергетичному аспекту буття особистості в умовах трансформації суспільства, коли хаотичні явища мають тенденції до порядку (Г. Нестеренко), свобода особистості як форма її самореалізації (Л. Подолянко), гуманістичні параметри, потреби, інтереси, цінності, самореалізації особистості (Н. Юхименко). У працях Б. П. Шубнякова, Л. Г. Смирнова, І. І. Логанова, Е. І. Рудковського, В. І. Стемпковського та інших розглядалося співвідношення свободи і відповідальності людини. Різні аспекти правової свободи вивчали Б. С. Волков, В. А. Кучинський.

Роботи філософів ХХІ століття спрямованні на різні аспекти вивчення правосвідомості, ставлення та проблеми саморозвитку та руйнації людини. Особистість не може бути байдужою до самої себе, до свого буття, саморозвитку,

своєї досконалості. Деякі сутнісні аспекти генези суспільної правосвідомості та правової культури аналізували Р. Байніязов, А. Валіцький, С. Гусєв, В. Желтова, Д. Керімов, В. Малахов, І. Нікітіна, О. Потякін, В. Сальніков, М. Смоленський, М. Соболева, Ю. Тихонравов, І. Фарбер, С. Ханєєв, С. Хмелевська, Є. Чіченєва.

І. І. Коваленко та О. С. Лозова розглядали правосвідомість як джерело формування правових смислів. Проблема самої правосвідомості та її аналіз відображено в працях О. Бандури, В. Бачиніна, В. Головченка, І. Ільїна, Ю. Калиновського, С. Максимова, Л. Петражицького, В. Чефранова, М. Цимбалюка, О. Фролова вважає, що причини природного права є частиною масової правосвідомості і одночасно виступають у ролі ідеологічного оформлення соціальних очікувань членів суспільства як вимог досконалості права.

Саме особливість інтенціональності правосвідомості є питанням, що мало досліджене в українській філософії. Правосвідомість кожної людини повинна бути спрямована на побудову суспільства, де вчинок, який безпосередньо є проявом взаємодії, взаєморозуміння, забезпечення соціального порядку та безпеки, має формуватися за допомогою інтенціональності. Інтенціональність є базовою ознакою свідомості взагалі, а її присутність в правовій свідомості допомагає тримати зв'язок між індивідуальною свідомістю людини з соціальним зовнішнім світом, наповнюючи вчинки аксіологічною значимістю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось відповідно до планів НДР гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського та у проблемному полі науково-дослідних робіт кафедри філософії та суспільних наук за темами: «Філософія ідентичності соціального суб'єкта» (№ Д/Р 01117U005561 від 01.01.2018.), «Аксіосфера в культур комунікативної динаміки сучасного суспільства» (№ Д/Р 0121U109606 від 01.03.21), а також «Етос: форми присутності» (№ Д/Р 0121U109089 від 01.03.21).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – здійснити концептуалізацію філософського статусу інтенціональності правосвідомості в умовах віртуалізації суспільних відносин в інформативно-

комунікативному суспільстві, розглянути інтенціональність правосвідомості, встановити її роль у формуванні правової культури.

Для реалізації поставленої мети слід виконати такі завдання:

- визначити як передумову основні напрямки дослідження феномена інтенціональності правосвідомості в історико-філософському знанні;
- систематизувати наукові уявлення про феномен інтенціональності правосвідомості в соціогуманітарному знанні, які сприяють філософському осмисленню даного феномена як універсального явища культурно-комунікативного простору суспільства;
- розкрити сутність і функціональний зміст інтенціональності правосвідомості, зазначити чинники, що поширюють її розгортання;
- визначити аксіологічні виміри інтенціональності правосвідомості в системі регулятивних механізмів стосовно самообмеження людини при волевиявленні в умовах віртуалізації соціальних відносин;
- з'ясувати роль інтенціональності правосвідомості в формуванні правової культури суспільства та присутність її в індивідуальних формах життєдіяльності людей;
- екстраполювати стан інтенціональності правосвідомості на сучасну поведінку людей, що пов'язана з викликами віртуалізації суспільних відносин;
- дослідити вплив інтенцій правосвідомості стосовно удосконалення інформаційно-комунікативного простору сучасного суспільства в процесі його віртуалізації ;
- розглянути феноменологію як домінуючий філософський метод, що висвітлює головні проблеми в дослідженні функціонального поля явища інтенціональності правосвідомості в удосконаленні правової культури.

Об'єктом дослідження є феномен інтенціональності правосвідомості як явища сучасної правової культури.

Предметом дослідження – філософська сутність інтенціональності правосвідомості та її особливості в умовах віртуалізації соціально-комунікативного простору суспільства.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на загальних філософських методах діалектики, синергетики, феноменології, герменевтики та прагматизму, а також наукових прийомах аналізу та синтезу, класифікації понять, методу сходження від абстрактного до конкретного. Було проведено реконструкцію історично-наукових результатів дослідження феномена інтенціональності правосвідомості. Для формування головних положень використано принцип об'єктивізму і плюралізму, а також метод компаративного аналізу у міждисциплінарному огляді, який синтезує філософсько-антропологічний підхід поряд з соціально-філософським до розуміння предмета дослідження – феномена інтенціональності правосвідомості в соціально-комунікативній сфері людини, в її діях та вчинках.

Методологічна структура дисертаційної роботи є вертикальною конструкцією, яка є багаторівневою та ступеневою і побудована за такими пунктами: методологічна ідеологія; методологічний принцип; методологічний підхід; власне метод; методологічний прийом. У цій дисертації серед загальнонаукової методології, яка притаманна усім сферам наукового пізнання, використано: аналіз-синтез, опис-характеристику, абстрагування, конкретизацію, узагальнення тощо. Наприклад, методи аналізу-синтезу, опису-характеристики застосовано під час аналізу емпіричної, документальної, хронологічної основ дослідження, зокрема, у підборі доцільної літератури, її вивченні, аргументації застосування у вигляді посилань, цитування тощо. Філософські методи, спрямовані на осягнення сутності взаємозв'язків між автором і об'єктом дослідження, його матеріальною основою, вони охоплюють пізнання (розуміння) відносин між суб'єктом та об'єктом пізнання. У кожній науковій роботі існує потреба в оновленні філософської методології задля застосуванням індивідуально орієнтованих, таких, що враховують персональну сутність, досліджуваних концептів.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше запропонована авторська концепція соціально-філософської та філософсько-антропологічної інтерпретації феномена

інтенціональності правосвідомості, що відкриває новий напрямок у вивченні цього феномена, дозволяє розкрити його сутнісні та функціональні ознаки у правовій культурі в умовах віртуалізації суспільних відносин. Запропоновано інтерпретацію різних соціокультурних чинників інтенціональності правосвідомості людини в сучасному світі як різноманітних факторів впливу на формування інтенціональності правосвідомості, де особлива увага приділяється взаємозв'язку інтенціональності правосвідомості з системами морально-правового та політичного регулювання, обумовлених процесами віртуалізації соціальних відносин.

Уперше:

- обґрунтовано міждисциплінарну стратегію комплексного дослідження феномена інтенціональності правосвідомості як спеціального предмета в сукупності теоретичних викладів стосовно соціогуманітарних знань, що дозволяє відкрити філософські проблеми дослідження, інтерпретувати та усвідомлювати інтенціональність правосвідомості, як креативно орієнтоване на витворення стійких тенденцій соціальної взаємодії та поведінки людей у межах правової культури з урахуванням процесів віртуалізації соціальних відноси;

- феномен інтенціональності правосвідомості розглядається у трьох ракурсах філософського дослідження: у онтологічному, як самостійне явище, що історично змінюються в своїй структурній композиції та функціональній заданості; гносеологічному, як феномена, що оригінально існує в межах рефлексивної діяльності соціального суб'єкта, культурної поведінки людини та аксіологічного, який висвітлює присутність інтенцій правосвідомості у комунікативному просторі правової культури суспільства;

- виявлено антропологічний характер інтенціональності правосвідомості, показано, що цей феномен включає раціональні та емоційні якості природного та штучного (символічного) характеру, які посилюють конвенційний характер спілкування людей в правовому полі соціальних відносин, а також є ключовим елементом формування правової культури в суспільстві та здатності людини

розуміти свої права і обов'язки, відчувати відповідальність в умовах віртуалізації соціальних відносин;

- розглядаються процеси формування, розвитку та реалізації інтенціональності правосвідомості відносно моральної та правової нормативності, політичних стратегій щодо удосконалення розповсюдження правової культури та правосвідомості в сучасному українському суспільстві.

Удосконалено:

- положення, що інтенціональність правосвідомості вимагає постійного аналізу та адаптації правових систем до сучасних реалій, а також розвитку нових підходів до розуміння моральних і етичних аспектів правопорядку;

- розуміння питання про те, що наявність навмисності в правосвідомості може дати більш глибоке вивчення природи правових норм і рішень, а також того, яким чином соціальні суб'єкти досягають знань та розумінь щодо правової системи суспільства;

- уявлення про можливість віртуальної реальності в розширенні предметного поля інтенціональності правосвідомості, в наданні технологічного ресурсу для створення оригінальних засобів комунікації в сфері правової культури, а також у здійсненні універсальної платформи для спільного вирішення складних проблем правопорядку в діях і вчинках людей.

Отримали подальше продовження:

- дослідження стосовно взаємозв'язку між навмисністю в правосвідомості та розвитком правових систем і інститутів в суспільстві, а також механізму змін соціальної й культурної нормативності, що безпосередньо впливають на стан інтенціональності правосвідомості й на виконання правових норм і використання різноманітних засобів їх застосування;

- розширення меж використання основ феноменологічної теорії і методу дослідження наявності феноменів свідомості взагалі та стосовно інтенціональності правосвідомості як його різновиду;

- вивчення факторів залучення населення до нових віртуальних подій для удосконалення правосвідомості людей у розвитку правової культури демократичного суспільства.

Ступінь опрацьованості проблеми. Питання інтенціональності правосвідомості віртуалізованого суспільства є мало вивченим, особливо в працях українських філософів. Що таке правосвідомість та що таке інтенціональність цікавило багато вчених у різні часи. Філософську реактуалізацію терміна «інтенціональність» через багато років здійснив Ф. Brentano, потім Е. Гуссерль, Мерло-Понті, Д. Серль, М. Гайдеггер, І. Ландгре. Крім того, деякі філософи досліджували взаємозв'язок між навмисністю та діяльністю. Зокрема, Гілберт Райл, Г.П. Грайс, Д. Девідсон, Г. Е. Анскомб, Д. Дьюї, Л. Вітгенштейн.

Серед сучасних дослідників інтенціональності слід назвати М. Дамміта, Дж. Фодора, Х. Л. Бермудеса («Мислення без слів»), М. Девітта, К. Стерельного («Мова і реальність»), Ф. Дрецке («Натуралізовуючи свідомість»), Р. Міллікена («Мова, думка та інші біологічні категорії»), Н. С. Юліну, Д. Деннета, Є. В. Вострікову, В. А. Лекторського, Д. І. Дубровського, В. А. Зотова, І. Т. Касавіна, Н. М. Смірнова та багатьох інших.

Важливо зазначити, що сьогоденне психологічне розуміння інтенціональності набуло поширення внаслідок учень, заснованих на працях З. Фрейда, І. Павлова, Е. Торндайка, К. Юнга.

Дослідженням питання волевиявлення своєї волі займалися ще з часів античності, а саме, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека і М. Аврелій. В середні віки цю проблему (переважно в рамках теологічної проблеми свободи волі) розробляли філософи Оріген, Б. Августин, Б. Клервоський, Ф. Аквінський та інші. В епоху Відродження свій внесок в теорію свободи, у зв'язку з аналізом взаємовідносин індивіда і держави, внесли Данте і Макіавеллі, Монтень і Гвіччардіні, Віко і Рінуччіні, діячі Реформації Е. Роттердамський, Лютер і Кальвін. Пізніше і аж до ХХ століття свободу в різних її проявах досліджують Спіноза і Лейбніц, Кант, Адам Сміт, Монтеск'є і Вольтер, Гельвецій і Гольбах пов'язують її з формами самовизначення людини, особистісним самовиявленням з культурою та

цивілізованістю. Зокрема, проблема правової свободи індивіда скрупульозно вивчається в працях Беккарія і Г. Гроція, Т. Гоббса і Д. Локка, Г. Гегеля і К. Маркса.

У вітчизняній філософській думці увага приділяється синергетичному аспекту буття особистості в умовах трансформації суспільства, коли хаотичні явища мають тенденції до порядку (Г. Нестеренко), свобода особистості як форма її самореалізації (Л. Подолянко), гуманістичні параметри, потреби, інтереси, цінності, самореалізації особистості (Н. Юхименко). У працях Б. П. Шубнякова, Л. Г. Смирнова, І. І. Логанова, Е. І. Рудковського, В. І. Стемпковського та ін., де розглядалося співвідношення свободи і відповідальності людини. Різні аспекти правової свободи вивчали Б. С. Волков, В. А. Кучинський.

Деякі сутнісні аспекти генези суспільної правосвідомості та правової культури аналізували такі науковці, як Р. Байніязов, А. Валіцький, С. Гусєв, В. Желтова, Д. Керімов, В. Малахов, І. Нікітіна, О. Потякін, В. Сальніков, М. Смоленський, М. Соболева, Ю. Тихонравов, І. Фарбер, С. Ханєєв, С. Хмелевська, Є. Чіченєва.

І. І. Коваленко та О. С. Лозова розглядали правосвідомість як джерело формування правових смислів. Проблема самої правосвідомості та її аналіз відображено в працях О. Бандури, В. Бачиніна, В. Головченка, І. Ільїна, О. Дзьобаня, Є. Мануйлова, Ю. Калиновського, С. Максимова, Л. Петражицького, В. Чефранова, М. Цимбалюка.

Практична значущість роботи. Результати дослідження як науково спрямована світоглядна та методологічна основа можуть бути виконані для удосконалення системи ціннісних орієнтирів людини і суспільства, формування правової культури в умовах віртуалізації соціальних відносин. Положення та висновки дисертації будуть корисними у сфері організаційної та управлінської діяльності, де важливе розуміння того, як люди сприймають, інтерпретують та застосовують норми права, завдяки чому безпосередньо удосконалюється не тільки правова культура, але і вся система соціальної взаємодії суспільства. Отримані результати дослідження допоможуть у створенні більш прозорих та ефективних правових актів. Розуміння інтенціональності правосвідомості, з урахуванням

специфіки її функціонування та трансформація їх в конкретні вчинки та дії, впливає на зростання досвіду справедливої поведінки громадян суспільства на різних рівнях політичної та економічної активності. Наукові знання про сутність інтенціональності правосвідомості та їх втілення у спілкування сприяє підвищенню морально-правого рівня в соціальних відносинах, дисципліни і правопорядку взагалі, що викликає консолідацію і консенсус у відносинах людей, запобігає всім видам агресії та протистоянь.

Матеріали дисертації можуть бути використані у просвітницьких цілях, процесах, педагогічної та викладацької діяльності різних рівнів освіти. Положення дисертаційної роботи можуть входити у склад курсів по психології і права, та тих, які пов'язані зі поведінковою стратегією в галузі менеджменту, маркетингу. Висновки дисертаційного дослідження можуть впроваджуватися в навчальний процес у вигляді спеціальних програм, лекційних курсів, навчальних посібників, а також методичних рекомендацій щодо організації навчальних занять та самостійної роботи здобувачів при здійсненні очної, заочної та дистанційної форм навчання вищій у школі.

Апробація результатів дослідження. Це наукове дослідження виконано й неодноразово обговорено на кафедрі філософії та суспільних наук. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції автора доповідалися на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: «Філософія в сучасному світі» (м. Харків, 22–23 листопада 2019 р.); Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі (м. Суми, 29 травня 2020 р.), Філософія в сучасному світі (м. Харків, 20–21 лист. 2020 р.); Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття (м. Харків, 20 лист. 2020 р.); Актуальні питання сучасного соціогуманітарного знання (м. Харків, 16 лютого 2021 р.); V Таврійські історичні наукові читання (м. Одеса, 2–3 квітня 2021 р.); Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві : (м. Харків, 26–27 березня 2021р.); Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму (м. Харків, 17–18 лист. 2021 р.); Людина, культура, техніка в новому тисячолітті (м. Харків, 28 квітня 2022 р.); Український дослідницький простір в умовах війни:

адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук (Харків-Рига, 31 травня 2022 р.); Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму (м. Харків, 17 листопада 2022 р.), Філософія в сучасному світі (м. Харків, 18–19 листопада 2022 р.); Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у ХХІ столітті в дослідженнях молодих учених (м. Харків, 3 березня 2023 р.)

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, 3 розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел, що налічує 132 найменування, додатку. Загальний обсяг роботи складає 179 сторінок з яких 159 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ НАПРЯМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АНАЛІЗУ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

1.1. Генеза історичного формування правосвідомості та аналіз інтенціональності правосвідомості у філософській думці

Завданням цього підрозділу є розкриття сутності феномена соціально-правової реальності, що відображений у понятті «правосвідомість». На формування й розвиток правосвідомості впливає багато чинників економічного, політичного, морального та релігійного характеру. Увесь комплекс впливів формує загальну ментальну структуру, яка може бути визначена як правова культура. У її межах формується вся система не тільки уявлень, а норм, правил і моделей поведінки окремих особистостей і спільнот. Саме у межах правової культури виникають механізми оцінювання подій та явищ, формується оптика інтенціональності правосвідомості.

Продовж історичного розвитку суспільства правосвідомість як соціальний феномен пройшла значний шлях. Важливим фактором оточуючого середовища стосовно існування особистості є досвід людини, пов'язаний з її належністю до певної культури, яка має свої закономірності розвитку, що відбиваються в світогляді та панівних цінностях, реалізованих у поведінці людей, їх вчинках та діях, звичаях, традиціях, які передаються з покоління до поколінь. Це все є елементами, що об'єднують окремих людей в єдину націю та безпосередньо формують особистість. Слідом за відомим представником філософської антропології М. Шелером, діяльний же центр, в якому дух з'являється всередині кінцевих сфер буття, ми будемо називати особистістю, на відміну від усіх функціональних «життєвих центрів», які при розгляді їх з внутрішнього боку, називаються також «душевними центрами [4, с.149].

Поняття «особистість» вказує соціальне призначення людині, яке несе в собі два параметра: по-перше, це людина в тілесному обличчі, яка в своєму обличчі

наявна серед інших; по-друге, це людина комунікативна, яка в системі практик взаємодії є учасником суспільного життя та виконує різні соціальні ролі (працівник, споживач, власник, сім'янин, громадянин тощо). Особистість всеохоплююча на суспільні відносини, найважливішим із яких є ставлення до свого суспільного обов'язку та морально-правових норм. Особистість не просто є носієм історичних суспільних відносин, але й активно впливає на ці відносини завдяки своїм індивідуальним здібностям, нахилам в суспільної діяльності, суспільно-політичної активності, організованості. Першим чинником, який впливає на розвиток особистості, є спадковість. Вона передає психофізіологічну природу людини, деякі безумовні рефлекси та ознаки, які притаманні людині. Сюди, як зазначає М. Шелер, відносяться «певний клас емоцій та вольових актів, які ще мають бути схарактеризовані, наприклад, доброту, любов, каяття, шанування тощо – слово «дух» [4, с.149]. Другим чинником є середовище, яке оточує людину протягом усього життя. До нього можна віднести об'єктивні чинники навколишнього світу, які оточують людину: безпосередньо саму природу та комплекс соціальних умов існування. В залежності від якості цього середовища здійснюється вплив на духовний розвиток людини, її розумову та інтелектуальну сутність, комплекс почуттів, все те що відбудовує її морально-правову сутність. Наступним чинником є соціальна взаємодія в якій людина має активну форму перебування. І це та соціокультурна атмосфера, яка складається із сукупності феноменів обумовлених навчальною, трудовою, спортивною, художньою, взагалі громадською діяльністю, що обумовлює присутність людської активності в комунікативній сфері, різноманітних проявах спілкування. Найбільш важливим чинником у формуванні особистості, який не можна не висвітлити, є самовиховання, яке має в собі щоденну, цілеспрямовану роботу людини над самою собою. В основі цього процесу знаходиться самоорганізуюча діяльність, яка допомагає розвиватися індивіду і безпосередньо впливає на формування його особистості. Саме вона усуває впливи, які можуть негативно позначитись на її розвитку і формуванні, ізолює особистість від несприятливих умов. Отже, суспільна правосвідомість складається з сукупності соціально-культурних умов

суспільства в єдності з індивідуальними рисами та особистісними вимірами, які в різну історичну епоху відбивають певний рівень цивілізаційного розвитку країни.

На початку свого історичного існування, у період, коли людство ще не розвинуло стійких правових систем, поняття правосвідомості в тому розумінні, як ми його розуміємо сьогодні, не існувало. Замість цього, у ранніх етапах цивілізацій люди використовували сюжети міфів, легенд та початки релігійних вірувань з прикладами вчинків та повчань для регулювання поведінки та встановлення норм для відносин в спільноті.

У таких системах були авторитетні дії тих, хто вважалися правителями і вони встановлювали моральні і поведінкові норми для людей. Порухення цих норм може призводити до покарання, або ж і до втрати, благословення та підтримки. Отже, в цей період правосвідомість була пов'язана з релігійними уявленнями та віруваннями, а не з об'єктивними правилами, установами і законами, які є результатами функціонування суспільної свідомості.

Однак слід вказати, що в зазначений період виникли перші ознаки феномена правосвідомості, так зване «таліонне право». Дане право включало в себе справедливість та виховання в формі морального обов'язку. Залежно від ступеня усвідомлення необхідності, справедливості, важливості виконання покладених на члена спільноти дій, обов'язок здійснювався на різних рівнях добровільності: від виконання за примусом або через боязнь громадської думки, включно до слідування обов'язку за внутрішньою потребою. Поступово правильна поведінка є основою гармонізації в суспільстві завдяки прикладів ритуалу та перших засад моральності.

В античну епоху філософське осмислення сутності права пройшло тривалий шлях у своєму розвитку – від поєднання проблем моралі і права в ученнях античних натурфілософів до філософських концепцій справедливості, як принципу і меті існування держави. Правосвідомість отримала політичний характер і, на думку Аристотеля, в ній ховається політична сутність людини. Через закон відбувається виховання громадянина, а в законі фіксується бачення соціальної цінності вчинків. У Стародавній Греції становлення правосвідомості було тісно пов'язане з

принципами раціональності та розвитком етичної думки. Філософи, такі як Сократ, Платон та Аристотель, розглядали в поєднанні питання нормативності, моралі та основ законодавства. Так, традиція афінських філософських шкіл Лікея і Академії заснували традицію бачення законів, що повинні ґрунтуватися на загальному благополуччі суспільства і сприяти розвитку доброчесності.

У Римській імперії правосвідомість розвивалась в зв'язку з появою права в своєму самостійному статусі, як форми суспільної свідомості. Воно зазначено в історії суспільства як римське право. Римське право було систематизоване та зафіксоване в законодавчих актах, таких як «Дванадцять таблиць». Це право розглядало питання особистої свободи, власності, договорів та зобов'язань. У Римі також існували суди, де вирішувалися цивільні та кримінальні справи з використанням звичаєвого права та законодавчих норм.

У цей період також існувала ідея незалежного судочинства та принципів справедливого суду. Наприклад, у Афінах була практика народного суду, де визначалися покарання за злочини. У Римі існував судовий апарат, що базувався на законах. Римські судді, відомі як претори, були відповідальні за розгляд справ та прийняття рішень на основі законів. Претори використовували збірник законів, відомий як «Иус Цивиле» (Цивільне право) або «Иус Гентиум» (Право народів), як основу для своїх рішень.

Претори вирішували справи відповідно до принципу справедливості та рівності перед законом. Вони застосовували загальні правила та прецеденти, щоб забезпечити рівноправність усіх громадян перед судом. Їхні рішення враховували інтерпретацію закону, принципи справедливості та звичаї, іноді виходячи за межі літери закону для досягнення справедливості.

Правосвідомість у Римі також проявлялася у формі розвинутих юридичних доктрин та коментарів до законів, створених вченими-юристами, такими як Ульпіан, Гаїан та Юстиніан. Ці доктрини та коментарі допомагали встановлювати тлумачення законів та принципів справедливості, що використовувалися суддями при прийнятті рішень.

Важливо зазначити, що правосвідомість у Римі була певним чином обмежена, оскільки вона стосувалася переважно римських громадян, а не всіх народів, які були частиною Римської імперії. Однак, система римського права та правосвідомості мала великий вплив на подальшу юридичну та правову традицію в Європі.

Правова свідомість Середньовіччя була сформована на ключових поняттях справедливості, права, законності, і головного джерела, яке визначало духовне життя суспільства - текст Біблії. Середньовічна правова думка заперечувала, що на суспільстві лежить вина за вчинення злочину окремою особою, не визнавала обмеженої осудності людини, відкидала можливість допущення помилок суддями тощо. Правова думка Середньовіччя вважала, що справедливість зобов'язує застосовувати до винних тільки два крайніх заходи: або жорстоке покарання у повному обсязі, або помилування. У правосвідомості тогочасного суспільства присутня повага до закону, переконаність в його безперечності, віра в його фундаментальне значення для нормального людського співжиття.

Правосвідомість у період Середньовіччя мала свої особливості, які відрізнялися від попередніх і наступних періодів. Середньовічна правосвідомість ґрунтується на принципах теоцентричного світогляду, де все, що відбувається в світі стає проявом божественного задуму, а що не відповідає релігійним заповідям є проявом гріховної вільної волі людини і наслідком від падіння від Бога (Святий Августин).

Протягом Середньовіччя головною правовою системою було канонічне право, що базувалося на нормах та принципах, встановлених Католицькою церквою. Це право регулювало як церковні, так і світські питання, включаючи шлюб, сімейне право, спадщину та кримінальну відповідальність. Прийняття та застосування канонічного права здійснювалися церковними судами та духовними авторитетами. Згодом Г. Гроцій розглядатиме природне право як припис здорового глузду, яким та чи інша дія, залежно від її відповідності чи суперечності самій розумній природі, визнається або морально ганебним, або морально необхідним, а

відповідно така дія або забороняється або приписується самим богом, творцем природи [5; 28, с. 17].

Однак відмінності між різними регіонами та часовими періодами Середньовіччя призводили до різноманітності правових систем та практик. Наприклад, у Франції, Англії розвивалися феодальні правові системи, які базувалися на феодальних відносинах, договорах та звичаях.

У Середньовіччі також існувала практика судового випробування, яка базувалася на концепції релігійного провіденціалізму, коли кожен вчинок передбачено волею бога і його наслідки заздалегідь визначені. Наприклад, у процесі випробування водою (ордеалу) відбувалося потоплення обвинуваченого, і його невинність чи провина визначалася його виживанням або загибеллю. У період Середньовіччя у правосвідомості також був відсутній принцип розділення влади між законодавчою, виконавчою та судовою. У багатьох випадках влада була концентрована в руках феодалів, церковних діячів. Аналізуючи природу державної влади, Т. Аквінський зазначає, що якщо більшість вільних людей скеровуються володарем до загального блага цієї більшості, то це правління є прямим і справедливим. Якщо ж це правління скероване не до загального блага, а до особистого блага володаря, то таке правління несправедливе і неправильне (спотворене) [1].

В епоху Відродження головна увага приділялась ідеям свободи індивіда, його самоцінності. Гарантія рівності і справедливості – запорука свободи особи. У період Відродження оновлюється давня концепція суспільного договору, яким пояснювалася як причина виникнення держави, так і легітимність державної влади. Акцент робився на значенні вільного виявлення своєї волі всіма організованими в державу людьми. Правосвідомість у епоху Відродження була під сильним впливом гуманістичних ідей, які зосереджувалися на цінності людини, її розуму та свободі. Вчені та філософи цього періоду прагнули до розуміння природи права та справедливості на основі раціонального мислення. Так, наприклад, Г. Донелл, оцінюючи значення та положення римського права в системі діючого права,

охарактеризував його як важливу об'єктивну норму, що відповідає природній справедливості.

У цей період відбулося відродження традицій римського права. Вчені, такі як А. Альсацький, Г. Кюнцель, працювали над перекладом, вивченням та коментуванням римських юридичних текстів, зокрема корпусу «Юстиніанового закону».

Одним із визначних юристів цього періоду був Бартоломео де Саксоферрато, який зробив значний внесок у розвиток правової науки та правосвідомості. Він акцентував увагу на розумі, принципах справедливості та дотриманні правових норм. Юриспруденція є королевою усіх наук – так він писав, ця його теза відображає важливість і високу цінність юридичної науки в середньовічній правосвідомості.

Гуманістичні ідеї доби Відродження призвели до зростання інтересу до ідеї індивідуальних прав та свобод людини. Вони стали відгуком на соціальний попит суспільства, де зароджувались буржуазні відносини і проблеми економічних і правових свобод, а також станової сегрегації і обмежень мали бути вирішені доволі радикально. Вчені, такі як Ж. Боден та Т. Гоббс, працювали над розвитком теорій суспільного договору та обмеження влади монарха. «Закони мають захищати всіх людей безперервно» – це висловлювання Ж. Бодена підкреслює ідею рівності перед законом та необхідності захисту прав кожної людини.

В епоху Нового часу формується концепція природного права. Свобода будь-якої людини використовувалась за власними силами і на власний розсуд для збереження своєї власної природи, власного життя. Всебічно розвивалася теорія представницької влади і суверенітету народу, наслідком якого стала ідея суверенної особистості. Саме з цього починається вибудовування концепції правосвідомості, як розуміння справедливості і суспільної згоди її дотримуватись. Таким чином, предметом інтенції розуміння права стала розумність права і його конвенціональна природа, а не божественна. Філософи Нового часу ставили під сумнів традиційні авторитети і пропонували нові підходи до розуміння правосвідомості. Р. Декарт, Д. Локк, Т. Гоббс, Ж. Руссо та інші вчені цього періоду

розглядали питання про походження права, справедливості та відносин між людьми та державою на підставі саме їх раціональності, що відповідає загальній природі світу. Саме тому, ідея природних прав набуває не теологічного, а наукового обґрунтування. Право постає як ментальний феномен.

Філософи Нового часу покладали акцент на раціональне мислення та індивідуальні права. Вони висували ідеї про природні права людини, роль договору та обмеження влади, а також важливість законності та справедливості у правовій системі. Наприклад, Р. Декарт стверджував, що правосвідомість ґрунтується на розумі та є всезагальним принципом, що керує всіма людськими вчинками. Д. Локк вважав, що право має бути засноване на природному праві, відомим як «право на життя, свободу та власність». Він підкреслював важливість дотримання прав та свобод кожної особи. Т. Гоббс у своїй праці «Левіафан» розглядав питання справедливості та створення суспільного договору. Він висвітлював ідею «суверенного» державного утворення, яке забезпечує порядок та стабільність в суспільстві, а також захищає індивідуальні права і свободи громадян. Т. Гоббс заклав підвалини для поняття «правосвідомості», оскільки право як явище, впливає із здатності людини мислити. Саме ця здатність усуває небезпеку війни всіх проти всіх та створення системи, що захистить людство від самознищення. Він вважав, що правосвідомість є одним із ключових елементів утворення держави і визначення її функцій. За його думкою, правосвідомість визначає те, що є законом і що є порушенням закону, і є необхідною для забезпечення державної влади. Однак, Т. Гоббс також відзначав, що право може бути в зловживанні державою, яка має надмірну владу. Він наголошував на необхідності обмеження влади і встановлення принципів, які б захищали права громадян від можливих зловживань владою. Отже, в концепції права Т. Гоббса відображається її роль правосвідомості у функціонуванні держави і права, а також її значення для захисту прав та свобод громадян.

Ідея суспільного договору була розвинена в подальшому Ж.-Ж. Руссо, який висунув ідею соціального контракту, за яким правовий порядок базується на взаємній угоді між громадянами і державою. Він підкреслював важливість волі

людини і засуджував деспотизм та безправ'я. Книга Ж.-Ж. Руссо «Про суспільну угоду» є однією з його найвідоміших праць, де він розглядає питання про походження і природу держави та її влади. У книзі Ж.-Ж. Руссо висуває тезу, що суверенна влада повинна бути передана народу, який повинен управляти суспільством за допомогою загального волевиявлення. У своїй книзі Ж.-Ж. Руссо також обговорює питання про індивідуальні права та свободи, зокрема свободу волі, яку він вважає найважливішою з усіх свобод. Він стверджує, що волю можна зберегти тільки тоді, коли люди взаємодіють між собою на рівних засадах і поважають права і свободи один одного. Ж.-Ж. Руссо також підкреслює, що права та свободи людини не можуть бути обмежені державою, якщо це необхідно для забезпечення загального блага. Філософ розвиває ідеї про соціальний контракт, за яким усі люди утворюють державу, щоб захистити свої права та свободи.

Ця книга мала вплив на багатьох філософів, політиків та інших дослідників, які досліджують теорію держави та її влади. Ж.-Ж. Руссо представляє інтенціональність правосвідомості в контексті своєї загальної теорії держави та суспільства. Поняття «суверенної влади» стає предметом інтенції правосвідомості. Вона дорівнює загальній волі всіх людей у суспільстві. Ж.-Ж. Руссо вважав, що люди мають природні права на життя, свободу та майно, і що вони добровільно передають ці права державі, укладаючи суспільну угоду з урядом. За Ж.-Ж. Руссо, держава є засобом для забезпечення порядку та захисту цих прав. Ж.-Ж. Руссо вважав, що метою будь-якого законодавства повинна бути турбота про благо усіх громадян, причому кожен закон повинен ґрунтуватися на рівності і справедливості. Справедливість законів виражається загальною волею, втіленою в них (у законах) [77, с. 24–27].

Таким чином, для Ж.-Ж. Руссо інтенціональність правосвідомості пов'язана зі збереженням та захистом природних прав людей, а також з державною владою, яка повинна бути представлена урядом і відображати загальну волю суспільства.

У німецькій класичній філософії людина постає як суб'єкт духовної діяльності, що створює світ культури, є носієм загальнозначущої свідомості, всезагального ідеального начала – духу, розуму. Життя і діяльність людей

трактується як задоволення потреби світового духу в саморозвитку і самопізнанні. З'являється поняття індивідуальності та особистості. Люди рівні у правовому відношенні, рівні у праві на приватну власність, але не рівні в обсягах володіння нею. Саме в цей час були здійснені перші кроки до засад громадського суспільства. Філософи цього періоду, такі як І. Кант, Г. Гегель та Й. Фіхте, внесли значний внесок у розвиток правової теорії в її зв'язку з моральною філософією.

Величезний внесок в розгляд правосвідомості зробив у своїй етиці та політичній філософії І. Кант. Він розглядав питання про моральні обов'язки які отримують статус всезагальних законів, тобто мають бути загальноновизнаними. І. Кант підкреслював важливість дотримання принципу універсальної законності та повагу до сутності людської гідності. Істинна свобода полягає у відповідності до морального закону. Ця думка відображає підходи І. Канта до правосвідомості, де свобода існує у контексті моральних принципів та загальноновизнаних норм.

Г. Гегель поняттю права та правосвідомості виділив окреме місце у своїй філософії права. Оскільки «все дійсне є розумним, а розумне дійсним», то він розвинув концепцію правового державного порядку, де правосвідомість існує у контексті системи законів права в контексті з моральними цінностями, підкреслював взаємозв'язок між індивідуальними правами та загальними інтересами суспільства [12]. Згідно з його роздумами, саме право має бути вираженням раціональної ідеї справедливості. Ця позиція мислителя вказує на важливість розумових принципів у формуванні правової системи та розповсюдженні ідей справедливості, що стає відмітною ознакою справедливого суспільства. За Г. Гегелем, справедливість – це дещо велике, її джерелом є абсолютна ідея, а не реальні життєві відносини. На його переконання, знищення приватної власності – найбільша несправедливість [12].

Внесок Й. Фіхте у становлення ідей щодо правосвідомості полягав в тому, що вона безпосередньо залежить від контексту політичних подій, що відбуваються в суспільстві і в теоретичних розробках притаманних політичній філософії. Він стверджував, що правова система повинна забезпечувати свободу та рівність для всіх громадян. Й. Фіхте акцентував увагу на політичних інститутах та їх ролі у

формуванні правового порядку. Правосвідомість є вираженням загальної волі, яка визначає правовий порядок суспільства. Саме ця позиція філософа вказує на роль правосвідомості як вияву загальної волі і основи для правового устрою суспільства.

Отже, у німецькій класичній філософії правосвідомість розглядалася як система цінностей, принципів, які в сукупності свідчать про ідеальні відносини, які визначають правовий порядок та взаємодію між людьми і державою.

На думку багатьох дослідників, XIX та XX століття були найбільш плідними у дослідженні структурних елементів правосвідомості. Серед основних елементів правосвідомості виділяли звичку та схильність, які в свою чергу були або успадковані, або засвоєні. Правосвідомість людини могла залежати як від психологічної, так і від соціальної реальності. Цей період характеризувався розширенням громадянських прав, появою нових правових теорій і рухів, а також зростанням усвідомлення прав людини і справедливості та досягненням цих проблем представниками різних сфер філософського знання.

У XIX столітті національні законодавства та конституції набували все більшого значення. Правосвідомість стала більш раціональною та кодифікованою, з акцентом на права та обов'язки громадян перед державою. У цей період виникла й посилилася ідея правової рівності, розширення політичних свобод та боротьби за громадянські права.

Некласична філософія на прикладі Ф. Ніцше ставить деякі нові проблеми бачення правосвідомості. Фактично вони впливають з логоцентричної установки філософії права всього періоду Нового часу, але відбувається зрушення у розумінні не стільки розумності права, а прояву права як акту волі. Від кантівської ідеї вчинку, як дії обумовленої правильним розумінням обставин, до сприйняття світу як волі і уявлення у А. Шопенгауера – цей рух призвів до розуміння проблеми інтенціональності, як відкриття смислів. Думка Ф. Ніцше про смерть Бога остаточно позбавила право теологічного аспекту. Іноморальність, що ґрунтується на нігілізмі, стає підставою волі до влади. Ф. Ніцше підкреслював потребу перегляду існуючих норм і правил, щоб вони відповідали індивідуальним потребам та амбіціям людини. Він закликав до особистого самовизначення і відмови від

безумовного прийняття правил, що накладені ззовні. В цілому, думки Ф. Ніцше підкреслюють важливість самовизначення та самостійного мислення в контексті правосвідомості, враховуючи волю та цінності індивіда.

Стислий екскурс в історію філософських поглядів на феномен правосвідомості дає нам можливість перейти до висновку, що основні засади його теоретичного обґрунтування цілком склалися на межі ХХ століття і подальші дослідження орієнтувалися на виявлення структури правосвідомості, її функціонування та форми реалізації в систему соціальної взаємодії.

Правова свідомість, як і свідомість взагалі, тісно пов'язані з емоційною сферою відчуттів, переживань та співпереживань. У цьому її особливість як ментального феномена. У рамках правосвідомості відбувається первинний аналіз і оцінка обставин об'єктивної дійсності та визначення того способу дій, який є необхідним. Таким чином, правосвідомість включає в себе перш за все ціннісний аспект, а саме тому певні форми поведінки є необхідними та потребують безумовного виконання. Це розуміється як прояв двох рівнів сфери: буттєвому, тобто в дійсності та рефлексивному – в ставленні до дійсності. Їхня обов'язковість при цьому потребує державного визнання та забезпечення. Зафіксовані в правосвідомості як соціально необхідні та соціально цінні форми поведінки визнаються орієнтирами, зразками поведінки людей. Відображення, оцінювання необхідних форм людської поведінки у вигляді уявлень про можливе і неможливе, припустиме і неприпустиме найчастіше фіксується в юридичних категоріях прав і обов'язків і, в разі відповідної оцінки з боку держави, формується у вигляді положень нормативних актів та зазначається як цілі покладання, тобто передбачення з зазначенням того навіщо людина діє таким , а не іншим чином. І це умова свідомого вчинку або усвідомленої дії. Тому в продукуванні правосвідомості велику роль відіграє самосвідомість. При цьому, як зазначає українська дослідниця Н.С.Кораблева в своїй монографії «Багатовимірність рольової реальності: ролі і маски – лик і личина», «базисні, буттєві форми існування самосвідомості дозволяють різні інтерпретації у пошуках підстав. Символі, бажання, афекти творять образі, ідеї і визначають міру множини соціальних узгоджень...» [40, с.

213]. Відображення, оцінювання необхідних форм людської поведінки у вигляді уявлень про можливе і неможливе, припустиме і неприпустиме найчастіше фіксується в юридичних категоріях прав і обов'язків і, в разі відповідної оцінки з боку держави, формується у вигляді положень нормативних актів та зазначається як цілі покладання, тобто передбачення з зазначенням того навіщо людина діє таким, а не іншим чином. І це умова свідомого вчинку або усвідомленої дії.

Правосвідомість як феномен соціокультурного світу є сукупністю поглядів на ідеї, що виражають ставлення до законності й правопорядку та уявлення про те, що є правомірним або неправомірним. Правосвідомість особистості є, з одного боку, одним з елементів її правової культури, а з іншого - правової культури суспільства в цілому, а крім того, правосвідомість формує уявлення про бажане право, що суттєво розширює її межі порівняно з визначенням поведінки як правомірної чи неправомірної [62, с. 148–149].

Відомий український філософ та правознавець Б. Кістяківський вирізняв чотири основні підходи до розуміння права, до концепцій бажаного права. Перший підхід – це аналітичний, який характерний для догматичної юриспруденції і відповідної позитивістської концепції права як державно-наказового явища; другий підхід – соціологічний, що відповідає поняттю права як формі соціальних відносин; третій – психологічний, який відповідає психологічному поняттю права; четвертий – нормативний, який відповідає аксіологічному поняттю права [68, с.120]. З часом Б. Кістяківський акцентував свою увагу на соціокультурній реальності права які формують ідеї, уявлення, цінності, які вкорінені в культурі народу. Правосвідомість – це усвідомлений життєвий світ людини, який відображається із законної точки зору в приписах, законах, теоріях, наукових та емпіричних знаннях, звичаях і традиціях, почуттях і емоціях. Основним змістом правосвідомості виступає знання про встановлені нормами вимоги та правила поведінки. Людина завжди (за винятком деяких випадків психічних хвороб) має уявлення про межі необхідного (бажаного) і про наслідки у вигляді санкцій (покарання) у разі недотримання норми. За природою правосвідомість є відображенням правової реальності матеріальних відносин. Вона матеріалізується

у практичних вчинках, у діяльності людей. Формування правосвідомості відбувається на таких фундаментальних людських якостях як: почуття власної гідності, взаємної поваги, довіри один до одного, духовної самостійності, волелюбність, взаємність.

У нашій державі головними завданнями у формуванні сучасної правової свідомості є поступове вирішення тих проблем, що постали перед українським суспільством в результаті подолання наслідків радянської епохи та тоталітарного минулого. Основними рисами такої трансформації виступають, по-перше, поява певної національної єдності на тлі боротьби за демократичні цінності та людську свободу, по-друге, поява великого бажання дотримання прав людини, та безпосередньо, боротьба за ці права, по-третє, поступове подолання правового нігілізму, що неминуче приводить до підвищення правової обізнаності, а звідси правосвідомості.

У різні періоди історичного розвитку філософської думки і наш час зазначались притаманні свідомості ознаки, включно правосвідомості насамперед ідеаторність, рефлексивність та інтенціональність. Остання здебільшого позиціонується як спрямованість свідомості на світ, причому така дія визначається у контексті духовного начала й пізнання. Термін «інтенціональність» відомий з часів Середньовіччя. Філософську реактуалізацію цього терміна через багато років здійснив Ф. Brentano у праці «Психологія з емпіричного погляду» (1874): «Кожен психічний феномен характеризується тим, що схоласти Середньовіччя називали інтенціональною (чи ментальною) екзистенцією об'єкта, тим, що ми могли б назвати, хоча і не цілком однозначно, посиленням на зміст (який тут не слід розуміти у значенні речі) чи іманентною об'єктивністю. Кожен ментальний феномен включає у себе дещо як об'єкт, хоча у трохи інший спосіб, ніж це є в дійсності. В уявленні дещо зображується, у судженні – стверджується чи заперечується, у любові-любиться, в ненависті – ненавидиться і т. ін. [7, с. 68]. Іншими словами, на відміну від середньовічних уявлень, у Ф. Brentano інтенціональність стає характеристикою психічних, суб'єктивних процесів.

Ф. Brentano розрізняє психічні й фізичні феномени. Внутрішнє сприйняття – джерело психічних феноменів. Іntenціональність – це властивість виключно психічних феноменів, ніщо в навколишньому світі не демонструє нічого подібного. Психічні феномени є тими явищами, що містять інтенціональні об’єкти іманентно. Сам по собі інтенціональний об’єкт – це своєрідна ментальна ідея, деякий психічний образ предмета відображення.

Ф. Brentano наголошує на тому, що інтенціональність – це певний зв’язок між психічним станом і об’єктом, до якого належить цей стан. Одним із аспектів інтенціональності є суб’єктивний – у сенсі переживання акту споглядання. Дослідити цей аспект інтенціональності, що відмежовує об’єктивні предмети і чуттєвий зміст власне переживань свідомості, прагнув Е. Гуссерль у своїй феноменології.

Іntenціональність – основне поняття феноменології Е. Гуссерля, який запозичив це поняття у Ф. Brentano і зазначив його фундаментальною особливістю феноменологічної свідомості, яка належить до предметності об’єкта. Іntenціональність існує у вигляді єдиної структури акту покладання (ноезіс) і предметного змісту (ноеми), при цьому останній не залежить від існування предмета чи його даності [7, с.156]. Мерло-Понті розглядає поняття інтенціональності не тільки як особливість актів пізнання, а як фундаментальне ставлення людини до світу. Д. Серль прагнув об’єднати лінгвістичне поняття інтенціональності з феноменологічним. Поняття інтенціональності є результатом взаємодії мови та інтенціональних ментальних актів.

Іntenціональність – одне з основних понять аналітичної філософії та феноменології, яке у найзагальнішому сенсі означає здатність людської свідомості бути спрямованою на певний предмет з метою визначення його сенсу і значення поза метафізичними нашаруваннями. Термін походить від латинського слова — *intensio*, яке схоласти XIII–XIV ст. використовували для означення того, що постає перед свідомістю в думці. У Сенеки *intention* – спосіб руху душі (*motus animi*). Нове життя поняттю інтенціональності надали Ф. Brentano та Е. Гуссерль. Наведені визначення, окрім виокремлення певних смислових означень інтенціональності,

актуалізують характерні моменти: 1) інтенціональність – спрямованість людської свідомості на предмети, або ж об'єкти, світу, сам Всесвіт і на породжені цією свідомістю психічні явища, які також є об'єктами; 2) інтенціональне буття таких явищ.

Поєднання в єдиному словосполученні понять «інтенція» і «правосвідомість» відображає специфіку спрямованості на певний об'єкт як частину правової реальності. Можливо, навіть на те, що раніше і не було явним. З'являються нові цінності, цілі, пізнання себе, саморозвиток особистості та усвідомлення відповідальності. Адже, відповідальність – усвідомлення індивідом свого обов'язку перед суспільством, людством, розуміння в світлі цього обов'язку суті і значення своїх вчинків, діяльності, узгодження їх з обов'язками і завданнями, що виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку. Навіть за відсутності реальних чи ідеальних об'єктів свідомість має певний зміст, який розкривається у певних образах. Свідомість – інтенціонально детермінована. Ось так Е. Гуссерль в «Амстердамських доповідях» писав про інтенціональність: «Все, що доступне нам завдяки рефлексії, має одну примітну універсальну характеристику - бути усвідомленням чого-небудь...маємо на увазі інтенціональність. Це сутнісна характеристика психічного життя...просто не віддільна від нього. Наприклад, як повідомляє нам рефлексія, від сприйняття не віддільне те, що воно є сприйняттям того-то й того, аналогічно й переживання пригадування є саме по собі пригадування чогось, а мислення- мислення таких-то й таких-то думок, люди бояться чогось, люблять щось і т. ін.». Але, Е. Гуссерль не зазначає того, що не завжди ми можемо усвідомлювати безпосередню інтенціональність психічних феноменів. Наприклад, під час такого психічного стану, як страх. Ми не знаємо його причини. Чи, наприклад, іноді ми пам'ятаємо, що знаємо якусь думку, але не можемо вказати на її інтенціональний зміст, але якщо нам її нагадають, то ми без проблем зможемо ідентифікувати її крізь безліч інших думок [17]. Можна виділити такі основні рівні інтенціональних структур: а) рівень квазісемантичних інтерпретацій, де знак виступає психічним образом - це вихідне, найбільш базове психологічне розуміння інтенціональності; б) інтенціональність як індексація,

знакові структури як індекси, маркери функцій, властивостей і відносин об'єктів; в) інтенціональність як маркер значення знака, основа раціональної діяльності й феноменологічної редукції; г) інтенціональність як царина смислових побудов, трансформація значення в ноєматичні структури; д) царина особистих конотацій, інтенціональність як суб'єктивний, особистісний сенс; є нарешті, інтенціональні структури існують в інтерсуб'єктивному горизонті, представляють соціально-культурні аспекти ментальних станів і властивостей [25, с.107]. Дана класифікація є лише загальною схемою уявлення про інтенціональність і його відношення до проблеми розуміння, вона також може бути доповнена більш ретельною диференціацією самої суб'єктивності, уведенням класифікації знакових структур, уведенням часового параметра та ін.

Підсумовуючи, можна сказати, що неважливо, чи існує в реальності інтенціональний об'єкт. Лише життєві установки нав'язують нам прагнення шукати за інтенціональним процесом або думкою будь-який реальний об'єкт. Будь-який акт людської свідомості й розуміння сенсу має принципово інтенціональну структуру. Ментальність у цілому інтенціональна за своєю сутністю, вона завжди виявляється спрямованою на якийсь предмет, характер якого індиферентний самій структурі психічного. На прикладі пандемічного захворювання, інтенціональним об'єктом є виживання. Не завжди людство ставлять в умови виживання, але якщо відбулася умова та причина заради якої потрібно це зробити, то людина за своєю сутністю завжди прагне до життя не дивлячись ні на які перепони. Адже, життєві ситуації бувають різні, і рідко коли можна на сто відсотків сказати, що «я ніколи не...». Коли свідомість людини спрямована на виживання, то будь-яке самообмеження, якого раніше не було, в теперішній ситуації не буде важким для здійснення задля життя. Життя – не просто те, що дано, а є самоціллю кожного. Самовиживання за рахунок самообмеження вже не здається таким важким, як з моменту його виникнення. З часом суспільство звикаючи до обмежень не помічає, що те, що вважалось заважким для виконання, давно вже стало буденними діями [59, с. 38].

Сприйняття правосвідомості індивідом та суспільством в цілому відбувається та передається із покоління в покоління. Шляхом руйнації традицій та цінностей життя, відсутність довіри до державного апарату та його інститутів відбувається певна деформація правосвідомості суспільства, а в кінцевому рахунку не усвідомлення законності та неправомірності своїх дій чи бездіяльності та хибне уявлення про правомірну або неправомірну поведінку.

У сучасному співіснуванні людей інтенціональна правосвідомість набуває статусу суспільного контролю над упорядкуванням та дисципліною, виступає гарантом гармонічного співбуття людей. Саме у публічному просторі людина може повною мірою продемонструвати рівень своєї позитивної свободи, розкриваючи її через інтенціональну правосвідомість. Очевидно, що в сьогоденні публічний простір вирізняється своєю хаотичністю та невизначеністю в окремих питаннях щодо кризових ситуацій, саме тому важливим для навколишнього середовища людини стає інтенсивна стратегія співучасті, що сприяє збереженню гуманістичних ідеалів, принципів, високого рівня культури поведінки у всіх сферах буття, порядку, дисципліни та закону.

Іntenціональна правосвідомість людини через її публічну адаптованість може стати тим затребуваним важелем регуляції соціального контролю. Це посилюється в умовах сучасного інформаційного простору в кризових умовах, оскільки перебуває в границях позитивної свободи людини.

Проблема свободи завжди була в центрі уваги філософів. У сучасній філософській літературі досить багато робіт щодо осмислення концепту свободи як «свободи від» і «свободи для». У класичний період, наприклад, німецької філософії (зокрема, у І. Канта) негативна свобода (втеча від) тут представлялася у вигляді своєрідного апріорі, оскільки постає як припущення можливості існування необмеженої індивідуальної свободи, як невід'ємне природне право людини [34]. «В основі цієї спроби лежить принцип «розумності» такого соціального устрою (а «розумність» притаманна не всім, а тільки окремим, найбільш розвинутим особистостям), то відтак уможлиблюється примус щодо тих, хто ще неосвічений, нерозвинений, не відповідний своїй природі. Це спричинює деспотію в будь-якій

формі, хай навіть і під виглядом демократичного правління» [Цит. за: 51, с. 2]. Свободу в її негативному аспекті (як «свободу від») в теперішній наш час перестали вважати абсолютною цінністю. Сучасне суспільство та людина публічна «згодні поступитися частиною своєї свободи заради того, щоб відчувати себе захищеними від зовнішніх викликів... свобода не лише надає більше можливостей для власної ініціативи, але й потребує певної плати за неї: брати на себе відповідальність за прийняті рішення, зважати на можливість невдачі, перебувати в полі постійного ризику існування» [Цит. за: 51, с. 3]. Позитивна свобода як самореалізація («свобода для») теж має свої застереження – надмірна активність людини публічної може перетворитися на антисоціальну поведінку, при цьому самореалізація людини публічної постає тут чимось негативним щодо самого суспільства. Звідси логічним буде висновок, що вкрай необхідні обмеження такої свободи, зокрема етичні, естетичні або гуманістичні.

1.2. Іntenціональність правосвідомості у контексті соціогуманітарного знання

Іntenціональність правосвідомості в контексті соціогуманітарного знання – це поняття, що описує здатність людини до усвідомлення законів, норм і правил, які регулюють її поведінку та взаємовідносини з іншими людьми та суспільством в цілому. Аналіз цього поняття передбачає знання про законодавство та правові системи, а також розуміння етичних принципів та моральних стандартів, які визначають наші взаємини з іншими людьми та зі світом навколо нас.

Іntenціональність правосвідомості має бути предметом міждисциплінарного дослідження таких наук як соціологія, політична наука, філософія та інші, оскільки ми стикаємось з низкою проблем, пов'язаних з розумінням людини, соціуму, культури і права. Також слід зважати і на психологічний аспект: вивчення іntenціональності правосвідомості дозволяє розглядати внутрішні психологічні процеси, які формують уявлення особистості про право та правові норми. Так, психологічні аспекти дають можливість досліджувати ментальні особливості сприйняття та реакції на правову дійсність, у той час як соціологічний підхід до

аналізу інтенціональності правосвідомості дозволяє врахувати вплив соціокультурних чинників на правову свідомість. Соціологічні дослідження дозволяють врахувати групові динаміки та індивідуальні уявлення про право завдяки конкретним методикам. Філософські рефлексії інтенціональності правосвідомості актуалізують розуміння основних принципів стосовно системи цінностей правової сфери та їх відображення в свідомості особистості. Культурологія допомагає виявити культурні аспекти в формуванні інтенціональності правосвідомості та розкрити вплив історико-культурних та історичних чинників на уявлення про право та сприйняття правових норм.

Міждисциплінарний підхід до вивчення інтенціональності правосвідомості дозволяє отримати більш повне та глибоке розуміння внутрішніх процесів, які впливають на сприйняття та інтерпретацію права особистістю. Це відкриває нові можливості для аналізу та розвитку правової теорії і практики з урахуванням комплексного підходу.

Наприклад, політична соціологія досліджує соціальні відносини та інституції, які визначають поведінку людей у політико-правовій сфері суспільства. Ці відносини іноді можуть перекриватися з правовими системами та законами, що може мати вплив на інтенціональність правосвідомості. У соціології вивченням цих питань займалися Е. Г'юс, А. Шютц, Г. Блумер. О. Бондаренко досліджує соціальну філософію та соціологію, зокрема в контексті права та моралі.

Суспільні процеси та їх вплив на законодавство та правову систему, а також специфічні ознаки інтенціональності правосвідомості стали предметом аналізу в роботах М. Фуко, Е. Лаклау, Х. Арндт, Ш. Воль, а також українського політолога та філософа М. Мінакова. Дослідження останнього охоплюють різні аспекти політичних та соціальних процесів в Україні, їх вплив на правову систему та інтенціональність правосвідомості, формування правової культури та правосвідомості. Така ж проблематика стала центром уваги досліджень О. Лук'яненко та І. Балабан, які описали кореляцію характеру політичних систем та процесів, прийняття рішень і формування правової системи.

Філософія досліджує моральні та етичні проблеми, які пов'язані з правосвідомістю, такі як моральні обов'язки, відповідальність, справедливість в зв'язку з правами людини взагалі. Ці проблеми складні та суперечливі, і філософський напрям в їх розгляді може розгорнути межі їх визначення та дослідження. У філософії ці проблеми розглядали М. Хайдеггер, М. Мерло-Понті, Ж. Дерріда, Е. Левінас, М. Фуко, Ж. Бодрійяр, С. Жижек, Г. Гадамер, Ю. Ковальчук, А. Смирнов, Ю. Калиновський, М. Кузь [46], А. Синиця [78] та ін.

До міждисциплінарних дисциплін, що відіграють важливу роль у вивченні інтенціональності правосвідомості, можна також віднести культурологію, історію, кримінальну юстицію, технології та інформаційну безпеку.

Культурологічний аспект дослідження інтенціональності правосвідомості розкриває такі сфери її прояву як мистецтво, музика, література, інші форми виразності та спілкування, які можуть мати вплив на інтенціональність правосвідомості. Культура визначається як певна структура, що створює уявлення про «норму», як умову формування правосвідомості. Наприклад, вона може сприймати певні речі як неприйнятні, чи навпаки на нормальні. Саме на це звертали увагу в своїх роботах Р. Вільямс, Д. Фіск, М. Харріс, Р. Барт, П. Бурдьє, К. Леві-Строс, Р. Лінтон, А. Крозбі, А. Макроббі, К. Стюарт, С. Джексон та інші. Український культуролог М. Грицкевич спеціалізується на вивченні української культури, мистецтва та традицій, і розкриває їх вплив як структур, що формують систему світосприйняття. Дослідник культурологічних питань Н. Краснікова безпосередньо провела аналіз впливу культурних аспектів на інтенціональність та правосвідомість. С. Савенко, українська культурологиня, досліджує взаємозв'язок культури, мистецтва та суспільства. В. Корабльова також досліджує розвиток культури у різних поколінь [41]. О. Панькова, М. Требін вивчають правосвідомість, яка є одним з елементів правової культури [65; 80]. О. Проць та Г. Клімова розглядають підходи до вивчення правової культури у юриспруденції та філософії [74; 38].

Історія може надати контекст для розуміння, як правосвідомість розвивалась у минулому, які були ключові історичні події та особистості, які вплинули на її

розвиток. Наприклад, становлення прав людини та правової держави пов'язано з історичними процесами, такими як протестантизм та Ренесанс. Цим питанням займалися також К. Шмітт, К.Тіллет де Шаргі, Р. Скотт, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, Н. Еліас, Г. Франк, К. Фокс, Р. Флемінг, Д. Генрі, А. Бізо та інші. Український історик А. Павленко спеціалізується на вивченні правової історії України та її впливу на формування правосвідомості, О. Балабанов досліджує історію права та політичні процеси як ключові фактори в розвитку правової свідомості.

Слід також зазначити особливу роль кримінальної юстиції, яка виявляє кримінальні правопорушення та виявляє способи їх попередження та розслідування для аналізу феноменів правосвідомості в процесі реалізації інтенціональності. Емпіричний фактаж, яким володіє кримінальна справа, може бути важливою для зрозуміння того, як правосвідомість може бути використана для забезпечення та захисних механізмів в порушенні норм моралі та законів права. Дослідниками у кримінальній юстиції були Литвинов О. М., Орлов Ю. В. [48; 49], Де. Гарланд, Ф. Алстон, М. Тонрі, Ю. Бюндер, Е. Сагі, Л. Кінг, Р. Ернст, Ф. Манн, Е. Пінціоне, Р. Ріплі, К. Сандерс та інші.

Технології та інформаційна безпека можуть допомогти у розумінні того, як сучасні технології впливають на правосвідомість та як забезпечити безпеку і конфіденційність правової інформації. У технології та інформаційній безпеці цим питанням займалися: Ш. Роулі, Н. Постман, Р. МакЧесні, Б. Шнайер. Українські фахівці В. Пилипчук та О. Дзьобань зазначають, що «глобалізаційні процеси, які відбуваються в сучасному світі, є складними, багаторівневими й неоднозначними. Поряд із безпечним розширенням можливостей сучасних глобальних комунікацій і відносин глобалізований світ генерує і низку небезпек та загроз» [67, с. 5]. Тому увага на пошук системи засобів безпеки стає актуальною проблемою в активній прогностичної діяльності правосвідомості сучасного соціального суб'єкта у міжнародному масштабі. Також, Кузнецов А.Ю. досліджував поняття інформації як парадигмоутворюючий концепт [44]. У комплексні дослідження інтенціональності правосвідомості, які базуються на різних сферах соціокультурного та гуманітарного знання, включаються вивчення культурних

особливостей людей в їх сприйнятті та розумінні права і правосуддя. Антропологи та культурологи спільно можуть досліджувати традиції та звичаї різних культур, які можуть впливати на сприйняття правосвідомості. Вони також можуть вивчати взаємозв'язок між правами людини та культурними нормами, які можуть підтримувати або порушувати ці права. Такий підхід має місце в роботах К. Гірца, Е. Еванс-Прічард, Л. Ком'єро та інші.

Не можна не зазначити позитивний потенціал в дослідженні інтенціональності правосвідомості з боку представників економіки при вивченні економічних аспектів правосуддя та правоохоронної діяльності. Економісти досліджують ефективність правової системи та її вплив на процеси економічного життя суспільства та її громадян, а також роль економічних інструментів у забезпеченні прав людини та принципу справедливості. Представниками вивчення правосвідомості в економіці є А. Сен, Д. Норт, Д. Стуйґліц та інші.

Антропологічні дослідження теж опосередковано звертаються до проблем інтенціональності правосвідомості. В них вчені акцентують увагу на вивчення психологічних факторів, що впливають на сприйняття та розуміння прав та правосуддя. Тут важно розуміти, як люди реагують на правову систему, яка може включати емоції, які впливають на їхнє сприйняття правової системи та на поведінку стосовно прав та свобод. Такими питанням займалися Ф. Зімбардо, Л. Коен, Д. Дьюї та інші.

Загалом дослідження інтенціональності правосвідомості може бути важливим для розуміння того, як права та правосуддя взаємодіють з історією розвитку суспільства, його економікою, культурою, та комунікативними засобами поведінки в механізмах порядку та дисципліни, а також того, як вказані фактори можуть впливати на сприйняття та реалізацію прав людини. Зважаючи на те, що дослідження інтенціональності правосвідомості є досить широким поняттям, у ньому можуть бути зацікавлені фахівці різних наукових напрямків які синтезують знання про правосвідомість з боку його інтенціональності. Такий підхід демонструє соціально-філософська інтерпретація інтенціональності правосвідомості. Представники цієї сфери знання пропонує розглядати

правосвідомість як феномен, що є результатом соціальної конструкції і взаємодії людей. З цієї точки зору, правосвідомість є не просто набором знань про право, а складним соціальним процесом, який включає в себе взаємодію людей з різними соціальними статусами та культурними уявленнями.

При цьому акцентується увага на ролі комплексу соціальних факторів у формуванні правосвідомості. Наприклад, політична система, економічна ситуація, культурні та історичні традиції можуть впливати на те, як люди розуміють право та як вони поведуться в юридичних ситуаціях. З цієї точки зору, правосвідомість є не тільки індивідуальним феноменом, але й відображає соціальні процеси та структури, що присутні в суспільстві. Така інтерпретація інтенціональності правосвідомості допомагає розуміти, як соціальні процеси та структури впливають на формування індивідуальної правосвідомості, а також як індивідуальна правосвідомість впливає на соціальні процеси та структури в суспільстві.

Слід відмітити, що поняття «інтенціональність правосвідомості» в Україні досить нове, ще небагато вітчизняних філософів займалися безпосередньо цією темою. Але основою такого роду досліджень є широка європейська теоретико-правова та феноменологічна традиція, пов'язана з австрійським юристом та філософом права Г. Кельзенем, який займався питанням правосвідомості в своїх працях. Він був відомий своїм підходом до теорії права, відомим як «чистий правовий позитивізм», який стверджує, що право і мораль повинні розглядатися окремо. У своїй роботі «Загальна теорія права і держави» (1945) Г. Кельзен аналізує сутність правосвідомості як психологічного явища, що виникає в результаті суспільної діяльності та індивідуального досвіду. На його думку, правосвідомість може бути різною по своїй суті залежно від культурних, історичних та інших факторів і її слід розглядати як синкретичне складне поняття. Г. Кельзен також звернув увагу на те, що правосвідомість може змінюватися ідеологією та політичними переконаннями людей. За його думкою, правові норми повинні бути відокремлені від ідеології та політики, щоб забезпечити їхню нейтральність та рівність застосування до всіх людей. Як одна із складових загальної культури, «правова культура як система духовно-моральних і правових цінностей охоплює

найважливіші компоненти «правового буття» в його фактичному функціонуванні та розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча та інша діяльність)» [9, с. 691].

Слід зазначити, що деякі авторські концепції, які отримали статус самостійних персональних досліджень, опосередковано вплинули на розробку проблем інтенціональності правосвідомості та розуміння її сутності. Це дослідження Йохана Хейзінги – нідерландського історика культури, філолога, який займався питаннями історії культури в зв'язку з менталітетом людей, розроблюючи при цьому роль гри в становленні та існування людини та людства взагалі. У своїй книзі «Гра як життєвий прояв культури» (*Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*), опублікованій в 1938 році, він розглядає гру як основу культури та соціальних відносин між людьми. У цій книзі Й. Хейзінга також звертає увагу на роль інтенціональності та здатності людини до усвідомлення світу через гру та символіку. Й. Хейзінга підкреслював, що гра є невід'ємною складовою культури, а саме через гру людина може відтворювати та трансформувати світ, відчувати радість та задоволення, а також вчитися соціальним нормам та правилам. Водночас він підкреслював, що гра несе в собі елементи імпровізації та невизначеності, які роблять її більш привабливою та цікавою для учасників. Учений вважав, що гра та символіка допомагають людям зрозуміти світ та сформувати свою правосвідомість. Він описував, що гра – це один з найбільш ефективних способів спілкування та взаємодії між людьми, який дозволяє нам зрозуміти одне одного та світ, що нас оточує, через спільні символи та правила гри [114]. Таким чином, вивчення гри та символіки, на думку Й. Хейзінги, може допомогти зрозуміти роль інтенціональності у формуванні правосвідомості.

Такий же статус мають дослідження Е. Фромма, які можуть розглядатися підґрунтям для розуміння та дослідження проблем інтенціональності правосвідомості. Е. Фромм – філософ, психіатр та психоаналітик, його внесок в опрацювання проблем, пов'язаних з соціальною сутністю людини і станом її свідомості, доволі значний. У своїй праці «Мистецтво любові» він розглядає інтенціональність правосвідомості у контексті любові, відносин між людьми та

здатності до любові. Е. Фромм стверджує, що людина може досягти повної реалізації себе лише тоді, коли вона здатна на відкриту любов до інших, яка передбачає вміння бачити світ очима іншої людини та сприймати її потреби та бажання як важливі для себе. У цьому контексті інтенціональність правосвідомості розглядається як важливий аспект міжособистісних відносин, що впливає на сприйняття та поведінку людини в соціумі. У праці «Втеча від свободи» Е. Фромм розглядає питання зв'язку індивідуальної свободи зі структурою суспільства. Він досліджує, як індивідуальна свобода може бути обмежена соціальними структурами та як ці обмеження можуть впливати на формування правосвідомості людини. Філософ вважає, що людина народжується з жагою до свободи, але одночасно вона потребує певної форми соціального порядку, щоб відчувати себе безпечною та захищеною. Індивідуальна свобода може бути обмежена з боку соціальних структур, які формуються в процесі історичного розвитку та культурного впливу. Ці структури можуть бути зовнішніми (наприклад, політичні режими) або внутрішніми (наприклад, культурні традиції). За Е. Фроммом, індивіди, які переживають велику кількість обмежень на шляху до своєї індивідуальної свободи, можуть розвивати внутрішню опірність та відчуття невпевненості. Це може призвести до формування особливої форми правосвідомості, в якій індивіди віддають перевагу забезпеченню безпеки та стабільності над своєю індивідуальною свободою. Він називає це втечею від свободи. Отже, Е. Фромм досліджує зв'язок між соціальними структурами та індивідуальною свободою, а також розглядає, як ці обмеження можуть впливати на формування правосвідомості індивідів [86].

У сучасній українській філософії проблеми інтенціональності висвітлює Ю. Калиновський. У своїх працях вчений розглядає інтенціональність як фундаментальне поняття в пізнанні, яке стосується не лише людини, а й предметів пізнання. Ю. Калиновський вважає, що інтенціональність забезпечує зв'язок між суб'єктом пізнання та об'єктом пізнання, що інтенціональність є властивістю свідомості, яка дозволяє їй спрямовувати свою увагу на певні об'єкти та ставити перед собою питання, що стосуються цих об'єктів. У своїх дослідженнях Ю. Калиновський також використовує поняття інерційності для аналізу мови та логіки.

Він вважає, що мова є інструментом, який дозволяє людині виражати свої інтенції та спілкуватися з іншими людьми, а логіка допомагає розуміти структуру мислення та встановлювати зв'язки між інтенціями. Крім того, Ю. Калиновський розглядає інтенціональність як важливий елемент в педагогічному процесі. На думку дослідника, викладач повинен бути уважним до інтенцій своїх студентів та спрямовувати навчальний процес на досягнення їхніх цілей. Також, розглядає питання сутності та особливості моральної свідомості як детермінанти буття правового суспільства [29].

Не можна залишити без уваги дослідження і українського представника сучасної філософської думки О. Дзьобаня. У своїх працях вчений звертає увагу на проблеми правосвідомості та її інтенціональності. Також розглядає питання інтенціональності в контексті моральної свідомості, де підкреслюється, що моральна свідомість містить судження про добро і зло, правильне і неправильне, справедливе і несправедливе, є механізмом контролю за поведінкою людини. Інтенціональність моральної свідомості полягає у здатності встановлювати моральні принципи та цінності, а також розуміти, що таке морально правильна поведінка. У загальній роботі з права О. Дзьобань звертає увагу на інтенціональний аспект правосвідомості, писав, що правосвідомість є системою знань, переконань, уявлень та вмінь щодо права. Ця система базується на відповідних стандартах поведінки, моральних та етичних нормах, які визнаються суспільством. Інтенціональність правосвідомості полягає в здатності розуміти ці стандарти і норми, розуміти їхні цінності та переконання, а також відчувати відповідальність перед суспільством за їх дотримання. Іншими словами, це усвідомлення і розуміння прав та обов'язків, які має кожен член суспільства, а також повага до прав інших людей. В цілому, інтенціональність правосвідомості визначає, наскільки ефективно людина може жити і працювати в суспільстві, дотримуючись законів та норм поведінки [82].

Отже, вивчення інтенціональності правосвідомості в контексті соціогуманітарного знання є ключовим аспектом для розуміння впливу особистісних уявлень, ставлень та мотивів на сприйняття та інтерпретацію

правових норм та цінностей у суспільстві. Цей підхід дозволяє аналізувати не лише самі правові норми, а й способи їхнього сприйняття та усвідомлення особистістю.

Важливість інтенціональності виявляється в її впливі на формування правової свідомості, внутрішнього відношення до права та правових норм. Соціогуманітарний підхід дозволяє розглядати правосвідомість як складний соціокультурний продукт, що виникає під впливом соціальних, культурних, історичних та особистісних факторів.

Вивчення інтенціональності правосвідомості сприяє розкриттю внутрішніх мотивів та цінностей, які керують особистістю у її правовій поведінці та відношенні до правової системи. Цей підхід є необхідним для адекватного розуміння процесів формування та функціонування правової свідомості в суспільстві.

1.3. Методологічні засади дослідження інтенціональності правосвідомості як соціокультурно-комунікативного феномена

Дослідження інтенціональності правосвідомості є складним та багатовимірним процесом. З точки зору методики та методології дослідження він потребує чималих зусиль дослідників з різних сфер соціогуманітарного знання. Тому методологія в даному разі розглядається як система певних правил, прийомів, принципів, які застосовуються в процесі дослідження феномена інтенціональності правосвідомості, тут поєднуються всезагальні філософські методи, загальнонаукові та окремі методи, які притаманні конкретним наукам.

Проблематика дослідження інтенціональності правосвідомості розглядається як спрямованість людини, що є інструментом соціально-комунікативного феномена як одного із напрямів у філософії. Інтенціональність постає як суб'єктивна спрямованість у філософії, та поєднує намір, осмислення та поведінку у контексті знань із психології. Звідси, у дослідженні будуть використовуватися окремі психологічні засоби.

Сутність і співвідношення категорій «методика» та «методологія» з'ясовується в межах наукометрії та наукознавства. Власне, методологія науки

досліджувалась у межах логіки та наукознавства під впливом концептуальних ідей Т. Куна, І. Лакатоса та багатьох інших шляхом асиміляції та транснаукових трансформацій [55, с. 87]. Методологія досліджувалась у контексті фонду наукового знання, структури науки, способів генерації результатів, перевірки і обґрунтування цих способів.

У дослідженні використано такі філософські методи: феноменологічний, герменевтичний, діалектика та синергетика, основні загальнонаукові методи (аналіз та синтез), метод класифікації понять, емпіричний метод спостереження та метод сходження від абстрактного до конкретного, завдяки якому було проведено емпіричне дослідження конкретного предмета і реконструкція наукових результатів, пізнання його сутності, пройдено шлях до конкретного сутнісного наукового мислення з метою подальшого виявлення тенденцій розвитку методології. Для формування головних положень було використано принцип об'єктивізму і плюралізму, а також метод компаративного аналізу у міждисциплінарному огляді, який синтезує філософсько-антропологічний підхід до розуміння предмета дослідження – феномена інтенціональності правосвідомості в соціально-комунікативній сфері людини в її діях та вчинках.

Було визначено завдання синтезу психологічних, історичних, соціологічних, логіко-аналітичних, структурно-системних напрямів у дослідженні з метою побудови наукової мети, осмислення даного феномена у широкому соціально-комунікативному аспекті, що є важливим у контексті міждисциплінарних розвідок.

За допомогою засобів організаційного впливу інтенціональність свідомості розглядалося як вивчення досвіду функціонування наукових систем з метою посилення наукового потенціалу науки та підвищення ефективності наукового процесу.

Шляхом використання методології була здійснена спроба ввести в науковий обіг своєрідні маркери-показники ефективності того чи іншого дослідницького процесу, який би став засобом для об'єктивізації інформації про наукову мету дослідження, а також про науковий розвиток загалом. Також це сприяло розвитку наукового потенціалу, прикладних методів аналізу і прогнозування, розміщенню і

ефективному використанню потенціалу науки, створенню методів проблемно орієнтованих оцінок тощо.

Визначення нових завдань науки спричинило налагодження взаємодії між теоретичними та прикладними гілками дисциплінарного статусу наукознавства для пошуку загальних основ для різноманітних ареалів наукознавчої традиції. Перший підрозділ дисертації був структурований за декількома напрямками, теж саме намагаємося відтворити із методологією дослідження.

По-перше, слід встановити всезагальні наукові методи дослідження. Це, перш за все, філософські методи, які використовуються як основні витoki в будь-якому гуманітарному дослідженні яке охоплює філософію в її головних напрямках. Далі на базі загальнонаукових методів потрібно звернутися до методів у контексті юриспруденції до вивчення явищ інтенціональності правосвідомості, правового вчинку (дії, бездіяльності), правової поведінки та онтології. Далі варто вказати спеціальні методи, які деталізуються із концептом інтенціональності, яка є найістотнішим елементом у кожному із підрозділів дисертації. Все це складає методологічну систему нашого дослідження, а саме її горизонтальну конструкцію за видовою особливістю.

Методологічна структура дисертаційної роботи є вертикальною конструкцією, яка є багаторівневою та ступеневою і побудована за такими пунктами: методологічна ідеологія; методологічний принцип; методологічний підхід; власне метод; методологічний прийом. У даному дисертаційному дослідженні серед загальнонаукової методології, яка притаманна усім сферам наукового пізнання, використано: аналіз-синтез, опис-характеристику, абстрагування, конкретизацію, узагальнення тощо. Наприклад, методи аналізу-синтезу, опису-характеристики застосовано під час аналізу емпіричної, документальної, хронологічної основ дослідження, зокрема, у підборі доцільної літератури, її вивченні, аргументації застосування у вигляді посилань, цитування тощо. Філософські методи, спрямовані на осягнення сутності взаємозв'язків між автором і об'єктом дослідження, його матеріальною основою, вони охоплюють пізнання (розуміння) відносин між суб'єктом та об'єктом пізнання. У кожній

науковій роботі існує потреба в оновленні філософської методології задля застосуванням індивідуально орієнтованих, враховуючих персональну сутність концептів, що вивчаються.

Серед основних філософських методів, які використовувалися у дисертаційній роботі, можна вказати ще й такі конкретні прийоми, як інтерпретація, критика, метафізика, системно-структурний та ціннісно-оцінний підхід.

За допомогою герменевтичної методології розкрито зміст інструментальних термінів у контекстуальних і прихованих значеннях досліджуваних у дисертації проблем. Герменевтика дозволяє побачити та розкрити зміст сутностей, які не одразу помітиш при першому читанні (ознайомленні), а також даний метод потребує зусиль і цілковитого задіяння автором його свідомості задля здійснення інтерпретації осмисленого матеріалу. Існує теза, що наявні дві стадії тлумачення: з'ясування, коли автор намагається виявити для себе зміст окремих досліджуваних сутностей, та роз'яснення, коли автор спрямовує це на навколишній світ. Зважаючи на контекст нашого наукового дослідження, на потребу з'ясування суті інтенціональності правосвідомості, часто існувала потреба інтерпретувати провідні та необмежену кількість праць із даного напрямку дослідження і аналізувати їх на власний лад. За допомогою рефлексивної здатності свідомості формується суть інтенціональності правосвідомості як такої. Герменевтика поступово набула статусу основного методу вчень про буття, що використовується у більшості наукових студій гуманітарного спрямування, завдяки можливості вдалого королювання явних і неявних аспектів того чи іншого явища чи процесу.

Діалектична методологія – найбільш затребувана у взаємодії із ретроспективними та компаративними пошуками, адже дозволяє їм розглянути суть досліджуваних феноменів у динамічному зрізі. Діалектика – гнучка методологія, вона багатовимірна, враховує рух, зміну, причинно-наслідкові зв'язки. Через те її як метод найбільше застосовано у підрозділі 1.1 дисертаційної роботи, що вивчає історичний зріз проблеми та наявні опрацювання окресленого

напрямку, а також у перших рядках кожного із підрозділів, присвячених наявним теоретичним напрацюванням проблеми.

Наступним елементом філософської методології базується на критичному мисленні. Критичний погляд застосовувався у науковій роботі для підбору джерел дослідження і підведення до певних підсумків. Цей елемент методології слугує свого роду маркером, що гарантує раціональне осмислення загального та специфічного у дослідженні, а також позитивного (перспективного) та негативного. За допомогою критики автор має можливість оцінювати напрацювання попередніх дослідників даного об'єкта та усуває суб'єктивізм суджень про об'єкт.

Роботи Е. Гуссерля, М. Гайдеггера сприймалися як ключові в дослідженні сутності феномена інтенціональності правосвідомості, оскільки в них сформовано і метод екзистенційної аналітики, і феноменологічні методи. Критичний нарис у дисертаційній роботі є результатом застосування цих двох методологій. Метод феноменологічної редукції має важливе значення у контексті нашого дослідження. Даний метод допускає абстрагування автором від теоретико-пізнавального процесу. Здебільшого це здійснюється за допомогою повернення автора до іманентних констант досліджуваного об'єкта чи процесу завдяки усуненню трансценденції. Завдяки цьому, по-перше, вдалося знайти істинну (нейтральну) позицію дослідника, яка позбавлена слідуванню якійсь науковій школі, або ж традиційному сенсу буття. По-друге, вдалося розкрити істинну суб'єктивність автора, саме ту сферу, через яку він перманентно розглядає досліджувані явища, та ніколи не досліджував її безпосередньо. Що стосується саме феноменологічної редукції, то досліджуються не ідеали, цінності, мета, явища чи процеси, а авторський суб'єктивний досвід, а саме спрямованість (як сукупність спонуки та наміру), що і є власне інтенціональністю.

Аксіологічна методологія дисертаційного дослідження проявляється у з'ясуванні ціннісних аспектів окремих категорій. Правосвідомість, чи правова онтологія, а тим паче інтенціональність, безпосередньо пов'язані з людиною. Основу дослідження повинні становити певні загальнолюдські ціннісні сенси.

Зрештою, інтенціональність як певна спрямованість, чи-то сукупність спонуки та наміру, обов'язково містить сукупність цінностей, які проєктуються на подальші сфери діяльності. Принцип раціоналізму, який реалізований в дисертаційному дослідженні полягає в осмисленні, як виду інтелектуального опрацювання будь-яких достовірних чи вірогідних суджень вчених або ж свого власного судження.

Стосовно власне окремих методів конкретних наук, то слід здійснити умовний поділ на феноменологічну та юридичну методології. У теорії юридичної науки та у юридичному наукознавстві прийнято виокремлювати основні напрями юридичної методології. У роботі М. С. Кельмана було надано основні постулати, в межах яких автор стверджував, що юридичні дослідницькі прийоми та процедури виникають значною мірою шляхом рефлексивного осмислення правознавством власного дослідницького досвіду, виражаючи характер власної нормативної організованості пізнавального процесу в межах юридичної науки [37, с. 233].

Провідними елементами юридичної методології можна виділити формально-юридичний метод, який ще називають методом тлумачення юридичних текстів і нормативно-правових актів. Даний юридичний метод тісно взаємодіє із герменевтичним філософським методом. Застосування цього методу дає нам змогу отримувати конкретні юридичні знання як рефлексію правових знань завдяки правосвідомості юриста. Важливе місце у цьому також посідає застосування спеціально-юридичного методу з метою опису основних явищ філософсько-правової дійсності за допомогою належної юридичної термінології.

Одним із важливих елементів дослідницької методології є порівняльно-правовий метод, який дозволяє виявляти загальне та особливе, позитивне та негативне у досліджуваних об'єктах. Що стосується психологічної науки, яку ми не могли оминати у контексті аналізу інтенціональності правосвідомості, то слід вказати, що її методологічне підґрунтя становить відома юридичній психології спостережницька методологія, зокрема самоспостереження або інтроспекція та моделювання. Це допомагає осмислити структуру інтенції у її розумінні, як сукупності спонуки та наміру, тобто спрямованості особи. Так як дана наукова робота ґрунтується на феноменологічному вченні про інтенціональність

правосвідомості, чільне місце у ній відводиться феноменологічній методології, зокрема принципу очевидності, що з часів Р. Декарта отримав назву «принципу всіх принципів» [20, с. 6].

Очевидність – вступ у зміст основного, тобто того, що на поверхні і не потребує надмірних затратних пошуків. Цей елемент очевидності, феноменологічної методології, співвідноситься із психологічним методом спостереження. У даному разі йдеться про сприйняття фактичного стану речей поза власним чуттєвим досвідом, як першоджерела. Метод очевидності є найбільш логічним і беззаперечним, та в свою чергу одним із найпростішим водночас. Звичайно, цей метод потребує аналітичного мислення та застосування у взаємозв'язку з критичним філософським методом, проте він доволі дієвий, коли йдеться про уникнення упередженості та надмірного заглиблення у проблему. Істина – на поверхні, проста і доступна. Е. Гуссерль виділяв такі першорядні види очевидності, або ж, іншими словами, підтвердження фактичного та явного буття явищ і процесів. Це: безпосередня або абсолютна очевидність, що передбачає сприйняття об'єкта у його перш початковому стані; опосередкована очевидність, за якої предмет сприймається не у вигляді оригіналу, а відтворюється, рефлектується за посередництвом різноманітних способів, насамперед снів, спогадів, розмов, візуалізації тощо; асерторична очевидність, тобто стверджувальна, належно обґрунтована; аподиктична очевидність, тобто очевидне безсумне, апріорне сприйняття, що не вимагає доказування; адекватна очевидність, що передбачає сталий, статичний характер, без здатності до послаблення чи посилення позицій; неадекватна очевидність, або ж така, що має змінний, динамічний, хвилевий та ситуативний характер [16, с. 295].

Метод феноменологічної редукції має важливе значення у контексті нашого дослідження. Даний метод допускає абстрагування авторки від теоретико-пізнавального процесу. Здебільшого це здійснюється за допомогою звернення авторки до іманентних констант досліджуваного об'єкта чи процесу завдяки усуненню трансценденції. Завдяки цьому, по-перше, вдалося знайти справжню (нейтральну) позицію дослідниці, яка позбавлена наслідування якоїсь наукової

школи, або ж традиційного сенсу буття. По-друге, вдалося розкрити істинну суб'єктивність авторки, саме ту сферу, через яку вона перманентно розглядає досліджувані явища, та ніколи не досліджував її безпосередньо. Що стосується саме феноменологічної редукції, то досліджуються не ідеали, цінності, мета, явища чи процеси, а авторський суб'єктивний досвід, а саме спрямованість (як сукупність спонуки та наміру), що і є власне інтенціональністю.

Отож, для досягнення дослідницької мети та сутності наукової роботи зроблено спробу розкрити зміст інструментарію. Конструкція методологічної дисертації складається із системи методологічного інструментарію, яку утворюють загальнонаукові, філософські, юридичні, психологічні та феноменологічні методи. Структурою методологічного інструментарію є вертикальна багатоступенева конструкція у вигляді ідеології, принципів, підходів, методів та прийомів дослідження. Основа наукової роботи полягає у аксіологічній та раціонально-ідеалістичній ідеологіях. Основними принципами дослідження стали еклектичний принцип, що дозволив урахувати можливість комбінування різних елементів методології, а також принцип очевидності. Основними підходами до дослідження стали герменевтичний, критичний та феноменолого-редукційний. Визначальні методи дисертаційної роботи: аналіз-синтез, опис, характеристика, діалектичний, метафізичний, догматичний, формально-юридичний методи, спеціально-юридичний, психологічні методи спостереження та моделювання. Що ж до застосованих прийомів, то йдеться про врівноваження раціональності, комбінування очевидності та спостереження, поєднання формально юридичного і герменевтичного методів тощо.

1.4. Сучасні стратегії аналізу інтенціональності правосвідомості та реалізації індивідом своєї волі, а також їх практичне значення

Проблема реалізації волевиявлення людиною своєї волі – одвічна філософська проблема. Її дослідження бере початок в Античності. Увага філософів

зосереджується на діалектиці індивідуальної свободи та залежності соціальної необхідності. На це звернули увагу Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека і М. Аврелій, а також софісти та кініки. У Середні віки цю проблему (переважно в рамках теологічної проблеми свободи волі) розробляли філософи Оріген, Б. Августин, Б. Клервоський і Ф. Аквінський та інші. У більш пізній час свій внесок у теорію свободи, в зв'язку з аналізом взаємовідносин індивіда і держави, внесли А. Данте і Н. Макіавеллі, М. Монтень і Ф. Гвіччардіні, Д. Віко і О. Рінуччіні, діячі Реформації Е. Роттердамський, М. Лютер і Ж. Кальвін. Пізніше феномен свободи в різних її проявах досліджують Б. Спіноза і Г.Ф. Лейбніц, І. Кант, А. Сміт, Ш.Л. Монтеск'є і Вольтер, К.А. Гельвецій і П-А. Гольбах пов'язують її з формами самовизначення людини, особистісним самовиявленням з культурою та цивілізованістю. Зокрема, проблема правової свободи індивіда скрупульозно розглядається у працях Ч. Беккарія і Г. Гроція, Т. Гоббса і Д. Локка, Г. Гегеля і К. Маркса. Так, Р. Штаммлер бачив свій ідеал суспільства в регулятивному принципі єдності всіх цілей. Суспільство «вільно бажаючих людей», в якому всякий вважає своїми об'єктивно правомірні цілі іншого, на його думку, можливе, якщо регулювання соціального життя здійснюється в інтересах свободи кожного, хто перебуває у сфері права.

XX століття в європейській філософії ознаменоване працями З. Фрейда, І. Берліна, Ж. П. Сартра, Е. Гуссерля, Ф. Фукуями, Д. Ролза та інших мислителів, які вивчали соціально-політичні, економічні, психологічні та інші аспекти проявів індивідуальної свободи на тлі самообмежень шляхом аналізу принципів відповідальності та довіри. Згідно з Ж.П. Сартром, ніяка об'єктивна обставина не може позбавити людину невід'ємної від неї свободи. Остання залишається в будь-якій обставині і виражається в можливості вибирати, вибирати не реальні можливості, а своє ставлення до даної ситуації. Таким чином, поняття свободи послідовно суб'єктивується Ж. П. Сартром, зводиться до відношення суб'єкта до незалежної від нього обставини. Його незалежність по суті полягає в тому, як він сприймає свою залежність: він може «вільно» примиритися з нею; при цьому він настільки ж вільний, як і не приймаючи її, постаючи проти неї. Сучасний

французький філософ Ж. Дюмазедьє визначав свободу основною ознакою дозвілля, у якому знімається жорсткий детермінантний вплив суспільства на індивіда і це породжує безліч комунікативних факторів, які безпосередньо впливають на руйнування особистісного простору людини. В аналізі меж прояву індивідуальної свободи викликають інтерес думки Ф. А. Хайєка, який зазначав, що «одна з аксіом традицій свободи полягає в тому, що примус стосовно людей дозволяється лише в тих випадках, коли він необхідний для забезпечення загального добробуту, або громадського блага» [88, с.11]. Ф. Фукуяма вивчав питання ідентичності, але не індивідуальної, а колективної — релігійної, расової, етнічної, політичної. У його роботі «Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості» добре висвітлено це питання і показано, на скільки важлива для сьогоденного суспільства книга, яка розповідає про необхідність виробити універсальне розуміння людської гідності заради уникнення подальших конфліктів ідентичності, що спричиняє демократичні революції, розв'язує соціальні рухи, скидає й обирає президентів, перешкоджає Україні вибудувати ефективні інституції, диктує Британії шлях без Євросоюзу, а Росії — повернення до авторитарних традицій.

Між свободою і рівністю існує внутрішній конфлікт: зростання свободи часто призводить до посилення нерівності, тимчасом як спроби зрівняти результати обмежують свободу. Успіх демократії залежить не від оптимізації її ідеалів, а від балансу — між індивідуальною свободою та політичною рівністю, а також між ефективною, наділеною легітимною владою державою та інститутами права й підзвітності, які її стримують. Мінімальна умова для ліберальної демократії — реальне визнання громадян рівними між собою дорослими людьми, здатними робити політичний вибір.

Закономірно постає питання: яким же є механізм самовияву цього новітнього феномена — ідентичності? Аналітики, при наявній розбіжності трактувань, все частіше схиляються до того, що за будь-яких обставин кожна група суб'єктів — чи то велика держава, як Росія або Китай, чи то виборці в США або Великої Британії — переймається думкою, що вони мають свою власну ідентичність, проте не отримують адекватного визнання з боку зовнішнього світу — чи то йдеться про всю

націю, чи то про якусь окрему спільноту з боку інших представників свого суспільства. Такі ідентичності можуть бути (і залишаються) безмежно різноманітними, як от за належністю до тієї чи іншої нації чи держави, до тих чи тих релігійних переконань, за належності до етнічної групи, сексуальної орієнтації чи статі. Усі вони є проявами одного і того ж феномена – політики ідентичності. Терміни «ідентичність» й «політика ідентичності» мають порівняно недавнє походження. Сам термін «ідентичність» вперше популяризував психолог Е. Еріксон у 1950-ті роки, а от розуміння особливої «політики ідентичності» набуло поширення хіба що в 1980–1990-х роках. Тож поняття ідентичності нині трактується досить широко: в одних випадках йдеться про соціальні категорії чи ролі, в інших – стосується фундаментальної особистісної інформації. В останньому контексті ідентичність, власне, існувала завжди. Драматизм ситуації щодо ідентичності варто все-таки шукати в наростанні соціальної напруженості в сучасному несправедливому й високо конкурентному світі, а не зводити проблему переважним чином до рівня соціальної психології. Саме тому, очевидно, варто критично поставитися до часто дещо однобічного трактування проблеми тим же Ф. Фукуямою. Так, на його думку, ідентичність виростає насамперед із різниці між істинним внутрішнім «я» і зовнішнім світом соціальних правил і норм, що не визнають і не поважають цінності чи гідності цього внутрішнього «я». Впродовж всієї історії людства особистості вступали в суперечність зі своїми суспільствами. Але лише тепер склалася думка, що істинне внутрішнє «я» має природну цінність, а зовнішнє суспільство систематично помиляється і оцінює його несправедливо. Змінювати слід не внутрішнє «я», підпорядковуючи його правилам суспільства, а достоту саме суспільство» [87, с.7]. Не варто відразу розставляти усі крапки над «і», однак, судячи з усього, не слід ігнорувати висловлену Ф. Фукуямою думку, а фундаментально розглянути проблему ідентичності не лише в дуальній опозиції «особистість – суспільство», а, що не менш важливо, в опозиції «народ – влада». Тим більше, що й сам Ф. Фукуяма зазначає: «У багатьох ранніх суспільствах гідністю наділяли небагатьох... У інших суспільствах гідність є універсальним атрибутом, заснованим на внутрішній цінності людей, яким притаманна

«агентивність» – свобода волі і самостійність. У інших випадках гідність людини обумовлена її належністю до великої групи людей, об'єднаних спільною пам'яттю й досвідом» [87, с.7]. Тобто мова не може йти про якесь абстрактне «суспільство», яке принципово не визнає гідності особистого «я». Коли йдеться про «політику ідентичності», то її аналіз не можна оминати без критичного аналізу характеру влади у цьому суспільстві, адже люди вимагають визнання своєї самоцінності в межах конкретної політичної реальності. Тож можна погодитися з тим судженням Фукуями, що не в повному обсязі, а лише «суттєву частину політичних конфліктів сучасного світу – від демократичних революцій до нових соціальних рухів, від націоналізму і ісламізму до політичних зіткнень в університетських кампусах сучасної Америки – можна звести до прояву політики ідентичності» [87, с.7].

Так, зокрема, аналізуючи ситуацію щодо пошуку Україною своєї власної ідентичності в сучасному глобалізованому світі, Ф. Фукуяма нагадує, що ще на початку XIX ст. політика визнання гідності підійшла до розвилки: один напрям вів до «загального визнання прав особистості», а другий – «до утвердження колективної ідентичності», двома основними напрямками якої є «націоналізм і політизація релігії». У цьому й полягає двоїста природа феномена ідентичності – прагнення як до загального визнання індивідуальних прав, так і до колективного визнання, заснованого на національній ознаці. Ось цей дуалізм і виявив себе під час української Революції Гідності: «рушійною силою «революції гідності» на Майдані була коаліція лібералів західного штибу, котрі хотіли, щоб Україна приєдналася до Європейського Союзу і стала нормальною європейською країною. Однак вони об'єдналися з українськими націоналістами із таких груп, як «Правий сектор», котрі прагнули захистити українську культурну самобутність і були менше зацікавлені в ліберальній відкритій Україні» [87, с. 6].

У вітчизняній філософській думці увага приділяється синергетичному аспекту буття особистості в умовах трансформації суспільства, коли хаотичні явища мають тенденції до порядку (Г. Нестеренко), свобода особистості як форма її самореалізації (Л. Подолянко), гуманістичні параметри, потреби, інтереси, цінності, самореалізації особистості (Н. Юхименко). У працях Б.П. Шубняка,

Л.Г. Смирнова, І.І. Логанова, Е.І. Рудковського, В.І. Стемпковського та ін. де розглядалося співвідношення свободи і відповідальності людини. Різні аспекти правової свободи вивчали Б.С. Волков, В.А. Кучинський. Також А.Ю. Кузнецов розглядав індивідуальну ідентичність в суспільстві [45]. У пострадянський період фундаментом для реалізації індивідуальної свободи була оголошена «священна і недоторканна приватна власність». Серед необхідних умов здійснення індивідуальної свободи часто називають відмову держави від втручання в життя суспільства і пріоритет особистих прав людини. Цей погляд поділяється Н.Г. Діденко. Більш виваженим підходом до аналізу способів реалізації індивідуальної свободи в ліберальних концепціях відрізняються роботи таких фахівців, як А. К. Черненко, В. В. Бобров, В. Є. Чиркін, О. В. Мартиш, Я. В. Гайворонська, М. І. Бахтін і ін. Визнаючи неминущу значимість ліберальних принципів, колись народжених в боротьбі проти абсолютизму, критики нових лібералів нагадують, що історія все ж не стоїть на місці [60].

Роботи філософів ХХІ століття спрямовані на різні аспекти вивчення правосвідомості, ставлення та проблеми саморозвитку та руйнації людини. Особистість не може бути байдужою до самої себе, до свого буття, саморозвитку, своєї досконалості. Буття складається з певних подій і станів. Якщо події буття матеріальних об'єктів детермінуються певними закономірностями, то події буття особистості творяться безпосередньо нею. Це особистість прагне, любить, бажає, відчуває, оцінює. Це прояви її свободи [50, с. 97]. Деякі сутнісні аспекти генези суспільної правосвідомості та правової культури аналізували такі науковці, як Р. Байніязов, А. Валіцький, С. Гусєв, В. Желтова, Д. Керімов, В. Малахов, І. Нікітіна, О. Потякін, В. Сальніков, М. Смоленський, М. Соболева, Ю. Тихонравов, І. Фарбер, С. Ханєєв, С. Хмелевська, Є. Чіченєва. Науковці І. І. Коваленко та О. С. Лозова розглядали правосвідомість як джерело формування правових смислів. Проблема самої правосвідомості та її аналіз відображено в працях О. Бандури, В. Бачиніна, В. Головченка, І. Ільїна, Ю. Калиновського, С. Максимова, Л. Петражицького, В. Чефранова, М. Цимбалюка. Науковець О. Фролова вважає, що причини природного права є частиною масової

правосвідомості і одночасно виступають у ролі ідеологічного оформлення соціальних очікувань членів суспільства як вимог досконалості права. Законодавець (офіційна правосвідомість) повинен вникати в актуальні тривоги населення (масова правосвідомість) – проблеми смертної кари, забезпечення особистих прав і свобод громадян та ін. Знати правосвідомість соціальних меншин, інтереси яких повинні враховуватися і закріплюватися у законодавстві та здійснювати необхідні правові реформи, виходячи із правової свідомості-правового почуття, здорового глузду і бажаного для даного народу і часу суспільного ідеалу. У сучасному філософсько-етичному знанні своєчасно актуалізоване поняття метаноїї як особливої зміни свого Я, що сприяє виробленню нового погляду людини на навколишній світ. Її мета – збереження свого життя на благо самій собі та на благо інших людей. [72, с. 84]. Так, вітчизняний дослідник М. Цибра зазначає, що «завжди виникає негайна потреба обмінятися словом, думками щодо вічної надії людини на життя й змінювати себе в гуманному середовищі. Індивід приваблює лише те оточення, де ще не остаточно втрачена можливість виховання власної волі в єдино досконалому та зручному у всіх відношеннях напрямі <...> і собі, і людям»» [89, с. 196].

С. Максимов розглядає зміст правової реальності як інструментального наукового терміна, виявляється через призму людської свідомості, зокрема і правосвідомості, та відображення у ній правової категорії, свідомого відтворення у ній картини права. Правову реальність варто розглядати не тільки як пасивне сприяння права, але й як активну сферу правового життя [52, с.79].

Правові концепти, будучи формою творчості правосвідомості, представляють її як безперервний ланцюг мінливих смислових значень та приписів. Вони настільки змістовні, що легко залучаються в розвиток різних ситуацій, а іноді показують їх у перетвореному вигляді – у вигляді правових символів, формул та звичаїв. Ю. Калиновський підкреслює важливість різноманітних комунікативно-символічних кодів, які вважає значенневою основою суспільної правосвідомості. «Такі символічні коди відображаються в соціальному просторі та часі і визначають поведінку окремих індивідів і соціальних груп» [30, с. 112]. Також деякі

представники феноменологічного напрямку у філософії права включають до складу особистісних інтенціональних переживань акт сутнісних споглядань права, вважаючи, що для такого споглядання немає потреби в утворенні засадничих понять, у побудові початкових визначень; необхідна лише правильна настанова способів споглядання. Вищезначені дослідники розглядали проблему правосвідомості як одну з багатьох, пов'язаних з суспільною свідомістю в цілому. Сприйняття правосвідомості індивідом та суспільством в цілому відбувається та передається із покоління в покоління. Шляхом руйнації традицій та цінностей життя, відсутність довіри до державного апарату та його інститутів відбувається певна деформація правосвідомості суспільства, а в кінцевому рахунку не усвідомлення законності та неправомірності своїх дій чи бездіяльності та хибне уявлення про правомірну чи неправомірну поведінку. Тому в кожний конкретний період історії народжуються нові проблеми формування та стану правосвідомості, які потребують спеціального дослідження. Зараз мало визначеність цих аспектів є загальною проблемою правосвідомості, яку можна розглядати завдяки інтенціональності правосвідомості, її функціонування та значення саме індивідуальної правосвідомості на тлі інтенціональності колективної правосвідомості.

У філософській літературі інтенціональність здебільшого позиціонується як спрямованість свідомості на світ, причому така дія визначається у контексті духовного начала й пізнання. «Інтенціональність – одне з центральних понять аналітичної філософії та феноменології, яке встановлює особливе відношення між свідомістю, мовою і світом. У найзагальнішому плані воно означає здатність свідомості бути — спрямованою на. Термін походить від латинського слова *intensio*, яке схоласти XIII–XIV ст. використовували для означення того, що постає перед свідомістю в думці» [33, с.133–134]. Інтенціональність – поняття низки філософських учень, які фіксують особливість людської свідомості, що полягає в її спрямованості на певний предмет.

Люди здатні відчувати навколишній світ по-різному, за допомогою декількох різних сенсорних модальностей (зору, слуху, дотику, нюху). Вони також

усвідомлюють існування частин своїх власних тіл: наприклад, коли відчують біль. Проблему усвідомлення часто називають «проблемою кваліа», оскільки стан з яскравими феноменальними особливостями притаманний яскраво виражений суб'єктивний характер. Сприйняття запахів або звуків – це дуже різні переживання, проте всі вони виявляють загальне властивість, зване «феноменальним усвідомленням». Свідомість творить предмет не із себе, а із умов самої предметності. Іntenціональні переживання поділяються на прості вірування, теоретичні роздуми та оціночні особисті переживання. Прості вірування та теоретичні роздуми є характерною природною настановою, яка є набутою впродовж виховання з дитинства та є загальною ментальністю в суспільстві, якому зростає людина, так як інтенціональність є ознакою ментальності. Оціночні особисті переживання пов'язані із цінностями та мотиваціями інтерсуб'єктивних відносин, що виникають у життєвому світі.

Дослідники інтенціональності свідомості звертають увагу на усвідомлений та цілеспрямований (навмисний) характер формування його складових. Поняття «навмисний» та «свідомий» часто використовуються як тотожні. «Аналіз навмисності» належить до вивчення психічних станів і способів, якими вони спрямовані на об'єкти або стан справ у світі. У сучасній філософії існує значна кількість дискусій щодо природи інтенціональності та того, як її слід аналізувати.

Слід зазначити, що у контексті даного дисертаційного дослідження різниця між цими термінами полягає в тому, що «свідомий» вказує на рівень розуміння, усвідомлення чи обізнаності, у той час як «навмисний» звертає увагу на намір чи цілеспрямованість дії чи рішення. У цьому розумінні інтенціональність свідомості полягає в тому, що люди навмисно та з усвідомленням цілей націлюють свою увагу на певні об'єкти, поняття чи дії, а також розглядають їх в певному контексті. Поняття переходу вибору між свідомим (усвідомленим) і навмисним (цілеспрямованим) вчинком в свідомості має важливе значення в розумінні того, що складає інтенціональність свідомості загалом, так і інтенціональності правосвідомості зокрема. У контексті правосвідомості інтенціональність може включати в себе свідому рефлексію над правовими нормами та моральними

цінностями, а також усвідомлення і навмисну цілеспрямованість їхнього впливу на прийняття правових рішень та самі вчинки. Ця навмисність та усвідомленість допомагають людям визначати своє власне ставлення до права та моралі, а також приймати обґрунтовані та відповідальні рішення в правових питаннях. Загалом, інтенціональність свідомості важлива для розуміння того, як люди активно сприймають та обробляють інформацію, що стосується права, моралі та етики, і як ця свідомість впливає на їхні правові та моральні рішення.

Однією з поширених стратегій аналізу навмисності як цілеспрямованості є звернення до того, як психічні стани пов'язані зі своїми об'єктами. Наприклад, деякі філософи стверджували, що інтенціональні стани характеризуються цілеспрямованістю, своїм напрямком відповідності: вони або спрямовані до світу (репрезентативні стани), або спрямовані до суб'єкта (пропозиційні установки).

Інша стратегія полягає в тому, щоб зосередитися на структурі усвідомлених та навмисних станів, вивчаючи, як вони складаються з різних компонентів, таких як зміст, режим і напрямок. Це можна зробити, проаналізувавши спосіб, у який навмисні стани представлені в мові, або подивившись на те, як вони реалізуються в мозку.

Нарешті, деякі філософи прийняли більш функціоналістичний підхід до інтенціональності, зосереджуючись на ролі, яку інтенційні стани відіграють у когнітивному та поведінковому репертуарі агента. Згідно з цією точкою зору, ключем до розуміння навмисності є розуміння того, як психічні стани використовуються для керування діями та сприйняттям.

Таким чином, існує багато сучасних стратегій для аналізу навмисності, кожна з яких зосереджена на різних аспектах психічних станів та їх зв'язку зі світом. Вибір, яку стратегію прийняти, залежить від конкретних питань, на які людина намагається відповісти, і теоретичної основи, в якій працює. Навмисність вказує на те, що дія або рішення здійснюються з усвідомленою метою чи наміром. Це може означати, що людина зробила щось насвідомо та намірено, а не випадково чи необачно. Наприклад, навмисний образ демонструє, що особа зробила щось з усвідомленою метою або наміром, а не випадково.

Інший підхід до аналізу інтенціональності ґрунтується на ідеї натуралізму, яка стверджує, що розум і психічні стани є частиною природного світу і тому можуть бути досліджені в науковий спосіб. З цієї точки зору навмисність можна аналізувати з точки зору процесів і механізмів, які її породжують.

Наприклад, когнітологи та нейробіологи вивчають нервові процеси, що лежать в основі інтенціональності, наприклад спосіб, у який мозок представляє та маніпулює інформацією про світ. Вони спрямовані на розуміння механізмів мозку, які дозволяють нам формувати переконання та бажання, міркувати та приймати рішення, а також відчувати суб'єктивні стани, такі як біль і задоволення.

У галузі штучного інтелекту дослідники вивчають, як навмисність може бути реалізована в комп'ютерах та інших машинах. Вони прагнуть створити системи, які можуть міркувати, приймати рішення та взаємодіяти зі світом подібно до людей.

Іншою сферою інтересів в аналізі інтенціональності є вивчення розвитку інтенціональності у дітей. Психологи розвитку та філософи розуму вивчають шляхи, за допомогою яких діти приходять до розуміння психічних станів інших і формування власних психічних станів. Вони спрямовані на те, щоб зрозуміти, як діти набувають здатності приписувати психічні стани іншим, зрозуміти наміри, що стоять за їхніми діями, і зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки між психічними станами та поведінкою.

Підсумовуючи, скажемо, що аналіз навмисності є міждисциплінарною сферою, яка спирається на ідеї філософії, психології, неврології та штучного інтелекту. Мета цього дослідження полягає в тому, щоб зрозуміти природу психічних станів та їхній зв'язок зі світом, а також науково обґрунтоване пояснення інтенціональності.

Інший підхід до аналізу інтенціональності полягає у дослідженні природи свідомості та того, як вона пов'язана з інтенційними станами. Деякі філософи стверджують, що свідомий досвід є обов'язково навмисним, тобто, цілеспрямованим, і що природу навмисності можна зрозуміти, досліджуючи структуру свідомого досвіду. Деякі з найвидатніших філософів, які дотримувалися цієї точки зору, включають Ф. Brentano, Е. Husserl та Д. Sartre.

Ф. Brentano, мабуть, найбільш відомий своєю тезою про те, що «інтенціональність є ознакою психічного», яка стверджує, що всі психічні стани є навмисними або спрямованими на об'єкти чи стани речей. Відповідно до Ф. Brentano, свідомий досвід є особливим видом інтенційного стану, і природу інтенціональності можна зрозуміти, досліджуючи спосіб, у який усвідомлений досвід пов'язаний зі своїми об'єктами.

Е. Гуссерль, засновник феноменології, також наголошував на важливості свідомого досвіду для розуміння інтенціональності. За Е. Гуссерлем, свідомий досвід забезпечує нам прямий і негайний доступ до світу, а структура свідомого досвіду може виявити важливе розуміння природи інтенціональності.

Ж.-П. Сартр, філософ-екзистенціаліст, також вважав, що свідомий досвід за своєю суттю є навмисним і що структура свідомого досвіду може розкрити важливі істини про природу навмисності. Відповідно до Ж.-П. Сартра, свідомий досвід характеризується «трансцендентністю», або тягучістю до об'єктів у світі, що розкриває притаманну інтенціональну природу свідомого досвіду. Ці філософи зробили важливий внесок у наше розуміння зв'язку між свідомим досвідом і навмисністю.

Крім того, деякі філософи досліджували взаємозв'язок між навмисністю та діяльністю. Згідно з цією точкою зору, інтенційні стани не просто спрямовані на об'єкти у світі, але також відіграють певну роль у здатності агента діяти у світі. Ця лінія дослідження призвела до розвитку теорій навмисності, які зосереджені на тому, як навмисні стани використовуються для скерування дій, і ролі, яку вони відіграють у прийнятті рішень і плануванні.

Назвемо деяких з найвидатніших діячів у цій галузі, зокрема:

Г. Райл – був англійським філософом, який розвинув ідею про те, що навмисні стани – це не стани розуму, а радше схильність поводитися певним чином. Відповідно до Г. Райла, інтенційні стани тісно пов'язані зі здібностями агента та здатністю діяти у світі.

Г. П. Грайс – англійський філософ, який розвинув ідею, що інтенційні стани тісно пов'язані з мовним значенням. Відповідно до ствердження Г.П. Грайса,

інтенційні стани характеризуються своєю здатністю передавати значення, і природу цього значення можна зрозуміти, досліджуючи зв'язок між інтенційними станами та значеннями слів і речень.

Д. Девідсон був американським філософом, який стверджував, що навмисні стани відіграють вирішальну роль у здатності агента діяти у світі. За Д. Девідсоном, навмисні стани використовуються для керівництва діями і природу навмисності можна зрозуміти, досліджуючи спосіб, у який навмисні стани пов'язані з дією.

Кожен із них зробив важливий внесок у наше розуміння природи навмисності та її ролі в керуванні діями та прийнятті рішень.

Інша стратегія аналізу навмисності полягає у дослідженні зв'язку між навмисністю та значенням. Згідно з цією точкою зору, інтенційні стани тісно пов'язані з мовним значенням, і природу інтенціональності можна зрозуміти, досліджуючи спосіб, у який психічні стани пов'язані зі значеннями слів і речень.

Нарешті, деякі філософи прийняли більш прагматичний підхід до інтенціональності, зосереджуючись на тому, як інтенційні стани використовуються для досягнення практичних цілей і вирішення практичних проблем. Ця лінія дослідження привела до розвитку теорій інтенціональності, які зосереджуються на ролі, яку інтенційні стани відіграють у практичних міркуваннях і вирішенні проблем.

Однією з ключових фігур у цій галузі є англійський філософ Г. Е. Анскомб, яка стверджувала, що інтенційні стани відіграють вирішальну роль у практичних міркуваннях і вирішенні проблем. Відповідно до Г.Е. Анскомб, природу інтенціональності можна зрозуміти, вивчивши спосіб, у який інтенційні стани використовуються для досягнення практичних цілей.

Іншим філософом, який дотримувався прагматичного підходу до інтенціональності, є американський філософ Дж. Дьюї. Він був прагматиком, який вважав, що кінцева мета філософії полягає в тому, щоб допомогти людям вирішити практичні проблеми та покращити своє життя. За словами Дж. Дьюї, навмисні стани відіграють вирішальну роль у практичних міркуваннях і вирішенні проблем,

і природу навмисності можна зрозуміти, дослідивши спосіб, у який навмисні стани використовуються для досягнення практичних цілей [103].

Слід зауважити важливість творчого доробку Л. Вітгенштейна у розкритті значення поняття інтенціональності. Його філософія була зосереджена на ідеї, що значення тісно пов'язане з використанням слів і понять у певних соціальних практиках і видах діяльності. Він наголосив на ролі мовних ігор і форм життя у формуванні нашого розуміння інтенціональності та стверджував, що значення інтенційних станів тісно пов'язане з їх використанням у певних соціальних практиках і діяльності [132].

Ці філософи дотримувалися більш прагматичного підходу до інтенціональності, зосереджуючись на тому, як інтенційні стани використовуються для досягнення практичних цілей і вирішення практичних проблем, і наголошуючи на ролі контексту та соціальних практик у формуванні нашого розуміння інтенціональності. Вони вважали, що краще розуміння навмисності може допомогти людям досягти своїх практичних цілей і покращити своє життя.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що існує багато різних стратегій для аналізу навмисності, і кожен підхід має свої сильні сторони та обмеження. Зрештою, вибір того, яку стратегію прийняти, залежить від конкретних питань, на які людина намагається відповісти, і теоретичної основи, в якій працює.

Предметність інтенціональності правосвідомості пов'язана із взаємозв'язком правової культури та правової поведінки, які цілеспрямовано направлені на підтримку фундаментальних відносин. Предметом інтенціональності правосвідомості є вчинок, який безпосередньо є проявом взаємодії, взаєморозуміння, забезпечення соціального порядку та безпеки. Інтенціональність є базовим елементом правосвідомості, так як допомагає тримати зв'язок між свідомістю людини та зовнішнім світом за допомогою вчинків наповнених конкретним змістом. Суть речей полягає в суті нашого досвіду: «Ні щось інше, а тільки досвід приписує смисл, причому, оскільки мова йде про фактичні речі, це актуальний досвід з його певним чином упорядкованими взаємозв'язками досвіду» [16, с. 4]. Ф. Brentano дав начерк цілої дослідницької програми, в основі якої

лежать три конкретних тези. Відповідно до першої тези, для явища інтенціональності, що виражається такими ментальними станами, як любов, ненависть, бажання, віра, судження, сприйняття, надія, дуже важливо, що ці ментальні стани спрямовані на предмети, відмінні від самих ментальних станів. Згідно з другою, об'єкти, на які завдяки інтенціональності направлено свідомість, характеризуються властивістю, яке Ф. Brentano називає інтенціональним внутрішнім існуванням. Третя теза: інтенціональність – характеристика ментального: тільки ментальні стани мають інтенціональність. Припустимо, що для природи інтенціональності істотно, що ми не можемо виявляти такі ментальні стани, як любов, ненависть, бажання, віра, судження, сприйняття, надія, якщо немає чого-небудь, що може бути предметом любові, ненависті, бажання, віри, судження, сприйняття, надії, а предметом таких станів є вчинок, або дія. Якщо це так, то з самої природи інтенціональності (як її описує перша теза) слід зазначити, що ніщо не може проявляти інтенціональність, якщо немає об'єктів (інтенціональних об'єктів), що володіють властивістю, яке Ф. Brentano називає інтенціональністю внутрішнім існуванням. Сприйняття, переконання, бажання, інтенції і багато інших «пропозиційних установок» є ментальними станами, що характеризуються інтенціональністю. Вони стосуються об'єктів і ситуацій або відображають їх у конкретній психологічній формі. Сприйняття, переконання, бажання і наміри демонструють притаманну інтенціональності ментального подвійність: подвійність ця полягає в спрямованості інтенції від свідомості до світу і від світу до свідомості. Ніщо не може виразити інтенціональність, якщо не існує об'єкт та як наслідок вчинок (дія).

Ф. Brentano звертає увагу на те, що інтенціональність - певний зв'язок між психічним станом та об'єктом до якого цей стан належить. Один із аспектів є суб'єктивний акт споглядання. Саме дослідити цей аспекти інтенціональності, який обмежує об'єктивні предмети і чуттєвий зміст власних переживань свідомості, намагався Гуссерль у своєму феноменологічному дослідженні. Усі переживання, які мають загальну властивість, Е. Гуссерль пропонує називати інтенціональними.

Оскільки вони постають усвідомленням чого-небудь, тому і говоримо, що вони інтенціонально співвіднесені з об'єктом, усвідомленням якого є [16, с. 135].

Потрібно мати на увазі, що це не зв'язок психічної події, а саме переживання з предметом. Йдеться про те, що з апіорною необхідністю виявляється сутність переживання, що кожне переживання є усвідомленням чого-небудь, та воно спрямовано на це щось. Спрямованість на щось є у сутності свідомості, і цю особливість нашої свідомості можна охопити за допомогою здатності спостереження сутності. Те, що переживання є результатом спрямованості чого-небудь, наприклад, що фікція є сприйняттям дійсного предмета, судження є судженням про відповідний стан справ, це належить до сутності, яку ми як чисту ідею осягаємо за допомогою ідеації [16, с. 138].

Оскільки сутністю свідомості постає інтенціональна спрямованість і оскільки ця інтенціональність зовсім не означає наявності реального зв'язку переживань із предметом, а тільки спрямованості переживань на що-небудь, то зрозуміло, що затиснення предметів у лапки, утримання від суджень про їх реальність не охопить сутність свідомості [28, с. 35].

Потрібно детально проаналізувати дослідження Е. Гуссерля у сфері філософського, а саме – феноменологічного, виміру інтенційності. У провідній праці «Досвід і судження», у главі «Дослідження з генеалогії людини», вчений зосереджує увагу на тому, як свідомість побутує у часі, в якому перманентно протікають її ж витвори. Отож, генетична проблематика вимальовується як конститутивна. Конституювання як процес повсякчас реалізується у інтенціях, тому тема інтенційності як такої виявляється центральною у феноменології.

Інтенціональність постає як один із базових елементів свідомості, який підтримує зв'язок між свідомістю людини та зовнішнім світом за допомогою спрямованості, що виражається у інтенціональних актах, наповнених конкретним змістом.

У феноменології інтенціональність, як певна модель, розвивається у контексті трьох основних напрямів-етапів, а саме: допредикативного досвіду людини; внутрішнього і зовнішнього його горизонтів; вільної варіації у фантазії.

Інтенціональна сутність у межах допредикативного досвіду людини виявляється в онтології мови та чистих суджень. Іntenція спирається на певне споглядання самостійних і незалежних предметностей. Первинними судженнями постають індивідуальні сенси, і судження постають як інтенціональна спрямованість суджень пізнавальних.

У другому напрямку розвитку вчений акцентує увагу на зовнішньому досвіді, після того як мова та чисті судження виконали свою роль. Це момент інтенціональної предметності, тобто, коли у свідомості попередньо не досягнуті концепти утворюють нову потенційну даність. Оскільки будь-яке сприйняття має свій горизонт «до» і «після», є нагода виявитися інтенції горизонту, вказуючи як на раніше сприйняте, фіксоване у спогадах, так і на перспективне перетворення світу [18, с. 135].

Отож, співвідношення внутрішнього та зовнішнього досвідів у контексті інтенціональності дозволить вирішити питання, пов'язані із зміщенням поодиноких чуттєвих аспектів у предметний світ, а також самоідентичністю предметностей досвіду.

Третій напрямок у контексті питання про інтенціональність вказує, що загальні поняття не випереджують досвід, але й не ґрунтуються на ньому. Всі ми, внаслідок потреб, спонукань, намірів і цілісного спрямування нашої поведінки, створюємо довільні варіанти поведінки, які в подальшому виявляються у довільному акті переживання [15, с. 341].

Наступним, хто розглядав проблематику інтенціонального у феноменології був М. Гайдеггер. Порівнявши свої напрацювання уявлення із уявленнями Е. Гуссерля вчений сформулював тезу про те, що позагуссерлівська точність і «надмірна турбота про достовірність» руйнують досягнення феноменології у трьох основних аспектах: інтенціональності, трактування очевидностей, визначення феноменологічного дослідження як очевидного.

Вчений вважав, що категоріальне спостереження, тобто спостереження очевидностей, та інтенціональність – величне відкриття Е. Гуссерля, оскільки воно відкриває шлях для радикального переосмислення сутності буття [40, с. 65].

Свідомість завжди спрямована на предмет, який побутує у світі. Саме тому онтологічне з'ясування сенсу інтенціональності не могло не призвести до буття. У точці, де буття і мислення перетинаються, останнє завжди є інтенціональним. Думка побутує тому, що спрямована на буття суцього. Але якщо суще завжди просторове, буття розкривається лише з часом. В екзистенційній аналітиці інтенціональність посідає особливе місце, оскільки думка не тільки спрямована на предмет, але й на буття. Тоді інтенціональність розкривається в двох вимірах: просторовому (спрямованого на буття суцього) та екзистенційному (спрямоване на власне буття) [106, с.109].

Феноменологічний та інтенціональний світи до XIX століття були статичними та без руху образів і картин світу. Ідея динамічних змін була зумовлена усвідомленням переходу від ідей божественних сфер до науково-технічного прогресу та економічних відносин. Свідомість людини розпочали активно обговорювати у контексті часу як величини, що уже цінувалася як золото. І саме тоді Е. Гуссерлю на підставі вчень Р. Декарта вдалося принципово змінити філософію, заговоривши про самостійність феноменології та ввівши в науковий обіг поняття інтенціональності. Вченому, а також його послідовникам, зокрема М. Гайдеггеру, вдалося ствердити, що світи сутності й споглядання (дії) – практично різні, які необхідно розмежовувати і використовувати кожен у своїй сфері. Класичний світ споглядання – світ сутностей та абсолютних істин. Факти, що утворюють світ руху, в жодному разі та в жодній системі координат не можуть бути абсолютні. Сутності та факти – із різних світів. Хоча людина й не хоче, проте змушена зважати на те, що вона живе у зовнішньому світі, і та специфічна частина внутрішнього світу вибудовує емпіричну складову наук свідомості. Але є й інша частина мислення, спрямована до вічних чистих сутностей і функціонує у світі чистих наук. Адже перш ніж мислити, слід мати об'єкт для мислення [62, с. 95]. Е. Гуссерль виявив, що свідомість не може бути настільки «чистою», щоб уникнути предметності. Навіть якщо свідомість думає про себе, то вона у будь-якому випадку спирається на власну предметність, в якій розкриває свою сутність. Без наявності предметності щезає й існування свідомості. Свідомість не може існувати поза

собою, наприклад, у перекладі із російської має відповідний суфікс і корінь «со»; «знание». Навіть такі акти чистої свідомості, які відображають сутність точних наук, все одно предметні, або ж, іншими словами, сутнісні. Феноменологія як трансцендентна філософія у більш конкретній формі засвідчила те, що поза предметністю свідомість проявитись не може. Свідомість не лише апріорна, але й інтенціональна. Але Е. Гуссерль вилучив зі своєї теорії простір і буття, аби уникнути упередженості. Єдине підґрунтя, яке йому не вдалось усунути із феноменології, це – час. Утім, це пов'язано з тим, що мислення розкривається само собою лише у акті переживання, який, як і людське життя, має тривалість. Не існує феноменології простору і буття, але є феноменологія часу [106, с. 96].

Цю втрату виявив М. Гайдеггер і намагався ввести у феноменологічну модель свідомості тривалу основу сутності (буття) [111]. На цьому шляху М. Гайдеггер виявив фундаментальну властивість свідомості, як інтенціональності, що вписується у потік свідомості, а не у потік життя.

Відтак М. Гайдеггеру вдалося виявити проблему відстороненості буття, що не могло адекватно вписуватися у структуру свідомості, а точніше, воно ставало вторинним в аналізі свідомості у чистому вигляді. Один і той же предмет може бути таким що спостерігається, згадуваним, етично чи естетично оцінюваним і щоразу поставатиме по-різному, оскільки буття предмета залежить від акту, що його визначає. Проте не існує безпредметного усвідомлення самого себе. Одним полюсом феноменології виявляється акт переживання (сприйняття, оцінювання, любові чи ненависті тощо), іншим – предмет, на який спрямовано акт. Свідомість функціонує так, що постійно та безперервно пов'язана із предметом, частково із зовнішнім світом, що у феноменології йменується інтенціональністю. Акт сприйняття предмета здійснюється за посередництва утримання предмета (феномена), над яким мислення здійснює низку операцій і який характеризує те, що входить у свідомість. Тому інтенціональність – це і є та форма перетворення феномена (предмета) або ж зовнішнього чи неопрацьованого (невідрефлексованого щодо свідомості) світу, який у акті мислення перетворюється у «внутрішню» структуру свідомості.

Отже, світ свідомості «заселений сутностями та ідеями», а зовнішній світ – предметами. Взаємозв'язок внутрішнього (мисленнєвого) та зовнішнього (предметного) світів і є інтенціональністю.

Свого часу Е. Гуссерль розпочав пошук світу свідомості та світу речей, використовуючи фундаментальну властивість буття думки, яку Ф. Brentano назвав інтенціональністю. Система редукцій розмежовує природний світ, що даний у властивій установці, та світ чистої свідомості.

Іntenціональний світ постає як розширений варіант трансценденталізму, в якому між трансцендентним апріорним і реальним (річчю в собі) світами немає нездоланої прірви. Вона заповнена феноменологією. З'єднавши ці світи, Е. Гуссерль не відійшов від трансцендентності, а замінив її інтенціональністю.

Таким чином, феноменологія Е. Гуссерля спрямована на абсолютну свідомість, що розглядається як універсальна і абсолютна, а свідомість у концепції М. Гайдеггера – спрямована до буття. На відміну від процесу самоспостереження, властивого гуссерліанській філософії, гайдеггеріанська феноменологія трансформується фундаментально: інтенції свідомості у першому випадку спрямовані іманентно (на власні акти), у іншому – впроявляються назовні у процесі первинного переживання світу [112].

М. Гайдеггер аналізував не лише праці свого вчителя Е. Гуссерля, а й Ф. Brentano, П. Ріккєрта та М. Шелєра, конструював на основі такого підходу замкнутий типологічний простір буття-мислення, що має назву *dasein* і приховано вміщує і інтенціональні, і герменевтичні властивості [75].

На думку І. Ландгре, інтенціональність як продукт розкриває своє повне значення лише з проникненням у вимір розвитку феноменології і дає змогу осмислити його. Іntenціональність Е. Гуссерля зводиться до закономірного зв'язку двох рівнів свідомості: чистого феноменологічного та натурального. Тобто чиста або натуральна свідомість здана мислити або набувати форми, лише поринаючи у натуральне спостережницьке поле мислення [106, с.106].

Відтак, якщо відштовхуватися від інтерпретації інтенціональності в межах типологічного континууму буття мислення, то цей зв'язок має лиш лінійний

векторний характер. Властивості світу І. Ньютона, його лінійний світ у натуральній установці співвідносяться із гуссерліанською сферою чистого мислення з причини, що між ними є однозначний інтенціональний зв'язок.

Отож, світ І. Ньютона є моделлю буття світу, що апріорі задана саме цим сферам чистої свідомості. У нашому чистому мисленні, орієнтуючись на натуральний світ, можемо створювати лише світ, адекватний нашому розумінню світу. Світ Е. Гуссерля лінійний тому, що інтенціонально пов'язаний із відповідною сферою натурального світу, його закономірності виявляються у суворо визначених межах бачення цього світу чистою сферою свідомості.

На думку М. Гайдеггера, Е. Гуссерль не тематизував принципове питання про буття екзистенціального як особливо інтенціонального суцього. Питання про буття інтенціонального суцього – про буття свідомості. Але як тільки М. Гайдеггер здійснює цей перехід, зникають труднощі у початковому розумінні інтенціональної свідомості як *dasein* і з'ясуванні умов для постановки питання про буття. За допомогою *dasein* М. Гайдеггер пов'язує свідомість і буття, між якими завжди є зв'язок.

Оригінальні ідеї під час аналізу інтенціональності висловив Е. Ласк. Якщо форма не може бути відділена від свого матеріалу, потребує його, то сутність форми можна визначити як «вказівку на», «буття-значуще-для» своєї матерії. Тоді категорії постають як відношення, спрямованість. У такому сенсі площина первинних форм є сукупністю спрямованих відносин, що виявляють свою множинну сутність. Якщо різні сфери буття мають логіку, що об'єднує їх, то ця логіка, своєю чергою, охоплюватиме певні категорії. Переживання інтенціонального відповідає належному рівню логіки.

Підводячи підсумок класичних досліджень інтенціональності, слід указати на відкриті М. Гайдеггером закони інтенціональності. Отож, свідомість завжди спрямована на предмет, який, своєю чергою, через це побутує у світі. Саме тому онтологічне з'ясування сенсу інтенціональності не могло не призвести до буття. У точці, де буття і мислення перетинаються, останнє завжди є інтенціональним. Думка побутує тому, що спрямована на буття суцього. Але якщо суще завжди

просторове, то буття розкривається лише з часом. У екзистенційній аналітиці інтенціональність посідає особливе місце, оскільки думка не тільки спрямована на предмет, але й на буття. Тоді інтенціональність розкривається в двох вимірах: просторовому (спрямованому на буття суцього) та екзистенційному, спрямованому на власне буття [106, с. 109]. Таким чином, екзистенціальність і є інверсованим законом інтенціональності. Як мислення завжди мислить предметно, чи-то сутнісно, і спрямовано на буття предмета в просторі, так і буття завжди відкрите до мислення і спрямоване на нього екзистенціально.

Відтак топологічне з'ясування основ перетину буття і мислення розкриває два фундаментальні закони: інтенціональності, тобто просторової спрямованості мислення на буття суцього, та герменевтичної, тобто зворотної понятійної екзистенціальної спрямованості буття на мислення, що в цьому сенсі і не може розкриватись у свідомості у звичній для класичної філософії манері.

Отож, це класична картина досліджень у сфері онтології (буття) правової реальності, феноменології, а також психологічного та власне філософського вимірів інтенціональності.

Сучасними дослідниками онтології та правової реальності можна вважати С. Максимова, В. О. Карпічка, Л. П. Киященко, В. С. Стьопіна, А. Карташова, А. В. Полякова, І. Л. Честнова, Е. В. Тимошину, Н. В. Бряника та багатьох інших.

Серед сучасних дослідників інтенціональності слід назвати М. Дамміта, Дж. Фодора, Х. Л. Бермудеса («Мислення без слів»), М. Девітта, К. Стерельного («Мова і реальність»), Ф. Дрецке («Натуралізовуючи свідомість»), Р. Міллікена («Мова, думка та інші біологічні категорії»), Н. С. Юліну, Д. Деннета, Є. В. Вострікову, В. А. Лекторського, Д. І. Дубровського, В. А. Зотова, І. Т. Касавіна, Н. М. Смірнова та багатьох інших.

Не слід забувати, що поняття інтенції та інтенціонального безпосередньо пов'язані із феноменом свідомості особи. Тут і виявляється міждисциплінарне спрямування цієї проблеми та формується зв'язок між філософським розумінням інтенції як виду спрямованості та психологічним – як мотиву, що пронизує свідомість людини.

Слід зазначити, що сьогоденне психологічне розуміння інтенцій та інтенціональності набуло поширення внаслідок учень, заснованих на працях З. Фрейда, І. Павлова, Е. Торндайка, К. Юнга та інших учених, які намагалися проаналізувати особливості мотивації діяльності людини, дискутували з приводу того, що керує людською поведінкою – мотив чи сигнальна реакція на подразник.

Висновки за розділом 1

У формуванні сучасної правової свідомості в Україні вирішується низка важливих проблем, які виникли внаслідок подолання спадщини тоталітарного минулого. Українське суспільство сьогодні характеризується зростанням національної єдності в контексті боротьби за демократичні цінності та свободу, зростанням свідомості громадян про їхні права та обов'язки, активною боротьбою за їх реалізацію. Поступово відбувається подолання апатії до права та підвищення рівня правової обізнаності серед населення. Усі ці аспекти сприяють удосконаленню сучасної правової сфери в Україні та покликані забезпечити більшу повноту та глибину розуміння громадянами правових процесів у державі.

У сучасних реаліях життя інтенціональна правосвідомість набуває статусу індивідуально-суспільного контролю над упорядкуванням та дисципліною, виступає гарантом гармонічного співжиття людей. Саме у публічному просторі людина може повною мірою продемонструвати рівень своєї позитивної свободи, розкриваючи її через інтенціональну правосвідомість.

Правова свідомість не обмежується лише теоретичними поглядами і висновками. Основна її риса полягає в тому, що в межах правової свідомості відбувається первинний аналіз і оцінка обставин об'єктивної дійсності та визначення того, який вид поведінки є необхідним. У контексті правової свідомості певні форми поведінки сприймаються як обов'язкові і потребують безумовного виконання. Це осмислюється як належне. Визнані в правовій свідомості як соціально необхідні та соціально цінні форми поведінки стають орієнтирами і зразками поведінки людей. Уявлення про припустиме і неприпустиме, можливе і неможливе найчастіше фіксуються в юридичних категоріях прав та обов'язків, і при

відповідній державній оцінці ці уявлення формуються у вигляді положень нормативних актів.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу визначено, що головною ознакою правосвідомості та такою, що ставить її у специфічне становище серед усіх інших елементів правової реальності, є те, що множина вхідних та вихідних чинників стикаються на межі правосвідомості, трансформується в іншу множину – передумов існування права, його фактичного буття та наслідків цього. Отже, однією з ключових особливостей правосвідомості є те, що вона є місцем зіткнення багатьох чинників, які формують уявлення про право, його реалізацію та наслідки. Саме тому, важливим для формування правосвідомості людини стає інтенсивна стратегія співучасті, що сприяє збереженню гуманістичних ідеалів, принципів, високого рівня культури поведінки у всіх сферах буття, порядку, дисципліни та закону.

Правосвідомість є важливою складовою як правової культури окремої особистості, так і суспільства в цілому. Вона включає в себе переконання та погляди на ідеї, пов'язані з законністю і правопорядком, а також уявлення про те, що вважається правомірним чи неправомірним. Правосвідомість особистості відображає не лише ставлення до правила чи закону, але й уявлення про бажані форми права. Це розширює сферу впливу правосвідомості і дозволяє враховувати більше аспектів, ніж просто визначення правомірності чи неправомірності дій.

Інтенціональність правосвідомості характеризує одні з основних особливостей буття людини в соціумі, а саме, що людина може свідомо сприймати та розуміти закони, норми і правила, які регулюють її поведінку та взаємодії з іншими людьми та суспільством загалом. Інтенціональність правосвідомості окремої людини направляє її увагу на дію або вчинок, що безпосередньо пов'язує взаємодією, взаєморозуміння, забезпечення соціального порядку та безпеки. Інтенціональність є базовим елементом правосвідомості, так як обумовлює зв'язок між свідомістю людини та зовнішнім світом за допомогою вчинків наповнених конкретним змістом.

Дослідження інтенціональності правосвідомості мають міждисциплінарний характер та широко пов'язана з такими галузями, як соціологія, психологія, політологія, правознавство, філософія та інші. Сукупні знання допомагають досліджувати процес функціонування феномену інтенціональності правосвідомості як на рівні індивідуального буття людині та життя суспільних відносин взагалі. Вивчення інтенціональності правосвідомості розглядає не лише самі правові норми по своїй суті, але й способи їхнього сприйняття та інтерпретації особистості.

Важливість інтенціональності як притаманної ознаки свідомості людини безпосередньо впливає на формування правової свідомості та внутрішнє відношення до права та правових норм. Філософський підхід дозволяє розглядати правосвідомість в її інтенціях як складний соціокультурний продукт, що формується від загальних суспільних та особистісних факторів.

Вивчення інтенціональності правосвідомості допомагає розкрити внутрішні мотиви та цінності, які керують особистістю у її правовій поведінці та відношенні до правової системи. Цей підхід є важливим для адекватного розуміння процесів формування та функціонування правової свідомості в суспільстві. Свідомість творить предмет не із себе, а із умов самої предметності. Інтенціональні переживання поділяються на прості вірування, теоретичні роздуми та оціночні особисті переживання. Прості вірування та теоретичні роздуми є характерною природною настановою, яка є набутою впродовж виховання з дитинства та є загальною ментальністю в суспільстві, якому зростає людина, так як інтенціональність є ознакою ментальності. Оціночні особисті переживання пов'язані із цінностями та мотиваціями інтерсуб'єктивних відносин, що виникають у життєвому світі. Отже, в історичному розвитку філософії інтенціональність як феномен людської свідомості стає сталим інтересом учених та предметом в їх дослідженнях.

Філософи різних шкіл та періодів історії мали свої власні погляди на інтенціональність. Підсумовуючи різні філософські підходи, можна виділити такі визначення інтенціональності.

Феноменологічний підхід (Е. Гуссерль). Іntenціональність – це спосіб, яким свідомість спрямовується на об'єкти та феномени світу через акти усвідомлення і усвідомлення. Це вказує на те, що усвідомлення об'єкта включає активність свідомості.

Аналітична філософія (Ф. Brentano). Іntenціональність указує на спрямованість свідомості на об'єкти та явища, що стає можливим завдяки психічним актам. Це означає, що свідомість завжди є спрямованою на щось.

Філософія мови (Л. Вітгенштейн). Іntenціональність може бути розглянута як специфікація мовного акту, яка вказує на те, на що спрямована мова чи мовний вислів.

Сучасні когнітивні підходи. Іntenціональність може бути розглянута як здатність свідомості до активного спрямування на об'єкти, які вона усвідомлює, та до визначення їхньої природи і значення.

Дослідники інтенціональності свідомості звертають увагу на усвідомлений та цілеспрямований (навмисний) характер формування його складових. Слід зазначити, що у межах даного дисертаційного дослідження різниця між цими термінами полягає в тому, що «свідомий» указує на рівень розуміння, усвідомлення чи обізнаності, у той час як «навмисний» звертає увагу на намір чи цілеспрямованість дії чи рішення. Враховуючи ці підходи та визначення, інтенціональність можна розглядати як спрямованість свідомості на об'єкти, процес спрямування свідомості, її активність у відношенні до об'єктів і феноменів, а також як здатність до усвідомлення та усвідомлення.

Свідомість функціонує так, що постійно та безперервно пов'язана із предметом, частково із зовнішнім світом, що у феноменології йменується інтенціональністю. Акт сприйняття предмета здійснюється за посередництва утримання предмета (феномена), над яким мислення здійснює низку операцій і який характеризує те, що входить у свідомість. Тому інтенціональність – це і є та форма перетворення феномена (предмета) або ж зовнішнього чи неопрацьованого (невідрефлексованого щодо свідомості) світу, який у акті мислення перетворюється у «внутрішню» структуру свідомості.

РОЗДІЛ 2

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ ІНТЕНЦІОНАЛЬНІ ОЗНАКИ У ВІРТУАЛІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

2.1. Традиція як аксіологічна детермінанта у формуванні інтенціональності правосвідомості

Традиція була і залишається важливою детермінантою в динаміці суспільних відносин у формуванні стереотипів поведінки людей. Це стосується набору вірувань, цінностей, звичаїв і практик, які передавалися з покоління в покоління в межах певної культури чи спільноти. Традиція може забезпечити відчуття стабільності, безперервності та спільної ідентичності, а також може служити джерелом керівництва та натхнення для людей у їх особистому та спільному житті в процесі зміни поколінь, адже, як зазначає українська дослідниця В. Корабльова, «феномен покоління пронизує всі сфери життя культури й соціуму, набуваючи біологічних, духовних та психологічних конотацій» [42, с.1].

Однак традиція також може бути обмежуючою та гнітючою, особливо коли вона пропагує застарілі або шкідливі погляди та практики. У цих випадках може виникнути необхідність критично дослідити і переглянути традицію, щоб сприяти більшій соціальній справедливості та людській гідності.

У контексті формування правової свідомості традиція може відігравати важливу роль у формуванні розвитку законів і правових систем. Наприклад, традиційна юридична практика та звичайне право можуть стати основою для розробки офіційних правових кодексів та інститутів. Однак важливо визнати, що традиційна правова практика та звичаї також можуть містити упередження та несправедливість і, можливо, потребуватимуть реформування, щоб краще відповідати принципам рівності та справедливості.

Позаяк традиції можуть бути цінним джерелом орієнтирів та ідентичності, важливо також критично вивчити та переглянути традиційні вірування та практики з метою сприяння більш справедливому та рівноправному суспільству.

Водночас важливо визнати цінність традиції та роль, яку вона відіграє у формуванні культурної спадщини українського суспільства. Зберігаючи та передаючи традиційні світоглядні ідеї та практики спільного буття, ми можемо підтримувати зв'язок з нашим минулим, мудрістю та досвідом попередніх поколінь. Це може дати нам відчуття коріння, спільної культурної ідентичності та спільного розуміння того, що є важливим і цінним для майбутніх часів.

Традиції також можуть відігравати важливу роль у формуванні та транслюванні індивідуальних та колективних морально-етичних цінностей і перш за все тих, що стикаються з проявами правової культури, а саме справедливості, рівності, відповідальності.

У формуванні правової свідомості традиція також може стати багатим джерелом правових норм і практик, які можуть інформувати розвиток формальних правових систем. Це може включати визнання звичаєвих законів і включення традиційної практики в сучасні правові кодекси.

Однак важливо критично розглядати традицію, щоб переконатися, що вона відповідає сучасним нормам і цінностям і не підтримує шкідливі чи несправедливі практики. Роблячи це, ми можемо гарантувати, що традиції продовжуватимуть відігравати позитивну та конструктивну роль у формуванні наших морально-етичних поглядів і сприятимуть розвитку справедливого та справедливого суспільства.

Традиція – це складне та багатоаспектне поняття, яке може мати значний вплив на формування моральної та правової свідомості. Хоча важливо критично досліджувати традицію для сприяння соціальній справедливості та рівності, також важливо визнати роль, яку вона може відігравати у формуванні нашої культурної та моральної спадщини, а також багате джерело мудрості та досвіду, яке вона дає.

У сучасних умовах актуальним стає проблема переоцінки світогляду цінностей, які впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості, призводять до змін у суспільній свідомості та індивідуальному світосприйнятті. Цей процес є взаємообумовленим та зміни проходять на рівні індивідуального світогляду, які відбиваються на політичному, економічному, соціальному житті.

У розвитку суспільства на перший план виходять особистісні потреби й інтереси, що стимулює як творчу активність громадян, так і сприяє абсолютизації егоцентричних настроїв. Кожна культура породжує свою ціннісну систему, яка притаманна лише їй. Ця система забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості. Ціннісна «система ідентифікації» зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Ієрархія національних цінностей вибудовувалась віками, зумовлювалася всією історією нації і коригувалась нею через зміну ціннісних норм і настанов, а також завдяки традиціям у залежності від часу, конкретної епохи розвитку. Вектор правового розвитку також не залишається сталим і незмінним та не зумовлює детермінованість права історичним минулим, але це дозволяє нам констатувати, що право живе і прогресує у своїй історії, спирається на досвід минулих поколінь (або розуміння цього досвіду), заперечуючи, трансформуючи, підтримуючи його.

Традиція – це феномен правової культури, елемент правової системи та складова спадкоємності права, яка фіксує узагальнений досвід, пам'ять, знання та уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, порядку, ієрархії цінностей та ін. Традиція допомагає сформулювати, чому саме такий склався образ права, значення, система, вона відображає динаміку історичної правової системи, яка охоплює і світ правових ідей, і світ матеріального буття права, а на більш конкретному рівні проявляється у вигляді правових традицій. Правова традиція є цінністю для кожного конкретного суспільства та цивілізації, де в ідеальному аспекті визначається особливості пізнання і розуміння права, а в матеріальному зумовлюють особливості існування якогось правового явища чи правової системи у цілому.

Правова традиція як специфіка існування правової системи чи окремих її елементів не є також правовою пам'яттю. А. Ассман вказує, що пам'ять «звернена в минуле, вона йде забутими слідами й реконструює свідчення, важливі для сучасності» [91]. Д. Вовк зазначає, що зв'язок традиції з пам'яттю не викликає

заперечень, однак їх ототожнення виглядає не зовсім коректним. По-перше, зверненість у минуле сама по собі не становить традицію. Вона є швидше однією з передумов, чому розвиток людини або будь-яких людських (соціальних) інститутів є історичним, а на більш конкретному рівні таким, що пронизується традиціями. Через пам'ятання минулого досягається ситуація, коли воно (минуле) творить сьогодення. По-друге, очевидно дуже важко (і чи можливо взагалі?) виокремити саме правову пам'ять суспільства чи індивіда. Наприклад, велика дискреційність повноважень органів державної (зокрема, виконавчої) влади у правовій системі Китаю очевидно спирається не на особливості історичного розвитку права цих держав, а на їх політичну (а глибше — філософсько-етичну або релігійну) історію, де домінує уявлення про державну владу як продовження влади батька, якій потрібно коритися, а не розмірковувати щодо її доцільності чи корисності. Відповідно згадана правова традиція швидше апелює до політичної чи етичної, ніж правової пам'яті. По-третє, безпосередній процес пам'ятання, тобто звернення до минулого і його реконструкції, далеко не завжди має місце при відтворенні певної традиції. Наприклад, традиція правового регулювання країн Заходу, яка зумовлює високу значущість права, розвиненість правових інститутів, активне звернення суб'єктів до правових механізмів захисту прав, не відтворюється за допомогою пам'ятання минулого, хоча, безсумнівно, пояснюється саме історією західного права і західного світу у цілому [10, с. 49–50]. Головним призначенням правової традиції є стабілізація і регуляція суспільних відносин, підтримання порядку у взаємовідносинах між людьми, збереження правових інститутів.

Традиція як детермінант суспільних і соціальних процесів, ставлення людини до навколишньої дійсності, психічного та соціально-психологічного розвитку особистості актуалізують проблему в цілому. Традиція є складовою у формуванні правосвідомості та більш глибше традиція відображає себе у тріаді трьох чинників правосвідомості. Першим чинником є сентенція (лат. *Sententia* думка, судження) – вислів навчального характеру; вирок. Другим чинником є компетенція (лат. *Competentia* належність до права) – коло питань, в яких особа володіє знаннями та досвідом. Та третім чинником є інтенція (лат. *Intentio* намір, тенденція,

спрямованість) – спрямованість свідомості, мислення на будь-який предмет: «буття визначає свідомість». Можна зробити висновок, що правосвідомість – відображення в індивідуальній свідомості характеру та духу законів, що вже є діючими у суспільстві. Вона найбільш яскраво виявляє себе, коли критикує й коригує чинні закони з позицій ідеальної справедливості, яка набула непорушного значення для достатньо великої маси людей. Адже виховання правової культури з позиції ідеальної справедливості походить від правильного формування правосвідомості, яка є надбанням цінностей та традицій, які формуються з народження та прививаються протягом життя. Ще у Стародавньому Римі юристами була однозначно сформульована сентенція «законність – основа держави». За допомогою інтенції реалізується структура смислоутворення. Такий погляд дозволяє конкретизувати поняття смислу як інтенцію свідомості, суть речі, що осягається в досвіді свідомості, цінності «життєвого світу». Компетенція належить кожній людині у суспільстві, так як кожний є належним до права, та повинен формувати правильне відношення до права особисто та по відношенню до суспільства, а саме виховувати моральне відношення до права та ділитися досвідом. (так зване правове виховання).

У перехідних суспільствах, де відбувається зміна системи цінностей, правосвідомість має низку особливостей: 1) амбівалентність – наявність «старої» і «нової» системи цінностей; 2) мотиваційна невизначеність; 3) поведінкова непослідовність, що пов'язано з пошуком найбільш раціональних схем реалізації життєвих планів; 4) відсутність необхідних знань про правову систему країни; 5) превалювання звичаїв над позитивним правом; 6) терпиме ставлення до не правових засобів вирішення конфліктних ситуацій; 7) звернення до традицій та нехтування правом; 8) домінування патерналістських настанов у правосвідомості над активістськими; 9) прагнення упорядкувати власний життєвий світ і сподівання на раціоналізацію соціуму на мікро - та макрорівнях, не спираючись на правові норми; 10) поступове збільшення правової та загально-соціальної активності [31, с. 89]. Традиція являється цінністю цілого народу та має особистісну значимість в явищах та подіях. Розглядаючи традицію як предмет, можна сказати, що вона має

певну користь і здатна задовольнити ту чи іншу потребу людини; якщо розглядати традицію як норму, то її необхідно дотримуватися; як значущість чогось для особистості, соціальної групи, суспільства.

Отже, потрібно прививати правильні правові традиції та координувати зовнішні фактори впливу, які породжуються з власних засад правосвідомості, задля взаємообумовленості процесуальності смислоутворення та процесуальності правового життя. Традиція як цінність формується на основі індивідуальної діяльності людини в межах суспільних відносин у яких вона перебуває в конкретно історичний період та її комунікації, яка має свій соціальний характер.

Віртуалізація суспільних відносин за допомогою традицій – це процес створення віртуальних спільнот, що базуються на традиціях, звичаях та історії. Цей підхід може забезпечити можливість охорони та передавати культурні знання та спільні цінності нащадкам.

У даний час існує багато інтернет-спільнот, що базуються на традиціях. Ці спільноти можуть об'єднувати людей, які ділять спільні інтереси, такі як культурна спадщина, релігійні переконання, мови, національності та інше. Вони можуть надавати можливість спілкуватися та обмінюватися інформацією та знаннями.

Однак варто зазначити, що віртуальна традиція не може повністю замінити реальні спільноти. Вона може бути додатковим ресурсом для зберігання та передачі традицій, але ніколи не може замінити живий контакт з людьми, який є місцем для підтримки і розвитку традицій та спільноти.

У підсумку віртуалізація суспільних відносин за допомогою традицій може бути корисним інструментом для зберігання та передачі культурних знань та спільних цінностей, але не може повністю замінити реальні спільноти та живий контакт з людьми.

Існує багато прикладів віртуалізації традицій, ось кілька з них. Онлайн-курси та вебінари з вивчення культурної спадщини: різні онлайн-ресурси, які дають можливість вивчити різні аспекти культури та історії, такі як музеї, архіви та бібліотеки. Наприклад, Лувр запустив онлайн-тури по музею, де відвідувачі можуть побачити видатні твори мистецтва та дізнатися більше про їх історію;

соціальні мережі, спрямовані на збереження культурної спадщини: такі ресурси дають можливість створювати віртуальні спільноти, де люди можуть обмінюватися інформацією та знаннями про свою культуру та традиції. Наприклад, Facebook має групи, присвячені різним культурам, де люди можуть обговорювати традиції, мову, кулінарію та інші аспекти культури; віртуальні релігійні служби: під час пандемії COVID-19 багато релігійних організацій перейшли на онлайн-служби, щоб надати можливість своїм прихожанам зберегти свої релігійні традиції та відчувати спільноту. Наприклад, багато християнських церков запустили онлайн-служби на своїх вебсайтах і в соціальних мережах; віртуальні фестивалі та події: під час пандемії COVID-19 багато культурних та спортивних подій перейшли в онлайн-формат, щоб зберегти свої традиції та забезпечити безпеку. Ці приклади демонструють, як віртуальна традиція може бути корисним інструментом для зберігання та передачі культурних знань та спільних цінностей.

2.2. Іntenціональність правосвідомості особи в умовах глобальної біологічної небезпеки

Пандемія COVID-19, як один із видів глобальної біологічної небезпеки, призвела до значної віртуалізації суспільства. У зв'язку зі збільшенням негативних наслідків уряди в усьому світі ввели обмеження, що призвело до необхідності переходу до віртуальних рішень і змін підходу до організації роботи та життя.

Ось кілька прикладів того, як проявилася віртуалізація суспільства під час пандемії COVID-19:

Робота з віддаленим доступом: Багато компаній та установ були змушені перейти на роботу з віддаленим доступом, щоб зменшити ризик зараження інфекцією серед працівників. Це призвело до збільшення використання відео конференцій, електронної пошти та інших інструментів для спілкування та співпраці в онлайн-режимах.

Онлайн-навчання: Школи та університети всього світу перейшли на онлайн-навчання, щоб зберегти безпеку та здоров'я учнів та викладачів. Це призвело до збільшення використання відео конференції.

Засобом поширення інформації на широкий загал стали засоби масової інформації. ЗМІ – це технологія блокчейн, яка має потенціал змінити традиційний спосіб функціонування різних сфер життя, включаючи суспільство. Під час пандемії COVID-19 ЗМІ може сприяти віртуалізації суспільства наступним чином:

Ідентифікація людей: ЗМІ можуть допомогти унеможливити фальшиву ідентифікацію та зберегти особисті дані захищеними. Це може стати особливо під час пандемії, коли необхідно впевнитися в тому, що людина, з якою ви взаємодієте, насправді та, за її словами, не ховає симптомів COVID-19.

Електронні документи: ЗМІ можуть забезпечити безпеку їх електронних документів та уникнути фальсифікації, що може бути в одному місці під час віддаленої роботи та навчання. Застосування ЗМІ може зробити електронну обробку документів більш ефективною та швидкою.

Платіжні системи: ЗМІ можуть допомогти створити статичні безпечні та ефективні платіжні системи, що особливо часто під час пандемії, коли люди мають уникати безготівкових операцій.

Поширення хвороби: ЗМІ може сприяти розширенню хвороб, таких як COVID-19, та допомогти зробити неможливим їх поширення. ЗМІ можуть допомогти відстежити переміщення людей та контакти з іншими людьми, що може допомогти виявити та зупинити розвиток хвороб.

Отже, ЗМІ можуть мати важливе значення під час пандемії COVID-19 та допомогти віртуалізувати різні аспекти суспільства, забезпечуючи безпеку, ефективність та швидкість.

В умовах глобальних біологічних викликів, до яких відносяться в тому числі пандемії, актуалізуються питання правосвідомості та правової культури кожної людини, а саме її відповідальності перед собою та перед суспільством. У 2020 році держави всього світу зіткнулися пліч о пліч із серйозним захворюванням, де боротьба проходить не лише за своє життя, а й за життя ближнього. На стадії

розвитку захворювання та поширення його в кожній країні було введено багато обмежень та закликів, а перед суспільством постало чимало загальних питань: як пандемія змінює звичний спосіб життя, впливає на міжособистісні відносини, корегує розуміння відповідальності індивіда перед собою та оточенням, переформовує цінності, яка роль в цих процесах держави і суспільства, а також засобів масової інформації, як саме впливає колективна правосвідомість на свідомість індивідуальну? Усі ці питання потребують аналітики, а досвід подолання цієї світової кризи для кожної держави, в тому числі й України, може стати підґрунтям для суттєвих суспільних перетворень.

На етапі будь-якої пандемії (і захворювання на COVID-19 це підтвердило) правосвідомість відіграє важливу роль, адже відбуваються значні зміни у відносинах між людьми в усіх сферах їх буття, змінюється та формується нова система права та, відповідно до змін, що відбуваються на державно-політичному рівні, змінюється їх бачення дійсності, у тому числі правової. Правосвідомість існує у людині тоді, коли вона осмислює, аналізує стан чинного права та відповідно до цього у неї виникають певні уявлення про те, яким би вона хотіла бачити це право. Ключовим у правосвідомості є усвідомлення особою того, що стан сучасного права держави повинен відповідати тим загальнолюдським цінностям, положення яких закріплені у міжнародних правових актах про права людини.

Процес формування правосвідомості у громадян стикається з рядом чинників, які так чи інакше впливають на нього. Досвід свідчить, що існує багато негативних факторів, які сприяють тому, щоб у результаті зміни політичних, громадських, правових, адміністративних та інших відносин змінювалася правосвідомість. Розвиток правосвідомості кожного індивіда впливатиме на стан свідомості усього суспільства, членом якого він є, і навпаки – правова свідомість, що панує у тому чи іншому суспільстві, впливатиме на процес формування правосвідомості особи. Таким чином громадянське суспільство є тим середовищем, у якому сучасна людина законно задовольняє свої потреби, розвиває свою індивідуальність, приходить до усвідомлення цінності групових акцій і суспільної солідарності. Тому сьогодні, коли відбуваються певні обмеження та заборони,

спричинені захворюванням на COVID-19, для українського громадянського суспільства, все актуальнішою стає проблема виховання автономної особистості, здатної самостійно брати участь у суспільних справах: ініціативної, самостійної, з почуттям власної гідності, котра понад усе цінує свободу, але може нею поступатися. Адже самообмеження стає умовою виживання людини та суспільства, саме тому соціально значущими стають поняття «несвобода» та «необхідність» [61, с. 36].

Правова культура відображає стан формування правосвідомості в суспільстві, як громадської так і особистої, охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми у правовій сфері. Високий рівень правової культури суспільства є однією з важливих ознак громадянського суспільства та правової держави, яка заснована передусім на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод людини й громадянина, але будь-яка правова система не можлива без обмежень й примусів. Так правова культура і правосвідомість взаємозумовлюють існування та функціонування одна одної. У процесі розвитку захворювання на території України було поступово введено низку важливих заходів та обмежень. Іншими словами, можна сказати, що свободу людини обмежили. Свобода – це можливість вільно діяти в межах закону, а негативні наслідки від своїх обмежень на даний час дій передбачаються у страхові, а позитивні відображаються в надії. Свобода як невизначена можливість може бути дійсно предметом страху. Страх у даному випадку є інтенціональним феноменом спрямованості людської уяви, яка «отеперішнює» можливе загрозливе майбутнє. Свобода – це завжди комунікація поміж людьми. Ні за яких обставин держава не може позбавити людину природних прав. Можна лише тимчасово їх обмежити в суспільних інтересах на законних підставах та в судовому порядку з дотриманням встановленої законом процедури обмеження. Винятки складають абсолютні права людини, які взагалі не підлягають обмеженню (наприклад, право на повагу особистої честі та гідності). Отже, права людини мають наддержавний характер, пов'язуються з існуванням людини та апріорною цінністю людського існування. На відміну від них, права громадянина - це продукт державного

визнання меж свободи людини в політичній, соціально-культурній, економічній та інших сферах.

У процесі розвитку захворювання на території України було поступово введено ряд важливих заходів та обмежень. Головне обмеження було знизити рівень контактування між людьми. Дане обмеження становить певну обмежену свободу громадян, яка спричинена саме необхідністю. Самообмеження кожної людини відіграє важливу роль для збереження життя людини, суспільства, населення держави та людства в цілому. Коли людина само обмежується та робить певну самопожертву то індивідуальна свідомість кожного переходить у суспільну правосвідомість суспільства.

В умовах даного захворювання та часткового обмеження прав людини ми можемо спостерігати, що правова культура та обізнаність людей має низький рівень, та головне, що суспільство не хоче дотримуватись певних правил чи обмежень, лише тому що звертає увагу на інших. Інколи потрібно осмислити дії чи бездіяльність, хочу і потрібно, могу і мушу. Кожній людині потрібно усвідомити її значимість та відповідальність, яку вона несе перед собою та перед суспільством. І тоді своїм прикладом показати високий рівень правової культури, свідомості, обізнаності і таким чином вплинути позитивно на правосвідомість інших.

Правосвідомість, як і правова культура, виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, під яким розуміється входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, його залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, процеси їх втілення у правомірній поведінці суб'єкта, його правовій активності.

Важливою складовою формування правосвідомості є вплив ЗМІ на правове життя суспільства, правовий світогляд та правову культуру населення. Преса, телебачення і радіо, а також електронні ЗМІ є полі функціональними носіями продуктів соціальної діяльності, зокрема право освітньої, пов'язаної з трансляцією духовних та правових цінностей у масову свідомість. Журналіст, виконуючи свої професійні обов'язки, доносить правову інформацію та формує правову культуру суспільства. Для того щоб право сприймалося як цінність на особистісному рівні,

необхідно відповідно до потреб часу і розвитку сучасної особистості формувати соціальний її освітній простір. Інформаційна діяльність є видом духовно-практичної діяльності аналітичного характеру, функцією якої є впровадження у масову свідомість світоглядно орієнтованих оцінок явищ і фактів, актуальних для масової свідомості. ЗМІ виконують важливу роль у наданні суспільству інформації, якою можна скористатися для збереження власного життя та зберегти життя оточуючих. На прикладі захворювання на COVID-19 ми можемо спостерігати за статистикою поширення хвороби, знаємо про засоби захисту, знаємо як знизити рівень захворювання, зміни у законодавстві та відповідальність, яку ми несемо у разі порушення права.

З метою формування правового світогляду та правової культури суспільства засобами масової інформації застосовуються різні форми та методи право освітньої роботи: систематично залучаються до виступів у ЗМІ вчені, спеціалісти та фахівці з різних галузей права та медицини, а також осіб державного апарату, з метою належного висвітлення актуальних питань, роз'яснення актів законодавства створюються постійні рубрики в друкованих ЗМІ, на радіо, телебаченні та соціальних мережах. Також створюються дитячі телепередачі правового спрямування, залучаються діти та підлітки до участі в них. У теле- та радіопередачах здійснюється висвітлення актуальних правових питань, в тому числі шляхом організації циклу навчально-методичних телепередач із залученням провідних фахівців.

Таким чином, в умовах глобальної біологічної небезпеки велику роль відіграє правосвідомість кожної людини, тому що коли йде мова про щоденне виживання людей, то кожна дія несе свою відповідальність. І тому в таких умовах так важлива індивідуальна свідомість, так важливий баланс між свободою та необхідністю.

Також необхідно зазначити роль ЗМІ як впливового інформаційно-пропагандистського інструменту, який є одним з ефективних засобів збереження і поширення правових знань і цінностей, формування правового світогляду та правової культури суспільства. Вплив масмедіа на особу не зводиться лише до передачі громадянам знань про законодавство, а особливо важливим є формування

переконаності особи у необхідності дотримання правових норм, формування позитивного ставлення до права, визнання його цінності. Дійсно засоби масової інформації впливають на свідомість людини, а також на діяльність яку вона створює під впливом своєї обізнаності та правової культури. У великого відсотка суспільства правосвідомість керується масовим впливом, і це відбувається не завжди в позитивному руслі. Тенденції життя по старому зразку вже поступово змінюється, і суспільство сприймає ці тенденції та цю обмежену необхідність свободи. «Свобода» як цінність особистості поступово має увійти до балансу з цінністю «несвободи». Адже коли мова йде про виживання, саме «несвобода» стає цінністю суспільно значимою, а кожне обмеження індивіда позитивно впливає на загальне суспільне благо.

В умовах необхідного самообмеження інтенціональність правосвідомості відіграє важливу роль, адже відбуваються значні зміни у відносинах між людьми в усіх сферах їх буття, змінюється та формується нова система права й, відповідно до змін, що відбуваються на державно-політичному, соціально-культурному рівні, змінюється бачення дійсності людиною, у тому числі й правової. Правосвідомість починає існувати у людині тоді, коли вона осмислює, аналізує стан чинного права та відповідно до цього у неї виникають певні уявлення про те, яким би вона хотіла бачити це право. Ключовим у правосвідомості є усвідомлення людиною того, що стан сучасного права повинен відповідати тим загальнолюдським цінностям, положення які закріплені у міжнародних правових актах про права людини.

Досвід свідчить, що існує багато негативних факторів, які сприяють тому, щоб у результаті зміни політичних, громадських, правових, адміністративних та інших відносин правосвідомість втрачала сталість та напрямок. Тут основними факторами розвитку особистості є саме взаємодія із соціальним середовищем та активний початок самостійної діяльності у просторі суспільної культури.

Соціальне середовище складають такі соціальні інститути як держава, в якій народжується людина, зі своїми економічними, географічними, етнічними особливостями; сім'я, навчально-виховні та культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації. Соціальне середовище забезпечує виховання людини –

як спрямовану діяльність батьків, педагогів, так і вільне засвоєння людиною інформації з різноманітних джерел. Важливим фактором у вихованні особистості є фактор самовиховання, встановлення власних цілей та задач, прагнення досягти їх виконання, виробляти у себе якості для їх досягнення. Найбільша активність особистості при цьому спостерігається, коли людина починає серйозно замислюватись над самовихованням, розробляючи програму свого самовдосконалення, мобілізує свою волю та витрачає спеціальні зусилля з виконання цієї програми, сама активно формуючи свою особистість.

Безперечно, розвиток правосвідомості кожного індивіда впливатиме на стан свідомості усього суспільства, членом якого він є, і навпаки – правова свідомість, що панує у тому чи іншому суспільстві, впливатиме на процес формування правосвідомості особи та її правової культури. Обов'язковість такого формування впливає із синергетичних природно-правових дій через вплив природи на людину відповідно до суспільних феноменів, детермінантів соціуму в якому перебуває людина. Обов'язкова правова культура є природним феноменом, який балансує правову культуру, яка утворюється на позитивному праві. В результаті виникає правова краса, яка включає в себе правильність діянь, морально-етичність, справедливість, що є онтологічним явищем і формує природну правову красу як підсвідоме право. Отже, громадянське суспільство є тим середовищем, у якому сучасна людина законно задовольняє свої потреби, розвиває свою індивідуальність, приходить до усвідомлення цінності групових акцій і суспільної солідарності. Тому сьогодні, коли відбуваються певні обмеження та заборони, для українського громадянського суспільства, все актуальнішою стає проблема виховання автономної особистості, здатної самостійно брати участь у суспільних справах: ініціативної, самостійної, з почуттям власної гідності, котра понад усе цінує свободу, але може нею поступатися. Адже самообмеження стає умовою виживання людини та суспільства, саме тому соціально значущими стають поняття «несвобода» та «необхідність» [61, с. 36].

Самообмеження, завдяки інтенціональності правосвідомості, постають як опір власним бажанням, але воно є найефективнішим і найгуманнішим засобом

саморозвитку. Цінність його полягає в тому, що самообмеження є суб'єктивним, особистісним та добровільним. Обмеження, які склалися у пандемічному періоді тісно пов'язанні із мораллю, а саме моральною свідомістю. Адже саме мораль наділяє нас такими самообмеженнями як: помірність, самоконтроль, самопримушення, самовладання, терпимість, жертівність. Це все є динамічними структурами моральної свідомості.

Таким чином, акцентуючи увагу на різноманітних аспектах феномена «свободи», загальним твердженням можна вважати, що свобода завжди пов'язана із заборонами та обмеженням, які має і явище самообмеження. Перебуваючи в суспільстві, людина завжди змушена дотримуватися правових, соціальних, культурних, релігійних обмежень. Особливості і механізм цих обмежень відрізнявся в залежності від форми та типу розвитку культури та окремих форм правління в державі, політичного режиму та релігійних переконань залежних від віросповідань.

Історично склалося, що і досі системи регулювання поведінки та життєдіяльності індивіда в соціумі, прийнято сприймати, як набуту з дитинства через різноманітні соціальні інститути і які сприймаються як обмеження і необхідні атрибути для існування самого соціуму. Але суспільство не тільки розуміє мету цих обмежень, а й створило на їх основі систему самообмежень і належить до них як до затребуваних цінностей. Нехтуючи, або знецінюючи цінності однієї культури чи цивілізації, людина може, по суті, вільно вибрати іншу, при цьому змінюючи лише місце проживання.

Інтенціональність – одне з центральних понять аналітичної філософії та феноменології, яке встановлює особливе відношення між свідомістю, мовою і світом. Така спрямованість на зовнішнє повинна повною мірою демонструвати публічний характер правосвідомості сучасної людини та проявлятися в її позитивній свободі, через окреслену відповідальність та розуміння усіх наслідків. Так, на прикладі пандемічного захворювання, інтенціональним об'єктом правосвідомості є система засобів та дій, які направлені на виживання усього людства. При цьому саме публічність стає середовищем вільного прояву цього

затребуваного прагнення та акумулятором усіх допустимих правових, економічних, соціально-гуманітарних зусиль сьогоденної людської спільноти. Як зазначає Л. Васильєва, вітчизняна дослідниця публічного простору сучасного суспільства, «сьогочасне людство вже неможливо уявити без інтенсивних комунікативних обмінів, оскільки сучасна доступна комунікація, інтенсивно використовуючи передові публічні техніки й технології, формує так звану культуру публічного індивідуалізму постмодерного простору, встановлюючи своєрідні закони, що підтримують і корегують певний життєвий досвід кожного окремого індивіда» [8, с.104].

Таким чином, інтенціональна правосвідомість людини публічної може бути повною мірою спрямованою на певний об'єкт життєвого простору. Можливо, навіть спрямованою на те, що раніше і не було явним, доступним, відкритим. За таких умов у людини з'являються нові цінності, цілі, розуміння себе та природи свого саморозвитку, і найголовніше, по-іншому формується відчуття відповідальності перед собою та Іншими. По-суті, усвідомлення індивідом відповідальності перед суспільством, людством є розумінням сутності обов'язку і значення цінності кожного окремого вчинку, який залежить від поведінки кожного та впливає на процес загального суспільного виживання. Саме за рахунок підвищеного рівня публічної комунікації та розвитку інтенціональної правосвідомості може відбуватися певна ціннісна деформація суспільства та природи людини публічної, а в кінцевому рахунку, повне усвідомлення про бездіяльність та хибне уявлення про неправомірну поведінку, або законність та правомірність окремих обов'язкових дій кожної окремої людини в сучасному інформаційному середовищі.

2.3. Повсякденність людини у координатах норм права і моралі як умова формування й реалізації інтенціональності правосвідомості

Повсякденні умови існування людини, які обумовлюють стратегію та складові її життєдіяльності є важливою запорукою в системі суспільних зв'язків та

відносин і в цьому сенсі повсякденність була і залишається постійно присутньою домінантою у формуванні культурних традицій. В свій час представники герменевтичної та феноменологічної шкіл Е. Гуссерль та Ю. Щютц запропонували розглядати повсякденність як основу соціальної реальності, яка визначається як змістовий універсум, сукупності значень, які необхідно інтерпретувати для того, щоб знайти опору в світі, прийти до узгодження. Досліджуючи феномен повсякденності як реалії культури, можна виявити зокрема такі її функціональні прояви як постійно удосконалювати конче необхідні первинні умови буття людей та зберігати і продовжувати їх наявність. Така функціональна заданість повсякденності здійснюється на думку вітчизняної дослідниці Я. Кунденко, завдяки її складовим компонентам, як то, по-перше, предметно-речовому оточенню, на фоні якого формується ціннісно-комунікативна система відносин і закріплюються стереотипи поведінки, а по-друге, буденному мисленню, якому притаманна власна раціональність в якості прагматично орієнтованого здорового глузду [47, с.15]. У свою чергу, аналізуючи сутність правосвідомості Ю. Калиновський зазначає в якості самостійної «повсякденну правосвідомість», яка є індикатором буденного мислення, прикладом цього можуть бути певні приказки та прислів'я [32].

Зв'язок повсякденного життя з правовими і моральними нормами складний і багатогранний. З одного боку, правові та моральні норми відіграють вирішальну роль у формуванні та регулюванні повсякденного життя, встановлюючи межі прийнятної поведінки та забезпечуючи основу для вирішення конфліктів і спорів. Наприклад, закони та нормативні акти регулюють багато аспектів повсякденного життя, такі як правила дорожнього руху, трудове законодавство та захист прав споживачів.

Водночас повсякденне життя також має значний вплив на розвиток і тлумачення правових і моральних норм. Наприклад, зміни в соціальних нормах і цінностях можуть призвести до змін у законодавстві, оскільки законодавці прагнуть відобразити й реагувати на зміну ставлення та очікувань суспільства. Подібним чином повсякденний досвід людей може впливати на їхнє розуміння та

тлумачення моральних норм, формуючи їхні особисті моральні кодекси та сприяючи ширшим культурним дискусіям про добро і зло.

Взаємодія між повсякденним життям і правовими та моральними нормами є безперервним процесом, оскільки норми та практика постійно формуються та переформовуються завдяки досвіду та поглядам окремих осіб та спільнот.

Повсякденне життя людей часто формується взаємодією правових норм і моральних цінностей. Юридичні норми відносяться до правил і положень, встановлених державою чи іншими органами управління, тоді як моральні цінності – це переконання та принципи, якими люди керуються у своїй особистій поведінці.

У багатьох випадках правові норми знаходяться під впливом моральних цінностей і узгоджуються з ними. Наприклад, закони, які захищають права людей, заохочують рівність і забороняють завдавати шкоди іншим, відображають широко поширені моральні цінності справедливості, справедливості та співчуття. У цих випадках право виступає механізмом кодифікації та забезпечення дотримання моральних цінностей у суспільстві.

Однак між правовими нормами та моральними цінностями також можуть бути суперечності. Наприклад, закони, які допускають певні форми дискримінації або обмежують індивідуальні свободи, можуть суперечити моральним принципам рівності та правам особи. У цих випадках люди можуть опинитися у складному становищі, вимагаючи вибору між дотриманням закону та дотриманням своєї совісті.

Повсякденне життя людей, де безпосередньо втілюється інтенціональність правосвідомості, також формується практичними наслідками правових норм і моральних цінностей. Наприклад, закони, які захищають права працівників, можуть забезпечувати людям кращі умови праці та справедливу заробітну плату, тоді як моральні цінності чесності та доброчесності можуть впливати на поведінку людини на робочому місці. Подібним чином моральні цінності відповідальності та турботи про навколишнє середовище можуть впливати на вибір людей щодо

споживання та відходів, тоді як екологічні закони можуть регулювати їх поведінку в цих сферах.

На практиці це означає, що люди зобов'язані ознайомитися з правовими та моральними нормами та розглянути, як ці норми застосовуються до їхнього повсякденного життя. Наприклад, люди можуть розмірковувати про те, як їхні дії та рішення впливають на інших і як вони відповідають ширшим суспільним нормам і цінностям. Роблячи це, вони можуть розвинути глибше почуття відповідальності та етичну свідомість, а також зробити внесок у розвиток більш справедливого суспільства. У системі морально-правової регулятивності присутня імперативність правил етикету, які корелюють зовнішній бік поведінки людей, їх манери поведінки. Як вказує в своїх дослідженнях О. Проценко етикет пронизує повсякденність. Завдяки йому «вона наповнюється особливими поведінковими техніками, за допомогою яких людина і людство знаходять підставу для відтворення себе самих, збереження і забезпечення подальшого існування» [71, с.176].

У той же час важливо визнати, що правові та моральні норми не завжди ідеально узгоджені, і що можуть бути випадки, коли люди стикаються зі складними етичними дилемами або ситуаціями, коли вони повинні приймати важкі рішення. У цих випадках люди можуть спиратися на свій власний досвід, цінності та моральні кодекси, щоб зробити усвідомлений і відповідальний вибір, а також зробити свій внесок у поточні дебати та дискусії про добро і зло.

Також важливо визнати, що правові та моральні норми не є нейтральними чи універсальними, а формуються історичним та культурним контекстом, динамікою влади та іншими факторами. Таким чином, важливо брати участь у постійному критичному аналізі та рефлексії правових і моральних норм, щоб переконатися, що вони відповідають сучасним нормам і цінностям і сприяють більшій справедливості, рівності та людській гідності.

Зв'язок між повсякденним життям і правовими та моральними нормами є складним і постійним, причому кожна з них суттєво впливає на одну. Навчаючись

цим нормам і критично аналізуючи власні дії та рішення в їх світлі, можемо зробити внесок у розвиток більш справедливого суспільства.

У повсякденному житті людини інтенціональність правосвідомості відіграє важливу роль, адже відбуваються значні зміни у відносинах між людьми в усіх сферах їх буття, змінюється та формується нова система права й, відповідно до змін, що відбуваються на державно-політичному, соціально-культурному рівні, змінюється бачення дійсності людиною, у тому числі й правової. Відбувається становлення та функціонування системи норм, взаємопов'язаних між собою. Правосвідомість починає існувати у людині тоді, коли вона осмислює, аналізує стан чинного права та відповідно до цього у неї виникають певні уявлення про те, яким би вона хотіла бачити це право. Ключовим у правосвідомості є усвідомлення людиною того, що стан сучасного права повинен відповідати тим загальнолюдським цінностям, положення які закріплені у міжнародних правових актах про права людини. Цілісна система соціальних норм є необхідністю для життя суспільства, її організації та функціонування, засобом суспільного управління, забезпечення взаємодії людей в суспільстві та реалізація їх прав та інтересів.

Досвід свідчить, що існує багато негативних факторів, які сприяють тому, щоб у результаті зміни політичних, громадських, правових, адміністративних та інших відносин правосвідомість втрачала сталість та напрямок. Тут основними факторами розвитку особистості є саме взаємодія із соціальним середовищем та активний початок самостійної діяльності у просторі суспільної культури. Взаємовідносини в суспільстві регулюються багатьма соціальними нормами: нормами моралі, нормами традицій, звичаїв, релігійними нормами.

Соціальне середовище складають такі соціальні інститути як держава, в якій народжується людина, зі своїми економічними, географічними, етнічними особливостями; сім'я, навчально-виховні та культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації. Соціальне середовище забезпечує виховання людини – як спрямовану діяльність батьків, педагогів, так і вільне засвоєння людиною інформації з різноманітних джерел. Важливим фактором у вихованні особистості є

фактор самовиховання, встановлення власних цілей та задач, прагнення досягти їх виконання, виробляти у себе якості для їх досягнення. Найбільша активність особистості при цьому спостерігається, коли людина починає серйозно замислюватись над самовихованням, розробляючи програму свого самовдосконалення, мобілізує свою волю та витрачає спеціальні зусилля з виконання цієї програми, сама активно формуючи свою особистість.

Безперечно, розвиток правосвідомості кожного індивіда впливатиме на стан свідомості усього суспільства, членом якого він є, і навпаки – правова свідомість, що панує у тому чи іншому суспільстві, впливатиме на процес формування правосвідомості особи, моралі та її правової культури. Обов'язковість такого формування впливає із синергетичних природно-правових дій через вплив природи на людину відповідно до суспільних феноменів, детермінантів соціуму в якому перебуває людина. Обов'язкова правова культура є природним феноменом, який балансує правову культуру, яка утворюється на позитивному праві. В результаті виникає правова краса, яка включає в себе правильність діянь, морально-етичність, справедливість, що є онтологічним явищем і формує природну правову красу як підсвідоме право.

Отже, громадянське суспільство є тим середовищем, у якому сучасна людина законно задовольняє свої потреби, розвиває свою індивідуальність, приходять до усвідомлення цінності групових акцій і суспільної солідарності. Тому сьогодні, коли відбуваються певні обмеження та заборони, для українського громадянського суспільства, все актуальнішою стає проблема виховання автономної особистості, здатної самотійно брати участь у суспільних справах: ініціативної, самотійної, з почуттям власної гідності, котра понад усе цінує свободу, але може нею поступатися. Адже самообмеження стає умовою виживання людини та суспільства, саме тому соціально значущими стають поняття «несвобода» та «необхідність» [61, с.36]. Самообмеження, завдяки інтенціональності правосвідомості, постають як опір власним бажанням, але воно є найефективнішим і найгуманнішим засобом саморозвитку. Цінність його полягає в тому, що самообмеження є суб'єктивним, особистісним та добровільним. Обмеження тісно пов'язанні із мораллю, а саме

моральною свідомістю. Адже саме мораль наділяє нас такими самообмеженнями як: помірність, самоконтроль, само примушення, самовладання, терпимість, жертівність. Це все є динамічними структурами моральної свідомості. При цьому моральна ідентифікація є набуттям людиною свого морального «Я» через утвердження свободи й гідності. Оскільки людина живе у світі напружених світоглядних і соціальних мотивацій, процес ідентифікації вирішує відразу безліч проблем особистості, а через них – і самого суспільства: людина знаходить існування, тотожне своїй духовній сутності; отримує можливість вирішити проблему самотності та історичної спадкоємності [19, с. 9–10]. Важливу роль у формуванні моральної свідомості людини відіграє її комунікація в суспільстві. Отримавши інформацію про себе, в процесі міжособистісних відносин, людина формує своє бачення себе, усвідомлюючи і зіставляючи себе з іншими формує власне «Я». Формування моральних цінностей людини є джерелом добробуту самої людини, умовою її особистісного зростання та суспільного розвитку загалом.

Мораль у світлі традиційного філософського дискурсу постає як форма суспільної свідомості, яка відбиває дійсність у вигляді моральних норм, принципів, правил поведінки. Так, В. Малахов визначає мораль як форму суспільної свідомості, що являє собою «сукупність принципів, вимог, норм і правил, які регулюють поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя. В моралі відбиваються цінності, що склалися в суспільстві, в нормах поведінки людей, які закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості тощо. Усі ці поняття мають оцінний і регулюючий характер» [53, с. 25].

На даний час світ пропонує різні канали соціалізації особистості: телебачення, Інтернет, рекламу, ігрові технології тощо, які впливають на процеси формування особистості, її адаптацію в суспільстві. Ці канали поширюють і популяризують певні зразки, стилі та норми поведінки, моделюють і впроваджують у масову свідомість образ реальності, до якої необхідно прагнути. Ця інформація, яка є джерелом нових знань, являє собою приховану небезпеку як для підростаючого покоління, так і суспільства в цілому, а як наслідок – нівелюється істинна цінність людини.

Моральні цінності є потужним регулятором поведінки та взаємовідносин людей. Коли норми права в державі перетворюються на цінності, це означає, що людина вчиняє не за примусом, а за внутрішнім обов'язком, тобто право трансформується в мораль, що є високим показником розвитку суспільства. Моральні цінності відіграють важливу роль у суспільному житті, бо мораль завжди передбачає врахування особистістю інтересів та цінностей іншої людини й усього суспільства загалом; вони визначають смислові орієнтири життя людей, соціальних груп, держав і націй [39, с. 151].

Моральна свідомість є певним рівнем розвитку людини, її духовної зрілості, характеру її відносин з іншими людьми і світом загалом. Моральність – правила, які визначають поведінку та їх виконання, духовні й душевні якості, які необхідні людині в суспільному житті. Моральність включає в себе усі норми (у тому числі і правові) і принципи, які формують зростаючу особистість і впливають на становлення людини. На становлення особи в суспільстві впливає її рівень моральності, котрий поважає себе та оточуючих. Важливим є формування в собі таких якостей як: справедливість, милосердя, доброзичливість, толерантність, совість, миролюбність, готовність допомогти іншим, ввічливість, делікатність, тактовність, які мають стати ціннісними орієнтирами.

Дослідник В. Кукушин стверджує, що моральна позиція особистості та її загальнолюдські цінності, сформовані в дошкільному віці, згодом перетворюються на характер людини. Ось чому саме сім'я як соціальний інститут є важливим компонентом освітнього процесу в справі формування моральних цінностей зростаючої особистості. Учений виділяє такі типи моральних цінностей, як: універсальні (повага, чесність, співчуття); неуніверсальні (обов'язки щодо релігії, школи, сім'ї). Крім того, він зазначає: «Суспільство має захистити молоде покоління від морального занепаду, інакше таке суспільство – це країна без майбутнього» [26, с. 201, 231].

Структура моральних цінностей передбачає такі складові: моральна воля; моральна совість, яка у поєднанні з логічною та естетичною совістю забезпечує прояв відповідальності в думках, почуттях, поведінці; самооцінка індивіда, що

забезпечує вимогливість не лише до інших, а й до себе; моральні мотиви, які повинні бути загальнозначущими і забезпечувати досягнення моральних цілей [83, с. 106–107]. Мораль як форма суспільної свідомості виступає одним зі способів нормативного регулювання поведінки людини. Вона наче представляє собою систему принципів і норм, які визначають характер взаємовідносин між людьми у відповідності до прийнятих у суспільстві понять про добро і зло, справедливість і несправедливість, гідність і негідність. Дотримання цих моральних вимог забезпечується силою духовного впливу, громадською думкою, внутрішнім переконанням і почуттям обов'язку, сумлінням особистості. Мораль, як регулятор людських відносин, має за особливість регулювання свідомості і поведінки людей в усіх сферах життєдіяльності, включаючи особисте життя і міжособистісні стосунки. Право, в свою чергу, регулює тільки суспільно - значущу поведінку (норми права виступають необхідним атрибутом держави, в якій мораль не може забезпечити поведінку, відповідну певному громадському порядку). Але, норми права та моралі існують у динамічному взаємозв'язку – адже правова система державно-організованого суспільства закріплює важливі для всього суспільства моральні настанови і цінності. Їх єдність, моралі й права, ґрунтується на спільності соціально–економічних інститутів, культури, виховання, прихильності людей до ідеалів свободи, рівності і справедливості. Їх призначення – встановлення і підтримка рівноваги, соціальної стабільності і порядку, досягнення соціального компромісу, пов'язаного із створенням еталону, зразка поведінки. «Право і моральність – це сукупність уз, що прив'язують нас один до одного і до суспільства, створюючи з маси індивідів єдиний узгоджений агрегат», – слушно писав Е. Дюркгейм [104]. У концепції І. Канта йдеться про змістовно–практичну цілісність права та моралі, цілісність, пов'язану з категоріальними визначеннями влади й підлеглості, примусу й опору, вибору і відповідальності. Більше того: за І. Кантом, вони представляють собою не просто цілісність, а ієрархічно вибудовану культурно-онтологічну систему. Безумовність морального закону як метафізичного прояву свободи є передумовою кінцевої легітимації права – що

виступає головною інтегративною властивістю цієї єдності. У такій системі мораль зберігає свою імперативну значимість [64, с. 4].

Спираючись на концепцію І. Канта, сучасна вітчизняна дослідниця Т. Павлова виділяє основні ознаки тотожності і відмінності понять «мораль» і «право» у їх корелятивному смислового сполученні. Так, до спільних властивостей моралі й права як соціальних регуляторів вона відносить таке: спільність коріння, генезису і еволюційних етапів розвитку моралі і права; схожість їх складових за сутністю і призначенням: право і мораль виступають як сукупність справедливих настанов і створюваних ними умов для вільного здійснення розумної волі і забезпечення цивілізованої діяльності і спілкування; подібність структур: структура права (правові норми, правові відносини, правова культура) відповідає схожій структурі моралі (моральні норми, моральні відносини, моральна діяльність); спільність базових категорій моралі і права: поняття справедливості і свободи, що є основними категоріями права, пояснюють і природу моралі.

Але й низка властивостей розрізняють мораль і право, зокрема такі: інституціональна природа права на відміну від неінституціоналізованості моралі – це розходження фіксують практично всі дослідники взаємодії моралі і права; владний характер права, його зв'язок з державою, у той час як мораль є винятково продуктом суспільства; різницю моралі і права вбачають у різному ступені конкретизації і твердості правової і моральної санкції; формальна рівноправність права, якою наділяються суб'єкти правовідносин – такої встановленої рівності немає і не може бути в моралі; правова воля і правова рівність є умовою для свободи здійснення внутрішніх переконань, рішень і вибору морально незалежної автономної особистості; мораль і право розвиваються з різним ступенем динаміки: право є системою більш консервативною, зміни в моральній системі передують змінам у праві [64, с.14].

На тлі сучасного філософського дискурсу мораль існує не тільки як форма суспільної свідомості, але і як форма діяльності, відносин, форма духовно–практичного освоєння дійсності. Це реальні дії, що відповідають критеріям добра, краси, справедливості, рівності тощо. Мораль також виконує функції такі як:

регулятивно-конструктивну, ціннісно-орієнтаційну, виховну, пізнавальну, мотиваційну, комунікативну, прогностичну. Саме виникнення й становлення моралі обумовлено рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, системою соціальних цінностей, особливостями соціальної структури суспільства, умов соціального спілкування, засобів комунікації, стану соціальної психології, особливостей ідеології того або іншого суспільства. Вимоги моралі виникають поступово, виділяючись із більш ранніх способів регуляції: звичаїв, ритуалів, табу. В. Карпенко слушно вказує: «На перетині взаємодії суцього і належного, навкруги цієї точки утворюється простір інтенсивного смислотворення, де відбувається формування програми життєвої поведінки людини. Взаємодоповнюваність сфери суцього і сфери належного в свідомості забезпечують її інтенціональність як цілого» [36].

Норми права та норми моралі у повсякденному житті взаємопов'язані та є об'єктивними, бо становлять частину існуючого соціального середовища, в якому людина є від народження та знаходиться в ньому до кінця життя. Дослідження цієї системи соціальних норм дає можливість виявити їх особливості та взаємозв'язки, що є актуальним у сучасних реаліях України.

А. Бортняк вважає, що правове спілкування передбачає передачу та сприйняття (розуміння) знаків. У такому випадку право буде певним функціональним типом мовлення, а правова поведінка – рефлексивною дією у відповідь на сприйняте. Але не тільки між правом і соціальними суб'єктами відбувається правова комунікація, вона радше реалізується між самими суб'єктами правовідносин через посередництво права як системи правил поведінки (своєрідної соціальної гри). Тож правова комунікація є засадничим принципом правової організації соціальних суб'єктів, що відбувається завдяки використанню певних знаків і знакових конструкцій, а правова поведінка виступає інструментальною предметною діяльністю, що опосередковується певними правилами [6, с. 182].

Правова норма сприймається суспільством як справедлива тільки тоді, якщо зміст закону відповідає потребам суспільства та держави, і тільки після цього закон буде ефективним засобом комунікації в суспільстві. Якщо канали правової

комунікації будуть ефективними, то це стане основою для посилення діяльності державних органів та організацій громадянського суспільства, що в кінцевому підсумку сприятиме розвитку демократичних засад національного вітчизняного державотворення. Правова комунікація поєднує інституційні та неінституційні елементи. Процес розбудови демократичної держави в Україні передбачає встановлення власних форм, засобів, традицій і правил правового спілкування.

Тому правове спілкування характеризується послідовністю дій, що конкретизуються відповідними правовими засобами (засобами-діями і засобами-детермінаціями), що носять диспозитивний і імперативний характер. Правове спілкування складається з елементів, має складну структуру і вимагає стабільності зв'язків, що дозволяє зберігати його цілісність при внутрішніх і зовнішніх змінах [79, с. 122].

Очевидно, правова комунікація сприяє утвердженню інструментальної та ціннісної ролі права у державотворенні, що особливо важливо для нових демократій, зокрема й України. Канали правової комунікації є насамперед «носіями» специфічних цінностей, необхідних для встановлення констант у суспільному та державному існуванні, а також процедур правової держави та правового суспільства, демократичних стандартів правової культури та свідомості [54, с. 24].

Комунікативна функція права дає можливість отримувати суспільству, яке є стороною правовідносин, інформацію про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки. Соціальне життя індивідів органічно пов'язане з отриманням, сприйняттям, придбанням і використанням цієї інформації. Правова інформація – це різновид соціальних даних. Основною метою закону є забезпечення згоди, громадянського миру в суспільстві з точки зору прав людини. Якщо в суспільстві (а саме в сучасному українському суспільстві) з'являються ідеї, які не відповідають загальнолюдським цінностям, моралі, правам людини, то їх роль і значення неминуче знецінюються.

Проте деякі правові цінності стають підставою для правового спілкування лише за умови, що вони сприймаються публічною (індивідуальною)

правосвідомістю і не суперечать ustalеним нормам правової культури, при цьому їх значення відповідно розуміються суб'єктами правовідносин. Йдучи за наведеною логікою, П. Поліщук зазначає, що існує необхідність свідомого набуття громадянами правових цінностей. Розуміння і повага до них призводять до усвідомлення важливості права, його ролі в суспільних відносинах. Правові цінності – це специфічні соціально-правові явища, правові засоби і механізми. До них належать: специфічний прояв законом власної цінності в практичному житті людини (гарантія прав, свобод, рівності і справедливості); фундаментальні, природні права людини, основні демократичні принципи; специфічні правові засоби і правові механізми (що називається правовими інструментами), які забезпечують цінність права; інститути, які виражають оптимальну кореляцію між нормативним та індивідуальним регулюванням тощо [69, с. 80]. Д. Гаврющенко також розглядав культурне життя людини в повсякденності [11].

Норми права, які встановлює держава, регулюють не всі суспільні відносини, але найважливіші, з точки зору державного апарату. Вони забезпечуються державою усіма наявними у неї засобами. І з цього можна зробити висновок, що норми права займають своє особливе, чітко визначене місце. Перебуваючи в суспільстві, людина завжди змушена дотримуватися правових, соціальних, культурних, релігійних обмежень. Особливості і механізм цих обмежень відрізнявся в залежності від форми та типу розвитку культури й окремих форм правління в державі, політичного режиму та релігійних переконань залежних від віросповідань.

Історично склалося, що і досі системи регулювання поведінки та життєдіяльності індивіда в соціумі прийнято сприймати як набуту з дитинства через різноманітні соціальні інститути і які сприймаються як обмеження і необхідні атрибути для існування самого соціуму. Але суспільство не тільки розуміє мету цих обмежень, а й створило на їх основі систему самообмежень і належить до них як до затребуваних цінностей. Сьогодення кожної людини полягає в тому, що вона активізує свою діяльність та має інтерес до свого майбутнього. Людство переходить від конфронтації до співробітництва, але це відбудеться тільки тоді,

коли сформується нова мораль і реалізуються принципи моральності, коли на засадах цих принципів взірцями будуть нові норми моралі, такі як: доброчесність, совість, правда, милосердя, доброзичливість, вірність ідеалам, справедливість, добропорядність, братерство, миролюбність, працелюбність, рівноправність, свободолобність, і глибока віра у людський ідеал – людське щастя.

Морально-правова нормативність відіграє значну роль у становленні проявів інтенціональної правосвідомості. Її вимоги як ціннісні орієнтири можуть взаємодіяти складно, а часом і суперечливо, впливаючи на поведінку, вибір і досвід людини. Важливо критично досліджувати як правові норми, так і моральні цінності, щоб переконатися, що вони сприяють соціальній справедливості та людській гідності, а також забезпечити, щоб люди могли жити повноцінним і осмисленим життям відповідно до своїх цінностей і переконань. Правові й моральні норми тісно взаємопов'язані, причому кожна справляє глибокий вплив одна на одну. Критично досліджуючи правові та моральні норми в контексті нашого повсякденного життя, можна краще зрозуміти їхню роль у формуванні нашого світу та зробити внесок у постійні зусилля з просування справедливості, рівності та людської гідності.

2.4 Вплив засобів масової інформації на поведінку людини і стан інтенціональності правосвідомості в соціумі

Уся історія людства – це історія насильства, війн і збройних конфліктів. У сучасному розумінні війна – це «конфлікт між політичними утвореннями (державами, етносами, політичними угрупованнями тощо), що відбувається у формі збройного протиборства, воєнних (бойових) дій між їх збройними силами; регулюється законами та звичаями – сукупністю принципів і норм міжнародного права, які встановлюють обов'язки воюючих сторін (забезпечення захисту цивільного населення, регулювання ставлення до військовополонених, заборона на використання особливо нелюдських видів зброї)» [81]. Але війна йде не лише на

полі бою, але й на теренах інформаційного простору, де соціальна система, її динаміка і специфіка зумовлена інтенсивним розвитком інформаційних технологій, збільшенням інформаційних процесів, обсягу інформації та не завжди якісною її обробкою. У кінцевому рахунку можемо бачити необґрунтовану агресію, руйнацію загальнолюдських цінностей, соціально-моральних орієнтирів, духовних набутих якостей.

Важливою умовою для модернізації країни є підвищення рівня правової культури українського суспільства та гостра потреба в швидкій позитивній трансформації правосвідомості українців. Патріотично налаштовані громадяни України повинні взяти на себе відповідальність насамперед за власну суб'єктивну реальність. В умовах інформаційних війн остання перетворюється на об'єкт маніпулятивного впливу і тому заслуговує дуже уважного ставлення.

Вплив на людину засобів масової інформації (далі ЗМІ) в сьогоденні має особливо гострий характер, так як її потік є постійним та має динамічний розвиток. Процеси, які відбуваються, мають маніпулятивну природу, яка має певну гнучкість та пов'язана із соціальним простором. При формуванні нових умов соціуму також будується новий навколишній світ, який має вплив на організацію, комунікацію, характер суспільних відносин: вони стають більш інтенсивними, насиченими, швидше розвиваються та створюють нові соціальні та інформаційно-психологічні феномени: інформаційні фобії, напруження, агресію та злочини. Відбувається формування етичних норм і принципів перебування в існуючому соціальному середовищі. Соціалізація людини в суспільстві є складним та багатоплановим процесом, який передбачає становлення її в соціумі. У процесі такого становлення відбувається певне засвоєння людиною соціальних норм і правил, культури, також формуються зразки поведінки, засвоюються різні соціальні ролі. Процес соціалізації відбувається при взаємодії індивіда з оточуючим його середовищем, що справляє значний вплив на становлення особистості.

Засоби масової інформації можна розглядати як один із способів віртуалізації населення. ЗМІ використовують для передачі інформації з одного місця на інше,

що дозволяє людям відстежувати новини, події та тенденції в світі з власного пристрою.

ЗМІ можуть впливати на свідомість та поведінку людей. Вони можуть змінити наше сприйняття світу та наших співгромадян, можуть підсилити або послабити емоційну реакцію людей на події. ЗМІ також може викликати ілюзію діалогу та співпраці, що створює віртуальні спільноти, які можуть забувати про фізичний світ та реальність навколо себе. ЗМІ можуть впливати на наше бачення політики, культури, науки, історії та інших сфер життя. Вони можуть формувати нашу ідентичність та погляди на світ, створюючи віртуальну реальність, яка може бути відмінною від реальної.

Отже, ЗМІ можна розглядати як спосіб віртуалізації населення, оскільки вони не можуть підключатися до віртуальних спільнот та інформаційних потоків, які можуть вплинути на їх сприйняття світу. Це може мати як позитивний, так і негативний вплив на суспільство та людей, тому важливо розуміти, як ЗМІ працюють та який вплив вони мають на наше життя.

Засоби масової інформації, включаючи традиційні медіа, такі як телебачення, радіо та газети, а також цифрові медіа, такі як соціальні медіа, веб-сайти та програми, мають значний вплив на окремих людей і суспільство в цілому.

З одного боку, засоби масової інформації можуть відігравати позитивну роль у формуванні переконань і поглядів людей, надаючи їм інформацію, розваги та відкриваючи нові ідеї та погляди. Наприклад, спілкування з різноманітними медіа може розширити розуміння людьми різних культур, поглядів і способів життя, а також сприяти розвитку співчуття, толерантності та розуміння.

З іншого, – засоби масової інформації також можуть мати негативні наслідки, такі як поширення дезінформації, пропаганда шкідливих стереотипів і упереджень, а також зміцнення існуючого дисбалансу влади та нерівності. Наприклад, засоби масової інформації можуть підтримувати негативні та стереотипні зображення певних груп людей, сприяючи системній дискримінації та упередженням. Подібним чином поширення дезінформації через соціальні медіа може мати

серйозні реальні наслідки, наприклад поширення неправдивої чи небезпечної інформації про здоров'я або пропаганда теорій змови.

Крім того, величезний обсяг і постійна доступність медіа також можуть мати негативний вплив на людей, наприклад посилення почуття тривоги, депресії та соціальної ізоляції, а також зниження концентрації уваги та навичок критичного мислення.

Засоби масової інформації мають глибокий вплив на людей і суспільство, і важливо, щоб люди були уважними та критичними споживачами медіа, а медіаорганізації – відповідальними та етичними виробниками контенту. Критично взаємодіючи зі ЗМІ та усвідомлюючи їхній потенційний вплив, ми можемо працювати над більш поінформованим, толерантним і справедливим суспільством.

Сучасне життя важко уявити без засобів масової інформації. Вони займають більшу частину нашого теперішнього життя і оточують нас звідусіль. Інтернет, радіо, телебачення, періодичні видання, різні інформаційні канали у наших телефонах та інших гаджетах стали невід'ємними атрибутами світу сучасної людини. Величезний вплив мають ЗМІ на свідомість і поведінку громадян, на інтенціональність правосвідомості у соціумі. Деякі автори, наприклад О. Тоффлер, вбачають у цьому явищі паростки нової, більш високої та гуманної цивілізації, інформаційного суспільства, реальний рух до гетерогенної, особистісної, антибюрократичної, шукаючої, мислячої, творчої держави, яка здатна вирішити найбільш гострі конфлікти сьогодення. В контексті дослідження також варто звернути увагу і на те, що сьогодні, як зазначає А. Кузнецов та Н. Пустовіт, в інформаційному суспільстві все більше труднощів виникає з вихованням дітей. З одного боку, це зумовлено кризою нуклеарної сім'ї, а з іншого, — частими інформаційними атаками, у ході яких фактично й формується світогляд та ціннісні орієнтири дитини. Авторитет сім'ї відходить на другий план, поступаючись місцем інформації, технології та субкультурам. Це є однією з серйозних проблем сучасності, оскільки неконтрольовані потоки інформації часто продукують псевдообрази та псевдоцінності, конструюють псевдореальність. Крім того, виникає питання, наскільки високоморальною та духовною буде людина поза

межами нуклеарної сім'ї, наприклад, у комуні або одностатевій сім'ї, згідно з Е. Тоффлером, якою буде її поведінка у соціумі, яку роль вона зможе в ньому виконувати та яким буде такий соціум. Це відкриті питання, на які соціолог не дає відповіді [43]. Інші мислителі, констатуючи спустошуючий та руйнівний вплив на особистість і культуру масмедіа, і особливо телебачення, оцінюють зростаючу роль інформаційної влади дуже песимістично. Так відомий італійський кінорежисер Ф. Фелліні вважав, що телебачення, завдяки своїй гіпнотичній силі та безперервному потоку видовищ, які необмежено потрапляють до дому кожного індивіда вдень і вночі, не лише зруйнувало світ кіно, але й змінило сприйняття людьми навколишньої реальності. За його словами, телевізор поступово витісняє усе, що є важливим в житті, включаючи природу, взаємини з друзями, літературу та міжособисті стосунки, і заміщає це все своїм безперервним впливом. Ф. Фелліні вважав, що цей "маленький екран" абсорбує реальність, нашу ідентичність та наше сприйняття світу, змінюючи їх невинно та всепоглиблюючи свою присутність у всіх сферах нашого життя. Існує позиція, за якою величезні дози масової інформації можуть стати «соціальним наркотиком» для мас, можуть відучити людство від активної участі у суспільному житті, від пізнання його законів та перетворити маси у пасивних споживачів новин. ЗМІ перетворилися на певний соціальний інститут, який виховує соціально-громадянські, національно-духовні почуття, звички, спонуки, наміри, тощо. Вони беруть активну участь у формуванні та розвитку особистості, мають величезний вплив на духовне вдосконалення аудиторії, виховання високих моральних якостей та духовних принципів.

У філософській літературі середини ХХ ст. свідомість набуває такого визначення: свідомість є одним з основних понять філософії, соціології та психології, що означає здатність ідеального відтворення дійсності, а також специфічні механізми і форми такого відтворення на різних його рівнях. Свідомість реалізується у двох формах: індивідуальній (особистій) та суспільній. Тобто це визначення обмежує погляд на проблему свідомості як відображення, відтворення дійсності. Особиста правосвідомість це така форма відображення правосвідомості правових явищ, при якій охоплюється емоційні, вольові та психічні процеси,

інтелектуальні здібності, знання чинного права та законодавства, вміння використовувати свої правові навички, мислення, емоції та почуття, свої правові позиції та орієнтації, певні переконання, які синтезуються і спрямовані на взаємодію у сфері правовідносин. Індивідуальна правосвідомість пов'язана із колективною правосвідомістю через соціальні інститути, професійні, політичні, релігійні колективи та ін. Вони співвідносяться між собою як частина та ціле, як особливе та загальне та знаходяться в діалектичному зв'язку. Колективна правосвідомість відображає пануючі правові ідеї, погляди, настрої, оцінки, позиції і почуття, притаманні певному колективу, групі або суспільству чи народу загалом. Суспільна правосвідомість базується на історично визначеній системі суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, духовних), це відбувається у масштабах усього суспільства. Вона втілює правову природу відносин у суспільстві, їх принципи і схеми правового спілкування між членами суспільства, досвід правової діяльності. А також правосвідомість реалізує загальнозначущі цілі в системі суспільних відносин.

На початку ХХІ століття науковець Д. Чалмерс розглядає поняття свідомості крізь призму простих та складних проблем. Прості проблеми свідомості – це ті, які піддаються стандартним методам когнітивної науки, «коли феномен пояснюється у термінах обчислювальних або нейронних механізмів». Складні проблеми – ті, які «не піддаються таким методам» [90, с.122]. На його думку, прості проблеми свідомості включають ті, що стосуються пояснення таких феноменів: здатність розрізняти, класифікувати та реагувати на зовнішні подразники; поєднання в єдине ціле інформації з боку когнітивної системи; звітність (reportability) ментальних станів; здатність системи мати доступ до власних внутрішніх станів; концентрація уваги; обдуманий контроль поведінки; різниця між неспанням і сном. Усі ці феномени пов'язані з поняттям свідомості [90, с.123]. Складною проблемою свідомості є проблема досвіду. «Досвід – це найбільш центральний та очевидний аспект нашого ментального життя, і взагалі є, можливо, головним експланандумом у науці про розум» [90, с.131]. «Досвід може виникати із фізичного, але він не викликається фізичним» [90, с.134]. Таким чином, науковець вважає проблему

досвіду основним шляхом до вирішення питання про свідомість. Принципом діяльності свідомості та його системним елементом є світогляд, який, за висловом В. Шинкарука, «у кінцевому рахунку задає свідомості горизонт та спосіб бачення світу і самої себе у цьому світі» [92, с.17]. Суспільство встановлює загальні правила та орієнтири поведінки окремим членам суспільства. Кожна людина, як індивід є споживачем послуг, товарів, інформації, яка йому надається за допомогою книг, друкованих інформаційних видань, телебачення, радіо, Інтернет ресурсами.

Процес безперервного потоку ЗМІ у соціальну комунікацію є умовою впливу індивідуальної свідомості на суспільну та навпаки, а також впливу на інтенціональність правосвідомості загалом. У процесі обміну соціальною інформацією відбувається взаємодія між формами та рівнями свідомості. Формування світогляду окремих соціальних груп, які безпосередньо стикаються з впливом ЗМІ – цільової аудиторії: телеглядачів, радіослухачів, читацької аудиторії книг, читачів газет та журналів у традиційному друкованому вигляді, а останні роки користувачів електронних версій газет та журналів, інформаційних порталів – проходить стадію безпосереднього впливу на сприйняття дійсності суспільством. Цей чинник, безумовно, впливає на соціальну поведінку тих верств населення, які зазнали впливу ЗМІ. Цей безперервний потік інформації з великої кількості джерел, який супроводжує майже кожен крок людини в сучасному світі, готує людський мозок до прийняття сконструйованого прикладу життя (фільм, ток-шоу, матеріали «бульварної» преси), унеможливаючи формування та дотримання індивідуальних поглядів на буття. Клішованість (стереотипізація) мислення людини (перманентна соціальна стигматизація) як члена суспільства проявляється в синкретизмі – не розчленованості чи злитті «неспівставних» образів мислення та поглядів [66].

Епоха інформаційних технологій диктує необхідність ревізії універсальних прав людини і їх розширення. Сьогодні одним з основних завдань держави є визнання і захист цифрових прав громадян від можливих порушень з одночасним забезпеченням конституційно-правової безпеки особистості, суспільства і держави на основі Конституції і з урахуванням необхідних міжнародно-правових актів.

Захист приватності та особистих даних є основою для здійснення та реалізації більшості прав і свобод, гарантованих Конвенцією 1950 р. Проте Інтернет сприяє збільшенню ризиків та порушень, пов'язаних із конфіденційністю, і посилив розповсюдження певних форм насильства, ненависті та підбурювання до насильства, зокрема на основі статі, расової та релігійної ситуації, які залишаються невідповідними та рідко виправленими чи переслідуваними. Крім того, підйом Інтернету та пов'язані з ним технологічні розробки спричинили значні труднощі для підтримки громадського порядку та національної безпеки, для попередження злочинності та правопорядку, а також для захисту прав інших осіб, включаючи права інтелектуальної власності. Цілі кампанії з дезінформації в Інтернеті, розроблені спеціально для того, щоб сіяти недовіру та плутанину, а також загострити існуючі розбіжності у суспільстві, також можуть мати дестабілізуючий вплив на демократичні процеси.

На відміну від традиційних підходів до аналізу змісту і сутності прав людини пропонується розглядати через призму понять «інформаційна культура» та «цифрова культура», адже саме підвищення їх рівня, судячи з національного законодавства, має створити умови для забезпечення інформаційної безпеки людини [14, с. 38]. Ця думка підтверджується багатьма вченими. О. П. Дзьобань наголошує, що рівень інформаційної культури суб'єкта прямо пропорційний рівню інформаційної безпеки і, причому, що вище рівень інформаційної культури – то менше загроз останньої (тобто то вище рівень інформаційної безпеки) [23, с. 77]. Слід погодитися з ним, що сьогодні надзвичайно актуальним є внесення термінологічної ясності в категорійний апарат соціальної філософії, включаючи поняття інформаційного насильства й інформаційної безпеки, які є продуктом соціального конструювання, кодування в культурі, придбання власної семантики за рахунок взаємодій різноманітних культурних дискурсів [24]. Виходячи з цього, справді, у цифровому просторі сучасної культури моральна рефлексивність індивіда набуває особливого значення, перш за все, у виборі ціннісних орієнтирів, слідуванні особистісним пріоритетам [70, с. 101]. Інформаційні та цифрові права співвідносяться як ціле і частина, що зумовлює певну плутанину в правовому полі.

Наразі більшість цифрових прав є похідними від інформаційних та відображають сутність реалізації тих компетенцій, що має людина з високим рівнем інформаційної культури. Однак епоха цифрових трансформацій спричинює формування нового наукового дискурсу, який веде до думки про появу нових прав, таких як право на використання віртуальної реальності, право на доступ до Інтернет (право на цифровий доступ), право на доступ до цифрових знань та цифрової освіти тощо [14, с. 43]. Суспільство сьогодні живе в новій цифровій реальності, створеній інформаційними технологіями. Цифрові технології проникли в усі сфери діяльності людини і вже сьогодні йде мова про створення нової реальності, яка не матиме аналогів в колишньому світі. Цифровізація суспільства, його політичної та економічної складових говорить про те, що назріла необхідність наповнення національних правових систем стандартами, які придбають інший ступінь сумісності в рамках формування макросередовища правового регулювання. Методологічним орієнтиром і відправною точкою тут повинні стати конституційні принципи і норми. Незалежно від того, наскільки сьогодні розвинена цифрова реальність, вона повинна підпадати під дію конституції як нормативного акта, що має вищу юридичну силу в правовій системі, в тому числі по відношенню до законоположенням, що регулює дану сферу нових відносин.

Права людини – публічно-правова концепція, що сформувалась в певний історичний момент у відповідь на відомі світові події та загострення міжнародних відносин. У національному аспекті права людини представлені в основному конституційними правами, визнаними в різних країнах в різні історичні періоди. Але незважаючи на публічно-правове походження, зв'язок прав людини з приватним правом відсутній. Давно помічено, що суб'єктивні публічні права – це не що інше, як модифіковані громадянські права. Відмінність суб'єктивних публічних прав від прав громадянських, пов'язаних з розподілом матеріальних і ідеальних благ, з їх закріпленням за певними конкретними суб'єктами, полягає в тому, що в них присутня і ними опосередковується все загальний (державно-організованого суспільства) інтерес. Інтернет вже став новим засобом масової інформації, але не тільки. Оскільки доступ до Інтернету – необхідна передова умова

для використання всіх можливостей online, він сьогодні може розглядатися як суттєвий аспект свободи людини, проголошеної ст. 1 Загальної декларації прав людини, оскільки блокування доступу людини до Інтернету є серйозним втручанням в його свободу. Причому дослідники вивчаючи проблему не тільки, коли використання Інтернету для політичної критики стикається з репресіями (як в Китаї, Північній Африці, на Близькому Сході), але і коли відключення від Інтернету відбувається як санкції за повторне порушення авторських прав (Франція та Великобританія).

Вплив ЗМІ в першу чергу спрямований на формування конструкцій масової свідомості. Масова свідомість охоплює найбільш поширені у певному суспільстві знання, уявлення, установки, цінності, ідеали, традиції на рівні буденної свідомості, але відображає лише ті з них, які є загальними, типовими для певної сукупності індивідів, певної соціальної спільноти. Стан масової свідомості, що формується переважно ЗМІ, безпосередньо відображається на тих уявленнях, що лягають в основу картини світу індивідуума на рівні його буденної свідомості. Властивістю ЗМІ є маніпулятивність як вид технологій ЗМІ, він реалізується ненасильницьки і ґрунтується переважно на ненавмисному обмані. Отримавши певну інформацію, яка націлена на споживача, інтенціональність людини перебуває під певним впливом, його увага та свідомість переходить у агресивний мотив маніпуляції. Щоразу маніпулювання свідомістю відбувається під гаслами свободи висловлювання, але свобода саме втрачається в цьому процесі знищення автентичності свідомості. Так як інформаційна маніпуляція є найбільш ефективною формою придушення свободи, причому особистість не усвідомлює даний процес. Все відбувається непомітно, але неухильно без свободи сприймання. Мислення навіть не формується, бо автономне смислоутворення суб'єкта заміщується нав'язуваними думками, поглядами, смаками, переконаннями тощо.

Є багато філософів і мислителів у всьому світі, які писали про вплив ЗМІ на суспільство та особистість, і які виступають за медіаграмотність і навички критичного мислення. Ось, наприклад, такі відомі філософи писали з цього питання: Н. Хомскі: відомий лінгвіст, філософ і політичний діяч, який протягом

багатьох років критикує ЗМІ. Він стверджує, що медіа часто контролюються невеликою кількістю потужних корпорацій і що це має значний вплив на типи інформації та перспективи, які представлені громадськості; Ю. Габермас: німецький філософ і соціолог, який багато писав про роль ЗМІ в демократичних суспільствах. Він стверджує, що засоби масової інформації відіграють вирішальну роль у сприянні громадським дебатам і що для підтримки здоров'я демократичних інституцій важливо, щоб люди могли брати участь у інформованому та змістовному дискурсі; Г. Маркузе: був німецьким філософом і політичним теоретиком, який був пов'язаний із Франкфуртською школою критичної теорії. Він стверджував, що засоби масової інформації мають потенціал як звільняти, так і пригнічувати людей, і що важливо критично аналізувати способи, якими засоби масової інформації представляють і зміцнюють владні відносини в суспільстві.

Реалії сучасного життя показують, що ЗМІ здатні не лише слугувати різним цілям, таким як: нести пізнавальну інформацію людям, розвивати в них почуття власної гідності, жадобу до свободи і соціальної справедливості, сприяти компетентній участі у суспільному житті, збагачувати особистість, а також пробуджувати ненависть, духовно підкоряти, дезінформувати і залякувати, розпалювати масову ненависть, сіяти недовіру і страх та породжувати війни. Сучасне суспільство зазнає серйозних структурних і функціональних змін, про що свідчать системні кризи світового значення, протестні рухи і інсценовані в мережевих комунікаціях конфлікти, поширення ідеологічних течій радикального і екстремістського спрямування. На цьому тлі можна виділити основні функції засобів масової інформації: задоволення інформаційних потреб суспільства; вивчення та формування громадської думки; організація дискусій з важливих питань суспільства; підтримка або критика програм і діяльності держави, державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, партій тощо; виховання правової культури населення [58].

Для нормального життя в ієрархічному суспільстві людина має бути соціалізованою, в неї повинен сформуватися та запрацювати механізм самосвідомості, інтенціональності правосвідомості, який здатний пов'язувати

спадкові біогенні та психогенні й набуті соціогенні потреби в короткотривалі, середньотривалі та стратегічні довготривалі програми життєдіяльності щодо задоволення цих потреб за умови дотримання моральних і правових норм стосовно інших суб'єктів. Для того щоб реалізувалися такі програми, потрібна самореалізація, особистість має здобувати знання, виявляти волю й толерантність, керуватись у своїх діях совістю, порівняно самостійно приймати рішення і відповідати за їх наслідки, тобто бути суб'єктом міжособистісної діяльності. З розвитком культури та цивілізації важливу роль, у процесі соціалізації особистості, відіграють цілеспрямовані форми впливу на людину порівняно зі стихійними, а навчання і виховання розглядаються як механізми та засоби цілеспрямованої соціалізації.

Інформаційний потік, який надається останніми роками для осмислення сучасної, так скажем, медіа реальності ґрунтується на принципах феноменології. Е. Гуссерль, який увів у філософський дискурс понять «інтенціональність» та «інтерсуб'єктивність», уможливив подолання дуалізму зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) реальності, сприяючи визнанню багатоманітності досвіду єдиної реальності та способів його осмислення й інтерпретації. Йдеться про ідеальні конструкти свідомості, в яких оформлюється чуттєва даність і в яких вона набуває форм цілком конкретної представленості в предметностях рефлексивних актів. Поза свідомістю цим предметностям може не відповідати жодна фізична реальність, однак вони є реальністю свідомості, а отже є очевидними. Концепт аподиктичної (безсумнівної) очевидності, розроблений у феноменології Е. Гуссерля, засвідчує безсумнівність не реальних предметів і явищ, а тих об'єктів, які видимі в рефлексії, тобто феноменів свідомості. «Реальність не представлена в нашій свідомості безпосередньо, а лише у вигляді ментальних репрезентацій, форми яких опосередковані нашим досвідом, тим соціокультурним середовищем, в якому ми перебуваємо» [13]. У нашому випадку це засоби масової інформації, які сприймаються нами і є реальними, так як вони працюють на свідомість людини, і можуть показувати, що є тільки ця реальність і інформація, яку вони надають і більш нема ніякої реальності. Засоби масової інформації відповідають за спосіб

репрезентації та дійсності навколишнього сучасного світу та є посередником між свідомістю і її сприйняттям.

Можна виділити такі проблеми, що відбулися в процесі трансформації існуючої соціокультурної організації суспільства, як: криза суспільства споживання, втрата змістовних орієнтирів, криза базових цінностей. Дійсно, суспільство перетворюється на суспільство споживання. І цей механізм виглядає так: людина має широкий спектр набору потенційних можливостей, які можна розвинути. Процес їх актуалізації супроводжується задоволенням, проте вимагає постійного відновлення зусиль, а тому часто не реалізується. Всупереч синергетичним прогнозам про посилення значення свідомого вибору соціальних суб'єктів, насправді ми живемо «у світі, де відбуваються неконтрольовані та неупорядковані зміни». Доступність і розмаїтість інформації, яку можна отримати сучасними каналами масової комунікації, призводять, з одного боку, до значної однорідності всесвітнього культурно-інформаційного простору, до ослаблення і зняття всіх бар'єрів, а з іншого – до величезної розмаїтості цієї інформації, з якої людина може обрати те, що відповідає її потребам [93]. Отже, засоби масової інформації відіграють роль комунікативного засобу суспільства та є єдиною ланкою між громадянським суспільством і державою. Держава – це публічна влада, сфера загальних інтересів; громадянське суспільство – це сфера індивідуальних свобод і приватних інтересів, а між ними – засоби масової інформації, визначальною особливістю яких є розбудова демократії. Тому основним завданням ЗМІ є інформувати суспільство з різних питань життєдіяльності держави й цього суспільства. Виходячи з цього, засоби масової інформації є способом впливу на свідомість людей з метою формування у них певних настанов, оцінок і суджень для створення позитивного стереотипу законослухняної поведінки громадян, прагнення у них дотримуватися норм права, поважати закон та права людей.

Для досягнення гармонійного балансу і співпраці між людиною, суспільством та інформацією, яку надають нам ЗМІ, має бути сформований світогляд особистості, соціально-економічні знання, набуті переконання, життєві цінності та орієнтації особистості, її життєві цілі та ідеали. Особистість повинна

навчитися в першу чергу аналізувати та оцінювати надану інформацію, економічні, соціальні, політичні і духовні процеси, що відбуваються в житті світового співтовариства та українського суспільства.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було розглянуто інтенціональність правосвідомості, її роль у сучасних умовах життя, які істотні зміни відбуваються у суспільних відносинах та в системі права. Люди починають замислюватися над станом і дією чинного права, розглядаючи його в контексті загальнолюдських цінностей, закріплених у міжнародних правових документах про права людини. Проте існують негативні фактори, які можуть призвести до втрати сталості та напрямку в правосвідомості. Важливим впливовим фактором у формуванні особистості є взаємодія з соціальним середовищем та активна самостійна діяльність в суспільній культурі. Людина впливає на розвиток суспільства, і суспільство впливає на формування правосвідомості особистості. Важливою є самовиховання, встановлення власних цілей та докладання зусиль для досягнення цих цілей. Соціальне середовище, до якого належать держава, сім'я, навчальні заклади, та інші інститути, відіграють важливу роль у вихованні особистості. Громадянське суспільство сприяє розвитку самостійності та свободи людини, але вимагає від неї самообмеження та відповідальності.

Самообмеження важливе для виживання і розвитку як індивіда, так і суспільства. Воно полягає в опорі власним бажанням і може бути ефективним і гуманним засобом саморозвитку. Самообмеження пов'язане з моральною свідомістю і включає в себе такі якості, як помірність, самоконтроль, самовладання, терпимість та жертвність. Мораль визначає ці цінності, і вони є важливими в розвитку правової культури та правосвідомості.

Інтенціональність – важливий термін у філософії і феноменології, який вказує на особливий зв'язок між свідомістю, мовою та світом. Ця спрямованість на зовнішнє повинна відображати публічний характер правосвідомості сучасної

людини і проявлятися через відповідальність та розуміння наслідків своїх дій. Публічність стає середовищем для вільного вияву цього прагнення та скупчення всіх припустимих правових, економічних, соціально-гуманітарних зусиль сучасного суспільства.

Отже, інтенціональна правосвідомість особи може бути спрямованою на певний об'єкт життєвого простору, а це, в свою чергу, може призвести до появи нових цінностей, цілей, розуміння самого себе та природи особистого розвитку. Найважливіше, це формує відчуття відповідальності перед собою та іншими. Розуміння індивідами своєї відповідальності перед суспільством і людством є важливим для розуміння обов'язку і значення кожної окремої дії, яка залежить від поведінки кожної людини і впливає на загальний процес суспільного виживання. Збільшена публічна комунікація та розвиток інтенціональної правосвідомості можуть вплинути на цінності суспільства та природи публічної особи, а також на розуміння сучасного інформаційного середовища.

У повсякденному житті інтенціональність правосвідомості відіграє важливу роль, оскільки відбуваються значні зміни відносин між людьми на всіх рівнях життя, а також формується нова система права, що віддзеркалює зміни на державному, політичному і соціокультурному рівнях. У цьому контексті розкривається і розвивається правосвідомість людини. Важливо, щоб вона осмислювала і аналізувала стан поточного правопорядку та розвивала уявлення про те, яким повинно бути право у майбутньому. Здатність визнавати загальнолюдські цінності, закріплені в міжнародних правових актах про права людини, є ключовою у формуванні правосвідомості.

Але важливо вказати на існування негативних чинників, які можуть призвести до втрати стійкості та націленості правосвідомості. Основними факторами розвитку особистості є взаємодія з соціальним середовищем та самостійна діяльність у сфері суспільної культури. Суспільне середовище включає в себе державні інституції, сім'ю, навчальні заклади, а також засоби масової інформації. Це середовище впливає на виховання людини, але також важливий є

фактор самовиховання, коли особа самостійно ставить перед собою цілі і завдання для досягнення власного розвитку.

Також було розглянуто традицію як аксіологічну детермінанту у формуванні правосвідомості та дійшли висновку, що правова традиція не тотожна правовій пам'яті. Пам'ять зазвичай спрямована на минуле і реконструює інформацію, корисну для сучасності, в той час як правова традиція включає в себе стабільні звичаї та цінності, що впливають на правосвідомість і формування правової системи. Тобто традиція передбачає утримання та регулювання суспільних відносин, тоді як пам'ять відтворює інформацію з минулого. Також варто враховувати, що правова традиція включає елементи політичних, етичних та релігійних концепцій, які впливають на правову систему. Інакше кажучи, вона заснована на глибоких переконаннях та цінностях, які формують співвідношення людини з правом та правовими нормами. Потрібно зазначити, що пам'ять не завжди відтворює правову традицію. Наприклад, правова традиція Заходу базується на історії та культурі, а не лише на пам'яті минулого. Тобто формування правової традиції передбачає більше, ніж просте збереження і відтворення інформації. Усе це свідчить про те, що правова традиція – це більш складний та глибокий концепт, який включає в себе елементи пам'яті, але також ґрунтується на цінностях, переконаннях та культурному спадку, що формують ставлення людини до правової системи.

Віртуальна традиція – це створення онлайн-спільнот, які ґрунтуються на традиціях та культурних цінностях. Ця форма спільнот може бути корисною для зберігання та передачі культурної спадщини, спільних цінностей та історії. Однак важливо розуміти, що вона не може повністю замінити живий контакт і реальні спільноти. Вона служить додатковим інструментом для спілкування та обміну інформацією, але не замінює фізичний контакт і взаємодію між людьми.

Таким чином, розвиток правосвідомості впливає на суспільство в цілому, та носить інверсійний (обернений) характер. Суспільна правова свідомість впливає на формування правосвідомості окремої особи та її правової культури. Обов'язковість цього процесу визнається через взаємодію природи і суспільних явищ, а також

важливість розуміння і визнання загальних цінностей та обов'язків кожного громадянина в сучасному інформаційному середовищі. На сучасному етапі існують різні канали соціалізації, такі як телебачення, Інтернет, реклама, ігрові технології тощо, які впливають на формування особистості та її адаптацію в суспільстві. Вони пропонують певні стилі життя, норми поведінки та образи реальності, які можуть стати прикладами для наслідування. Однак ці канали несуть у собі приховану небезпеку для підростаючого покоління та суспільства загалом, оскільки можуть негативно впливати на істинні цінності людини.

Моральні цінності є важливим регулятором поведінки та взаємовідносин між людьми. Коли норми права стають цінностями, це означає, що люди діють не тільки через обов'язок, але й з внутрішнім переконанням, оскільки право перетворюється на мораль. Це свідчить про високий рівень розвитку суспільства. Моральні цінності враховують інтереси та цінності інших людей та суспільства загалом. Вони визначають смислові орієнтири в житті людей, соціальних груп, держави і нації.

Моральна свідомість є ознакою духовного розвитку людини, характеризує її відносини з іншими та впливає на становлення особистості. Моральність містить у собі всі норми, включаючи правові, та принципи, що впливають на розвиток людини. Рівень моральності визначає, як особа ставиться до себе та інших, і включає такі якості, як справедливість, милосердя, доброзичливість, толерантність, совість, готовність допомагати іншим, ввічливість і багато інших, що визначають її ціннісні орієнтації.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕНЦІОНАЛЬНОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ

3.1. Інтенціональність свідомості – свідомий чи навмисний перехід у розумовій діяльності людини

Інтенціональність правосвідомості, а в загальному і свідомості належить до явища, за допомогою якого наші думки, сприйняття та психічні стани спрямовані на або щодо об'єктів, подій чи станів справ у зовнішньому світі або в нашому внутрішньому досвіді. Іншими словами, свідомість є інтенціональною в тому сенсі, що вона завжди стосується чогось, будь то зовнішній об'єкт, спогад, емоція тощо.

Поняття інтенціональності обговорювалося у філософії, психології та когнітивній науці та вважається фундаментальним аспектом нашого суб'єктивного досвіду. Це дозволяє нам зосередити нашу увагу на конкретних речах і спрямувати наші думки та дії на певні цілі чи завдання.

Інтенціональність свідомості також відіграє ключову роль у нашій здатності розуміти навколишній світ і взаємодіяти з ним. Спрямовуючи свою увагу на певні об'єкти чи події, ми можемо отримати інформацію про них і приймати рішення на основі цієї інформації.

У контексті навмисної дії інтенціональність означає навмисний і свідомий вибір виконати певну дію, на відміну від несвідомих або мимовільних дій. Цей аспект навмисності часто вивчається в області дії та сприйняття, і він має відношення до нашого розуміння свободи волі. Це означає, що інтенціональність свідомості полягає в тому, що люди свідомо та з усвідомленням направляють свою увагу на певні об'єкти, поняття чи дії, а також розглядають їх в певному контексті. Поняття переходу вибору між свідомим і навмисним вчинком в свідомості має важливе значення в розумінні як інтенціональності свідомості загалом, так і інтенціональності правосвідомості зокрема. В контексті правосвідомості, інтенціональність може включати в себе свідому рефлексію над правовими

нормами та моральними цінностями, а також усвідомлення їхнього впливу на прийняття правових рішень та вчинки. Ця свідомість та усвідомлення допомагають людям визначати свої власні ставлення до права та моралі, а також приймати обґрунтовані рішення в правових питаннях. Загалом, інтенціональність свідомості важлива для розуміння, як люди активно сприймають та обробляють інформацію, що стосується права, моралі та етики, і як ця свідомість впливає на їхні правові та моральні рішення.

Інтенціональність також пов'язана з концепцією самосвідомості та зв'язком між нашими думками, сприйняттям і діями. Коли ми усвідомлюємо власні думки та досвід, ми можемо розмірковувати над ними та робити свідомий вибір щодо того, як ми хочемо реагувати. Це може призвести до більшої саморегуляції та розвитку особистих цінностей і переконань.

Крім того, інтенціональність правосвідомості та свідомості взагалі є вирішальним фактором нашої здатності розуміти психічні стани та досвід інших. Приписуючи психічні стани іншим, наприклад переконання, бажання та емоції, ми можемо передбачити їхню поведінку та взаємодіяти з ними більш ефективними та значущими способами.

Проте точний характер зв'язку між навмисністю та свідомістю все ще є предметом багатьох дискусій і триваючих досліджень. Деякі вчені припускають, що навмисність є фундаментальною властивістю свідомого досвіду, тоді як стверджують, що це властивість, яка виникає в результаті складної взаємодії процесів мозку.

«Свідомий» і «навмисний» – це два різні поняття, які можуть мати спільний зміст у певних контекстах, але вони мають важливі відмінності у своєму значенні. «Свідомий» означає, що особа щось розуміє або сприймає з повним усвідомленням. Це може вказувати на те, що людина обізнана з чимось, має усвідомлене розуміння певної інформації чи ситуації. Наприклад, якщо ви «свідомо» вчиняєте рішення (дію), це означає, що ви вивчили всі факти і розумієте їх перед тим, як приймати рішення. «навмисний» вказує на те, що дія або рішення здійснюються з усвідомленою метою чи наміром. Це може означати, що людина зробила щось

насвідомо та намірено, а не випадково чи необачно. Наприклад, «навмисний» образ демонструє, що особа зробила щось з усвідомленою метою або наміром, а не випадково. Різниця між цими термінами полягає в тому, що «свідомий» указує на рівень розуміння чи обізнаності, а «навмисний» звертає увагу на намір чи цілеспрямованість дії чи рішення. У деяких контекстах ці поняття можуть перетинатися, але вони мають відмінні значення в загальному розумінні.

Незалежно від механізму, що лежить в основі, інтенціональність свідомості залишається захоплюючим і важливим аспектом людського досвіду і має суттєві наслідки для нашого розуміння розуму та його відносин зі світом.

Існує дві основні теорії, які намагаються пояснити зв'язок між навмисністю та свідомістю: перша, теорія навмисності як фундаментальної властивості: ця теорія припускає, що навмисність є основним і невід'ємним аспектом свідомого досвіду і що вона не залежить від інших процесів у мозку. Одним із найвидатніших прихильників цієї теорії був філософ Ф. Brentano, який стверджував, що всі свідомі переживання є навмисними, оскільки вони спрямовані на щось або щодо чогось. Друга – теорія навмисності як емерджентної властивості. Ця теорія стверджує, що навмисність виникає в результаті складної взаємодії між різними процесами в мозку, такими як сприйняття, увага та пам'ять. Згідно з цією точкою зору, здатність мозку обробляти інформацію про зовнішній світ і спрямовувати увагу на певні об'єкти чи події є причиною навмисних переживань. Ця теорія підтверджується відкриттями в галузі нейронауки та когнітивної науки, які свідчать про те, що обробка інформації мозком тісно взаємопов'язана і що різні ділянки мозку активуються узгоджено для підтримки свідомого досвіду.

Видатні прихильники інтенціональності як теорії емерджентних властивостей – філософ Д. Деннет та психолог Б. Баарс, які стверджували, що інтенціональність є продуктом здатності мозку обробляти інформацію та створювати модель світу, яка дозволяє нам взаємодіяти з ним у значущий спосіб.

Загалом, обидві теорії пропонують цінні погляди на взаємозв'язок між навмисністю та свідомістю, і подальші дослідження можуть допомогти забезпечити більш повне розуміння цього складного явища.

Термін інтенціональності має свою довгу історію. Ще в античні часи римський мислитель Сенека відображав цей термін як один із способів руху душі. Ф. Аквінський вважав, що це є один із засобів інтелектуального пізнання, актуалізації потенцій інтелекту за допомогою досягнення об'єкту свідомості. Саме він перший звернув увагу на репрезентацію предметності (абстрактної та конкретної) на яку спрямована свідомість. Ф. Brentano у своїй роботі «Психологія з емпіричної точки зору» стверджував, що будь-який психічний феномен характеризується за допомогою інтенціонального внутрішнього існування предмета та спрямованість його на об'єкт. Предметність його була реальна та ментальна (людська свідомість).

Свідомий розум має як інтенційні, так і феноменальні властивості. Якщо психічний стан є навмисним, то він спрямований на якийсь предмет (ідеться про щось). Якщо психічний стан феноменальний, то це відчувається як особливий спосіб. Когнітивні стани, такі як переконання та бажання, очевидно, є навмисними. Один із способів подумати про стосунки між свідомістю та інтенціональністю полягає в тому, що всі свідомі стани також інтенційні. Коли я свідомо усвідомлюю відчуття (звук), то це досвід, безперечно, феноменальний; але досвід також навмисний, тому що відчуття (звук) є об'єктом або змістом мого усвідомлення. Багато філософів і вчених-когнітивістів прийняли свідомість як визначальну психічну властивість, і вони розрізняють свідомість як перцептивне усвідомлення (усвідомлення видовища, звуки, запахи тощо, якими ми ділимося) і свідомість як усвідомлення змісту моїх переживань і думки, як «мої» переживання та думки.

Когнітивні стани, такі як переконання та бажання, і стани сприйняття, такі як погляд на предмет, є навмисними; вони спрямовані на щось інше, ніж вони самі. Сприйняття є навмисними, наявність сенсорних об'єктів (на які вони спрямовані), світло, звук тощо. Інші феноменальні стани, такі як свербіж і біль, менш очевидні, навмисні, коли я усвідомлюю свій біль, тоді об'єкт моє усвідомлення – це біль. Не так зрозуміло, що об'єктом або змістом самого болю є, отже, деякі мислителі заперечують, що феноменальні відчуття (або qualia), такі як біль і свербіж, є навмисними.

Існують вагомі причини віддавати перевагу тому, щоб пояснення розуму як навмисного, так і не навмисного свідомі (особливо зі здатністю до самосвідомості). Однак не так зрозуміло, чи свідомість слід розуміти в термінах навмисність (деякі стани свідомості можуть не бути навмисним), або мати навмисність з точки зору самої свідомості.

Який тоді зв'язок між інтенціональністю та свідомістю? Чи є інтенціональність передумовою свідомості, чи є свідомість передумовою навмисності? Зв'язок між навмисністю та свідомістю досі не повністю зрозумілий, і різні теорії пропонують різні погляди на зв'язок між цими двома поняттями.

Проте більшість теорій погоджуються з тим, що навмисність є ключовим аспектом свідомого досвіду, оскільки саме вона дозволяє нам спрямовувати нашу увагу на об'єкти, події та досвід у світі та надавати їм значення. Свідомість часто характеризують як про щось, і саме ця спрямованість або спрямованість на об'єкти та події називається навмисністю.

Іншими словами, свідомість — це те, що дозволяє нам усвідомлювати речі та формувати уявні уявлення про них, тоді як навмисність — це те, що дозволяє нам спрямовувати нашу увагу та зосереджуватися на конкретних аспектах цього досвіду.

Отже, хоча точна природа зв'язку між навмисністю та свідомістю все ще є предметом дискусій, більшість теорій погоджуються, що ці дві концепції глибоко взаємопов'язані і одна не може існувати без іншої.

Існують додаткові питання про стосунки між ними: навмисність і свідомість. Якщо у Ф. Brentano правильність і інтенціональність є ознакою розуму, то, мабуть, усі свідомі переживання повинні бути навмисним. Якщо якісь свідомі переживання є не навмисними, впливає, що вони також не розумові. Це здавалося б абсурдним, підтримують думку, що деякі з наших свідомих переживань не є психічними феноменами.

Крім того, може виявитися, що свідомість випереджає навмисність і навпаки, що деякі інтенційні стани, такі як уявлення, можуть бути недоступні для свідомості (хоча і те й інше твердження є спірними). Отже, концепції інтенціональності та

свідомості можуть перекриватись в різних точках, але не є взаємовизначальними: не всі стани свідомості є навмисними та не всі інтенційні стани є свідомими. Тому залишається відкритим і важливим питання, щоб запитати, які відносини між навмисністю й свідомістю є. Перш ніж розглянути це питання, спробуємо дати більш точні визначення інтенціональності та свідомості.

Інтенціональність зазвичай визначається як спрямованість розуму на щось інше, ніж на себе. Інтенціональність— це свідомість психічних станів, такі як надії, бажання та переконання; вони про щось інше, ніж вони самі. Поняття про навмисність можна чітко охопити щоденним запитанням «Про що ти думаєш?». Термін навмисність не слід плутати з англійським слово «intention» – я маю намір зробити щось. Це незважаючи на те, що обидва походять від латинського «intentio», що буквально означає докладати зусиль, але також вказувати «на» або поширюватися «до». Схоласти Середньовіччя, наприклад Ф. Аквінський, використовували цей термін в обох відчуттях: наміру зробити якусь річ і в обмеженому технічному порядку (напрямку на об'єкт), яке все ще актуальне сьогодні.

Психолог і філософ ХІХ століття Ф. Brentano дав формулювання інтенціональності, що лежить в основі сучасного мислення у філософії та когнітивних науках сьогодні. Ф. Brentano стверджував, що інтенціональність була визначальною ознакою психічного, те, що він назвав ознакою, що всі розуми навмисні. Крім того він стверджував, що ніщо фізичне не виявляло навмисності; немає фізичних об'єктів, які є навмисні. Він дійшов висновку, що інтенціональність є особливістю психіки, яка дозволяє нам розрізняти розум і фізичні явища та що розум не був фізичними особами. Це одне з центральних завдань сучасної філософії, психології, нейронауки та штучного інтелекту (що можна разом описати як когнітивну науку), щоб пояснити, як фізичні особи можуть мати розум, а точніше, як можуть фізичні системи також бути навмисними системами.

Н. Block розрізняє три різні органи чуття свідомості. Перший – це феноменальна свідомість (Р-свідомість), знайоме відчуття свідомого досвіду, як

воно є. Свідомі переживання мають феноменальний характер, або, інакше кажучи, вони мають сенсорні якості (інакше відомі як квалія).

Другий – це свідомість доступу (A-consciousness). Свідомий стан є A-свідомим, якщо він готовий до використання в міркуваннях і безпосередньому раціональному контролю думки й дії. P- і A-свідомість хоча різні, але будуть часто взаємодіяти.

Нарешті, є рефлексивна або моніторингова свідомість. Це сума до усвідомлення власних свідомих переживань і думки. Класично це було відомо як інтроспекція і часто вважалося різновидом внутрішнього почуття, спрямованого на свідомі переживання, але більше останнім часом почали думати про рефлексивну свідомість як своєрідне уявлення змісту свідомості, особливо в дослідженнях Д. Деннета. Основний момент розбіжностей полягає в тому, чи є феноменальна свідомість навмисною. Це приводить до питання про пріоритет пояснення: чи необхідний феноменальний досвід для інтенціональності, чи є всі феноменальні переживання просто переходом до інтенційних станів (уявлення) переживання?

Теза Ф. Brentano полягає в тому, що інтенціональність відрізняє психічне від фізичного. Властивість навмисного не існування є властивістю, яку можна знайти тільки в психічних станах і ніколи у фізичних об'єктах чи процесах. Х. Чізхольм привернув до цієї тези увагу філософів кінця ХХ ст., стверджуючи, що інтенційні стани, такі як віра, не можна було врахувати просто в термінах поведінки або поведінкової диспозиції. Це відбувається, тому що такий поведінковий аналіз є циркулярним; вони залежать до інших навмисних станів. Х. Чізхольм зробив висновок згідно з тезою Ф. Brentano, що поведінкові, редуکتивні або фізикалістські пояснення навмисності були приречені на провал. Іншу відповідь запропонував Д. Деннетт, який вважає, що навмисні ідіоми не описують будь-які реальні явища, але вони мають інструментальне прогнозування поведінки складних фізичних систем, таких як люди. Фактичні інтенційні стани необов'язково існують для того, щоб ефективно передбачати та розуміти поведінку. Замість того, щоб розповідати складні історії про внутрішній стан нашого мозку і тіла, можна використовувати інтенційні терміни для зручності опису та розуміння. Ще більш амбітну відповідь

на виклик продемонстрував Ф. Дрекке, що існують фізичні системи, які, однак, є навмисними системами. Він дав детальний теоретичний виклад, який показує, що існує багато природних станів, які вказують на особливості їх місцевого середовища. Це підводить нас до репрезентативного стану навмисності.

Відхід від пояснення Ф. Brentano про інтенціональність у термінах навмисного чи психічного не існування завершується підходом, де з'являються розум і пізнання, які по-різному позначені: утілений розум; розширений розум; розподілене пізнання; когнітивна інтеграція. Крім того, М. Мерло-Понті дав нам поняття дорефлексивного свідомого суб'єкта, які по суті втілені та розташовані в середовищі. З цієї вихідної точки свідомий суб'єкт і інтенціональність дуже відрізняються від декартово-бrentанської вихідної точки, у якій навмисність — це цілком внутрішня справа.

Е. Гуссерль, який зробив термін «інтенціональність» ключовим поняттям феноменологічної філософії, вважав, що основною властивістю свідомості є бути свідомістю про щось. Він завжди акцентував увагу на динамічний та процесуальний характер свідомості. І з цього робив висновок, що індивід завжди має справу із феноменами власної свідомості, а не з предметами реального світу. І коли людина спрямовує власну свідомість на якийсь предмет, то вона наповнює його ментальну проекцію своїм індивідуальним змістом, а звідси випливає, що джерелом всіх смислів є людська свідомість.

«Свідомість вібує в кожній клітині нашого організму, приводячи його в гармонію; нею пронизані всякі почуття, думки, вчинки; вони оживляють тіло, одухотворяють його, без них тіло – порох, а тому свідомість можна назвати “подихом життя”. Свідомість це синтез взаємодії і робота багатьох невидимих структур і субстанцій. Це процеси, що відбуваються на субатомному, клітинному, енергоінформаційному і біохімічному рівнях, пов'язані із взаємодією нашого організму із навколишнім середовищем» [84, с.104].

Інтенціональна свідомість – це загальне поняття, яке ми використовуємо для того, щоб описати наш спосіб розуміння світу та себе. Інтенціональна свідомість - це не просто питання перебування в психічних станах, що мають певний

феноменальний характер. Також не йдеться лише про перебування в державах, які представляють світ, як фотографічно, так і через набуту функцію індикації. Феноменальна якість і уявлення можуть бути пов'язані з інтенціональністю свідомості, і вони можуть за певних обставин навіть бути необхідними умовами для його виникнення. Інтенціональна свідомість це така свідомість, яка дозволяє нам досягти раціонального управління нашим інтелектуальним розумінням світу, нашими ефективними реакціями на нього та нашими взаємодіями з ним. Без цієї чутливості до нормативного виміру нашого життя ми б відчували наші почуття, переконання, емоції та дії, як це відбувається з нами, без того, щоб вони не мали для нас жодного сенсу. Той факт, що ситуації такого роду дійсно переживають як порушення нашої особистості, повинен усвідомлювати той факт, що в нашій свідомості є щось більше, ніж просто уявлення та сенсорна кваліа.

Поява нових важливих досліджень у галузі медицини, спрямованих на покращення лікування захворювань мозку, може створювати непорозуміння в контексті їх впливу на наше загальне розуміння світу та інтелектуальних аспектів життя. Важко уявити, як, наприклад, вивчення активних ділянок мозку під час сприйняття музики може допомогти нам вирішити питання про цінність музики для нашого життя або розуміння світу навколо нас. Це може бути спричинене плутаниною між науковими дослідженнями і психологічними аспектами сприйняття, які створюють ілюзію, що наука може вичерпно пояснити всі аспекти нашого досвіду та розуміння.

Підсумовуючи викладене можна сказати, що зв'язок між навмисністю та свідомістю є складною та багатогранною темою, яка була предметом багатьох філософських та наукових досліджень. Хоча про природу цього зв'язку ще потрібно багато чого дізнатися, більшість теорій припускають, що навмисність і свідомість нерозривно пов'язані, причому навмисність є ключовим аспектом свідомого досвіду.

Навмисність означає спрямованість або спрямованість свідомого досвіду, що дозволяє нам зосередити увагу на об'єктах, подіях і переживаннях і призначити їм

значення. З іншого боку, свідомість — це те, що дозволяє нам усвідомлювати цей досвід і формувати про нього ментальні уявлення.

Загалом, хоча точний зв'язок між навмисністю та свідомістю все ще є предметом продовжуваних дискусій, очевидно, що ці дві концепції тісно пов'язані між собою, і одна не може існувати без іншої.

3.2. Взаємозв'язок між волевиявленням людини та інтенціональністю правосвідомості в поведінковій активності людини

Взаємозв'язок між волевиявленням і свідомістю людини є складною й багатогранною темою. З одного боку, свідомість і обізнаність розглядаються як передумови для застосування волевиявлення, оскільки вони дозволяють нам спрямовувати нашу увагу і зосереджуватися на наших цілях і приймати обдумані рішення щодо наших дій.

У той же час застосування волевиявлення також може мати глибокий вплив на наш свідомий досвід, оскільки дозволяє нам спрямовувати наші думки, емоції та поведінку так, щоб наблизити нас до наших цілей і покращити наше загальне самопочуття.

У цьому сенсі зв'язок між волевиявленням та свідомістю можна розглядати як петлю зворотного зв'язку, у якій наш свідомий досвід формує нашу силу волі, а наша сила волі у свою чергу формує наш свідомий досвід.

Незважаючи на те, що точний зв'язок між волевиявленням та свідомістю все ще є предметом дослідження, очевидно, що ці дві концепції глибоко взаємопов'язані і одна не може існувати без іншої. Розвиток і застосування сили волі може мати глибокий вплив на наш свідомий досвід, дозволяючи нам долати перешкоди, досягати наших цілей і жити більш повноцінним життям.

Однак важливо зазначити, що зв'язок між волевиявленням та свідомістю не завжди є однозначним і на нього можуть впливати різні фактори, такі як мотивація, емоції, стрес, втома та звички. Наприклад, стрес і втома можуть послабити нашу силу волі та ускладнити нам контроль над своїми думками та поведінкою, тоді як

звички можуть полегшити нам вчинення дій без необхідності свідомо думати про них.

Крім того, зв'язок між волевиявленням та свідомістю також може формуватися нашими переконаннями та цінностями, а також культурними, соціальними та екологічними факторами. Наприклад, деякі культури можуть робити більший акцент на індивідуальній силі волі та самодисципліні, тоді як інші можуть наголошувати на колективізмі та взаємозалежності.

Механізми прийняття людських рішень або волевиявлення є одними з найбільш загадкових і складних концепцій людської природи і вирішувалися дані концепції багатьма засобами, а саме філософськи, науково та богоявленням (релігійно). А. Артеменко розглядає волю як ідею правосвідомості [2]. У найзагальнішій формі волю можна описати як здатність людини приймати рішення або вибирати Серед варіантів. Як зазначає А. Артеменко у своїй монографії «Вольність — це обмеження рівня державницького всесилля, яке породжується правосвідомістю свободної, самодостатньої особи» [3, с.189].

Концепція волі є досить складною в тому сенсі, що походження та ступінь свободи мають бути досліджені та вирішені дуже завбачливо. З іншого боку, свободу волі можна описати як здатність людини приймати рішення або вибирати повністю з багато можливих варіантів, і вони також були вирішені рядом ресурсів, а саме, філософськи [96; 119; 127] теологічно [116; 123] та науково [109; 113; 115; 120]. Вільна воля також є складною і має бути ретельно дослідженою через вплив на неї багатьох зовнішніх факторів, а саме: знання, культура, політика, емоції, спілкування, соціальний тиск, впевненість у собі, відповідальність, переконання, порада, заборона, етика, заохочення та реклама тощо. Воля і вільна воля є умовними стародавніми проблемами як природничих, так і суспільних наук і тому повинні вирішуватися за допомогою міждисциплінарних підходів. Тому нинішні дослідники справді пропонують розглянути концепції волі, вільної волі, долі та їх взаємодію з поняттям свідомості.

Традиційно існують два різних підходи щодо волі та свободи волі, а саме детермінізм і сумісність [122; 128]. Детерміністи виходять з того, що

макроскопічний світ і пов'язані з ним явища є детермінованим результатом будь-якої події, заснованої на історії події та є причинно передбачуваним. Отже, одне з найважливіших питань виникає з того факту, що, як у такому детермінованому світі, може існувати вільна воля? Детермінізм історично встановлений у ряді аспектів, таких як жорсткий детермінізм, причинний детермінізм, логічний детермінізм, біологічний детермінізм і психологічний детермінізм. Усі вони в основному підкреслюють несумісність детермінізму зі свободою волі, винятком є фактор волі людини з детермінованих природних законів [128; 108]. Причинність природно пов'язана з детермінізмом і визнає, що всі події відбуваються через причину та відповідні умови, а результати є повністю передбачуваними та детермінованими [98; 125]. Сумісність передбачає, що детермінована структура фізичного/природного світу насправді є сумісна зі свободою волі [122; 95]. Отже, до детермінованої структури макроскопічного світу повинна включатися людська воля або свобода волі і не можуть бути виключені з причинно-наслідкової та детермінованої структури природи [98; 125]. Однак здається, на даний момент є деякі неправильні міркування в тому сенсі, що вільна воля насправді є функцією людської свідомості, отже, існує в наноструктурі мозку і тому не є частиною макроскопічного світу. Цей погляд веде до іншого підходу, який можна назвати нанофізикалізмом, який розділяє детермінований макросвіт і ймовірнісний наносвіт і стверджує, що воля або вільна воля існує в наносвіті мозку, тобто свідомості, не сумісна з детермінізмом. Повне розв'язання людської структури, безсумнівно, багато в чому пов'язане з поняттями волі, свободи волі, волі свідомості та власне долі. Перша новаторська спроба вирішити проблему людської структури історично виконана відомим філософом Декартом, який стверджував, що тіло і розум або душа – це два різні аспекти людської структури [102]. Людські дії в основному керуються думками, почуттями і переконаннями та реалізуються у формі взаємодій з навколишнім середовищем. Механізм контролю та прийняття рішень, дій заснований на думках, почуттях і переконаннях, які, безсумнівно, пов'язані з поняттям волі або волевиявлення. Для того, щоб вирішити людські механізми прийняття рішень і волевиявлення, потрібно окреслити повну структуру

людини. Повне розв'язання людської структури було пекучою темою низки дисциплін, а саме психології, психіатрії, нейронауки, когнітивних наук, біології, фізики, хімії, соціології, філософії тощо. Незважаючи на певні помітні зусилля, чисте наукове розв'язання людської структури донедавна було виділено недостатньо і залишилося поза сферою наукової діяльності. Отже, моделювання людської структури можна вважати одним з найбільш важливою магістраллю для повного вирішення питання волі/вольності та вільної волі.

Доля традиційно була темою теології та філософії, тому залишалися поза межами наукового міркування, однак останні розробки, особливо в природничих науках, зокрема в квантовій механіці, відкривають нові шляхи для вирішення проблеми у розширений спосіб. Доля спантеличує богословів, філософів і вчених, у багатьох відношеннях до повного вирішення здається ще далеко. Поняття волі, свободи волі, свідомості та людської структури невпинно взаємодіють один з одним і визначають маршрут складної концепції долі [120;121]. Останнім часом було зроблено великі наукові зусилля, спрямовані на витоки, існування, функціонування та вирішення питання волі і вільної волі. Щоб згадати деякі нейронаукові підходи, Б. Лібет доклав певних зусиль, щоб відповісти на питання про те, чи мають люди свободу волі чи ні? Б. Лібет застосував експериментальний підхід до проблеми і дійшов висновку, що воля або вольовий процес ініціюється несвідомо, проте свідомі функція все ще може контролювати результат. Б. Лібет також зазначив, що вільна воля не буде ініціювати добровільні дії, проте вона може контролювати виконання дій [120].

В іншій спробі перевірка гіпотези вільної волі досліджується нейронауково і зроблено висновок, що свобода волі є та не піддається ні перевірці, ні фальсифікації емпіричними доказами. Також зазначено, що відповідні аргументи не є апріорними, а скоріше існують на основі апостеріорного розгляду відповідних нейронаукових досліджень [124]. Проблему волі та вільної волі фізики також вирішують як класично, так і квантово-механічно. Теорема про вільну волю розроблена на основі суто експериментальної фізики і доведено, що якщо вибір конкретного типу експерименту не є функцією інформації, доступної

експериментаторам, то її результат також не залежить від інформації, доступної для експерименту. У більш здоровому сенсі стверджується, що якщо вибір людини не залежить від минулого досвіду, то й результат не залежить від попереднього переживання [100].

Структуру людини, загалом можна розглядати як одну з найскладніших утворень природи, яка має фізичне тіло, також функціонують дуже складні види діяльності, такі як думки, емоції, переконання, рішення та дії тощо [99; 107; 126].

Вважається, що модель структури людини складається з трьох основних компонентів, а саме навколишнього середовища, фізичне тіло та розум/свідомість. Навколишнє середовище є джерелом будь-якої інформації та взаємодій довкілля і тіла призводить до передачі даних навколишнього середовища фізичному тілу і навпаки. Тому будь-яка миттєва подія або інформація про навколишнє середовище додається до фактичної бази даних структури людини. Навколишнє середовище включно містить усіх інших людей, усіх інших живих істот, а також неживу матерію чи енергію. Другий компонент у моделі структури людини – це фізичне тіло, яке містить усі органи, тканини, судини, м'язи, кістки і, звичайно, органи чуття та всю нервову систему, яка безумовно охоплює фізичний мозок. Екологічна інформація передається до органів чуття у вигляді зорових, слухових, смакових, нюхових і соматичних даних. Кожен орган чуття має деякі спеціальні сенсорні клітини, які отримують інформацію/енергію навколишнього середовища в різних формах і перетворюють та передають інформацію до нервової системи, зокрема до мозку або до спинного мозку. Інформація/енергія, що надходить до спинного мозку, передається до рухових нейронів і, нарешті, до вегетативної нервової системи і виробляють рефлекторну діяльність. Рефлекторну діяльність остаточно реалізує симпатична або парасимпатична системи і можуть розглядатися як несвідомі дії. Рефлекторні дії не потребують прийняття рішень чи процесів мислення як водіння, їзда на велосипеді, плавання. Тому рефлекторна діяльність може бути виключена з волі в тому сенсі, що вони є несвідомо усвідомленні. Свідомість є частиною моделі структури людини, що оцінює, обробляє та керує. Сенсорна інформація/енергія, що передається безпосередньо в мозок, створює

життєву свідому діяльність [130]. Мозок фактично трансформує цю енергію/інформацію до унікальних потенціалів дії, а потім до квантових електромагнітних полів і передає цю інформацію до остаточного центру контролю та обробки, який є свідомістю/розумом [117]. У цьому сенсі мозок працює як інтерфейс між рештою тіла та розумом/свідомістю. Свідомість/розум вважається остаточним центром контролю, людина обробляє будь-яку інформацію, ініціює відповіді, виробляє думки, емоції та рішення, а також створює пам'ять і зберігає інформацію. Реакція свідомості/розуму спочатку передається в мозок і послідовно до спинного мозку, до рухових нейронів і, нарешті, до соматичної нервової системи і свідомі дії підтримується [129].

Щодо волі чи вільної волі, запропонована модель структури людини складається з двох основних шляхів, а саме свідомих дій та несвідомих або рефлекторних дій. Несвідомі рефлекторні дії контролюються суто спинним мозком і реалізуються через вегетативної нервової системи, зокрема, через симпатичну або парасимпатичну нервову систему. Очевидно, рефлекторні дії є не пов'язані між собою з мозком і, отже, свідомістю, тому їх можна витягти з поняття волі. Відповідно до запропонованої моделі структури людини свідомі вольові дії створюються свідомістю і реалізуються через соматичну нервову систему, яка безпосередньо пов'язана з мозком і, відповідно, з розумом/свідомістю.

Альтернативно воля може розглядатися як здатність людини свідомо вибирати чи приймати рішення з числа існуючого вибору та діяти відповідно. Діяльність — це свідомість/розум, що виробляється нейронами кори мозку. Отже, походження волі може бути науково віднесено насамперед до мозку і епіфеноменально до свідомості [131; 94]. Тому існування та дозвіл поняття волі залежить від розв'язання свідомості.

Свідомість є концепція динамічної самосвідомості, створена нейронами кори мозку як квантове інформаційне поле, яке постійно отримує інформацію/енергію від мозку, оцінює та обробляє інформацію та ініціює відповіді. Свідомість, за визначенням, є динамічною сутністю, на яку можна миттєво впливати як довгостроковими, так і миттєвими умовами, такими як: потреби, знання, освіта,

свобода, культура, соціальний тиск, впевненість у собі, відповідальність, переконання, поради, заборона, етика, заохочення, реклама, політика та багато іншого. Отже, повна роздільна здатність волі дуже складна в тому сенсі, що майже неможливо визначити вагу будь-якого конкретного параметра на конкретний вибір чи рішення. Наявність вибору, очевидно, можна розглядати як передумову людського відбору або механізми прийняття рішень. Модель структури людини поділяє діяльність людини на дві окремі частини, а саме свідомі дії та несвідомі дії. Однак, насправді питання в сенсі складніше, що більшість дій передбачають як свідомі, так і несвідомі. Наприклад, можна розглянути ходьбу або плавання, включати як свідому, так і несвідому діяльність. Повністю несвідомі дії людини піддаються суто контролю з боку спинного мозку та вегетативної нервової системи. Всі види рефлекторних дій автоматично керуються спинним мозком, симпатичною та парасимпатичною системами.

Свідомість принципово працює двома різними способами, а саме миттєвою обробкою даних і обробкою на основі пам'яті. Миттєва обробка на основі даних реалізується в момент будь-якого випадку, про який сенсорна інформація дійшла до мозку. Розв'язування задачі з фізики — це, наприклад, така діяльність. З іншого боку, обробка на основі пам'яті реалізується шляхом суто врахування та оцінки даних, які вже є в пам'яті. Прийняття рішення йти на конкретний іспит або одружитися з конкретною людиною є такими видами діяльності. Свідома діяльність, заснована як на даних, так і на пам'яті, виконується на основі даних або інформації, які вже існують у пам'яті. Отже, можна вважати, що воля є виконання на основі пам'яті людини. Це в основному означає, що з моменту народження до теперішнього моменту все сенсорна інформація навколишнього середовища створює базу даних для свідомості, а також для пам'яті. Свідомість в основному створює думки, емоції та переконання на основі даних у пам'яті, минулого досвіду та миттєвого інформаційного потоку. внутрішньо від усієї нервової системи та зовні від органів чуття [105; 107]. У результаті передбачається, що воля створюється і повністю контролюється свідомістю, що базується на мозку, і є чистою функцією, що базується на мозку свідомості [110; 118].

Людська воля, з наукової точки зору, створюється і виконується свідомістю. З іншого боку, свобода волі — це можливість абсолютно вільно вибирати чи вирішувати будь-яке питання. У цьому сенсі рівень свободи волі є фундаментальним питанням, яке потребує чіткого вирішення.

Вважається, що рівень свободи волі залежить від трьох основних факторів, а саме: пам'яті, наявного вибору та механізму обробки.

Пам'ять позначає базу даних, яка була створена залежно від минулого досвіду та записана через сенсорну інформацію. Будь-яка інформація, що існує в пам'яті, заснована на сенсорній інформації, яка накопичується миттєво і безперервно з самого початку, тобто народження або навіть до народження і створює простір для свідомість, щоб мати можливість функціонувати. Отже, будь-яка миттєва екологічна інформація в минулому ефективно визначає базу даних і результати свідомості. У цьому сенсі воля функціонально сильно залежить від баз даних свідомості. База даних є справжнім джерелом інформації, яка насправді є пам'яттю, і допомагає оцінювати, порівнювати та обробляти у разі прийняття рішення чи моменту відбору. Механізм обробки є складніший для вирішення, тому що на процес може впливати низка соціальних концепцій, таких як культура, соціальний тиск, самовпевненість, відповідальність, переконання, порада, заборона, етика, заохочення, реклама тощо.

Вибір. Нинішні умови та, звичайно, вибір є іншим важливим параметром, який впливає на реальний результат людської свідомості. У цьому сенсі миттєві та довгострокові умови, такі як потреби, знання, освіта, свобода, культура, соціальний тиск, впевненість у собі, відповідальність, переконання, порада, заборона, етика, заохочення, реклама, політика та багато іншого, переважно впливають на свободу волі.

Обробка. Механізми обробки та оцінки свідомості в першу чергу впливають на рівень свободи і отже, результат свідомості чи волі. Тому актуальна проблема фактично зводиться до вирішення та обговорення поняття та механізмів, які керують свідомістю людини [99]. Останнім часом великий науковий прогрес вказує на те, що свідомість діє під повним контролем квантових механічних законів,

заснованих на фізичній інформації, що доходить до мозку і в кінцевому підсумку створює базу даних свідомості [99]. Однак обробка цієї інформації у будь-якому випадку вибору здається дуже складною. Припускається, що квантова теорія поля головним чином керується механізмами обробки інформації свідомістю відповідно до квантових законів механіки. Згідно з квантовою теорією, кожен біт візуальних, слухових, смакових, нюхових і соматичних даних є унікальними квантами енергії і зберігаються в пам'яті. У разі будь-якого процесу відбору, прийняття рішення або оцінки миттєві дані порівнюються і фізично взаємодіють з наявною енергією/даними, і визначається результат [56].

Отже, ймовірнісна структура квантової теорії, очевидно, відіграє фундаментальну роль у механізмі обробки свідомості. Також зрозуміло, згідно з моделлю людської структури, що немає ніякого надприродного втручання або механізму для регулювання або попереднього визначення маршруту фактичних рішень і відбору. Отже, дійсно минулий досвід сильно впливає на волю. Воля не є повністю вільною, вона обмежена минулим досвідом, теперішнім вибором і здатністю свідомості обробляти цю інформацію.

Доля є надзвичайно складною концепцією, яка історично спантеличує деякі фундаментальні дисципліни, такі як теологія, філософія, а останнім часом і природничі науки [121]. Лінія життя людини, а отже, і доля, намагаються бути вирішеними щодо низки аспектів, деякі з яких полягають у надприродному походженні, зумовленості та відповідальності [123]. Полеміка науковців, безсумнівно, не припиняється, але останні великі досягнення, особливо природничих наук, висвітлюють деякі потужні аспекти цієї конкретної проблеми. Явно великий міждисциплінарний науковий прогрес, пов'язаний з людським мозком і свідомістю, базується на поширенні квантової механіки на різні дисципліни, останні досягнення природничих наук веде до деяких альтернативних підходів до вирішення долі. Тому науковці припускають, що на проблему долі впливають три основні механізми, а саме природні закони, особисті свідомі дії і, нарешті, свідомі дії інших.

Природні закони. Безсумнівно, що природні закони, причинно-детерміновані на макромасштабах і ймовірнісні в атомних масштабах, керують всією матерією або енергією в будь-якому просторовому та часовому масштабі [97]. Крім того, природні/фізичні закони є інваріантними по відношенню до часу і простору, тобто жодних змін не відбувається. Мабуть, найважливіша особливість природних/фізичних законів полягає в тому, що не існує зовнішнього чи надприродного перехоплення. Ця особливість фактично усуває теологічні та деякі філософські аргументи, що долею чи волею керує надприродна сила. Отже, наукове наближення до передусім залежить від природних законів, які є вільними від часу, втручання та простору.

Особисті свідомі дії. Свідомі дії керуються свідомістю, що базується на мозку, яка діє під повним управлінням імовірнісною квантовою теорією інформаційного поля на основі інформації про навколишнє середовище. Відповідно, свідомі діями керують моторні нейрони і м'язи відповідно до свідомих рішень. Тому це цілком очевидно, що на будь-яку особисту долю чи долю сильно впливають особисті рішення та дії [110].

Виключення дій. Остаточний механізм, який впливає на особисту долю чи волю будь-кого – це взаємодія між ними. особисті дії та дії інших живих істот, людей чи тварин [100]. Будь-яке втручання в простір-час може мати вирішальний вплив змінити маршрут долі, і тому цей процес може постійно змінювати лінію життя будь-кого. Запропонований дольовий підхід підкреслює, що реалізується органічний зв'язок між долею і волею через механізм особистих дій. Інші механізми, а саме природні закони, не можуть зовні піддаватися впливу або контролю з боку суб'єктів. Значить, доля чи воля людини визначається і керується тільки певною мірою лише особистими свідомими діями, які, очевидно, є функцією волі і отже, вільним волевиявленням. Однак вплив особистої волі на загальну особисту долю надто складний для визначення на основі сучасної науки і техніки. Впевнена, що це питання дуже мотивує і, безсумнівно, може бути вирішено в майбутньому. Доля в основному вирішена і встановлює фізичний зв'язок між долею і природними законами, особистими свідомими діями, а також діями інших.

Сформульовану проблему моделювання витоків людської волі на свідомість людини засновано на мозку, який створює волю людини, значною мірою керує рівнем свободи волі і помірно впливає на долю. Доля чи воля людини визначається і керується тільки певною мірою лише особистими свідомими діями, які, очевидно, є функцією волі і, отже, вільним волевиявленням. Минулий досвід сильно впливає на волю. Воля не є повністю вільною, однак обмежена минулим досвідом, теперішнім вибір і здатність свідомості обробляти цю інформацію. Таким чином, у цілісній структурі людини показано взаємозв'язок між свідомістю та волевиявленням.

Ідея про те, що волевиявлення визначається і контролюється лише її свідомими діями та рішеннями, є філософською точкою зору, відомою як волюнтаризм. Ця точка зору стверджує, що свобода волі є необхідною передумовою для моральної відповідальності, і що люди мають можливість вибирати та діяти вільно, незалежно від будь-яких зовнішніх детермінант або обмежень.

Критики волюнтаризму стверджують, що волевиявлення є ілюзією, і що наші думки, дії та рішення насправді визначаються різними факторами, включаючи генетику, середовище, виховання, культурні та соціальні умови. Вони стверджують, що поведінка людини значною мірою визначається цими факторами і що свідомою силою волі обмежена або взагалі відсутня. Ці детерміністи стверджують, що наша поведінка формується причинно-наслідковими силами, які ми не можемо контролювати, і що ідея вільного вибору є просто ілюзією.

Існують також нейронаукові аргументи, які припускають, що наші рішення насправді приймаються ще до того, як ми їх усвідомлюємо, що також ставить під сумнів концепцію свободи волі. Деякі стверджують, що досвід прийняття рішення є просто результатом мозкових процесів і що суб'єктивний досвід вибору не відображає фактичне, вільно прийняте рішення.

Одним із критиків вольового характеру є детермінізм, ідея про те, що всі події, включаючи людські думки, поведінку та рішення, зрештою визначаються попередніми причинами та не можуть бути змінені. Детерміністи стверджують, що

свобода волі — це ілюзія і що наші дії визначаються різними факторами, такими як генетика, навколишнє середовище та минулий досвід. Г. Спенсер, вважає, що всі події, включаючи наші дії та рішення, визначені строго заданими причинно-наслідковими відносинами та не можуть бути змінені вольовим впливом.

Іншим критиком волюнтаризму є компатибілізм, який стверджує, що свобода і детермінізм можуть співіснувати. Компатибілісти стверджують, що хоча наші дії можуть бути зумовлені попередніми причинами, ми все ще маємо можливість діяти вільно, доки ми діємо відповідно до наших власних бажань і мотивацій.

Нарешті, деякі філософи, такі як Б. Спіноза та Ж.-П. Сартр, стверджували, що свобода — це не питання вибору чи прийняття рішень, а натомість стан буття, властивий Всесвіту. На думку цих філософів, свобода — це не те, що можна здобути чи втратити, а фундаментальний аспект реальності, який існує незалежно від волі людини.

Однак прихильники волюнтаризму стверджують, що ця точка зору є надто детерміністською і що вона не враховує суб'єктивний досвід свободи та волі. Вони стверджують, що свідомою силою волі є реальним і важливим аспектом людської поведінки, і що люди здатні здійснювати контроль над своїми думками та діями, навіть якщо на них впливають різні фактори. Ці дослідники враховують суб'єктивний досвід і почуття людей, коли вони стоять перед вибором і відчують, що самі керують своїми діями та рішеннями. Одним із відомих представників волюнтаристської ідеології є І. Кант. Він стверджував, що свобода є основною характеристикою людського духу, і що люди в стані самостійно вибирати своє судження і діяти відповідно до своїх переконань і поглядів. Він також стверджував, що люди володіють необмеженою здатністю до саморозвитку та самовдосконалення [35].

Ф. Ніцше критично ставився до традиційної моралі та релігії. Він вірив у концепцію «волі до влади», яка стверджує, що люди керуються бажанням утвердити свою владу та контроль над власним життям і світом навколо них. Згідно з Ф. Ніцше, воля індивіда до влади є основою його свободи та волі. Він відкидав детермінізм і бачив свободу як фундаментальний аспект людського існування.

Хоча він визнав, що різні фактори, такі як культурні, соціальні та психологічні впливи, можуть формувати наші бажання та дії, він вважав, що люди завжди здатні протистояти цим зовнішнім силам і проявляти власну волю [63].

Воля і свідомість взаємодіють між собою, і обидва впливають на людську поведінку та рішення. Деякі філософи, такі як волюнтаристи, вважають, що воля людини є вільною та особистою, але інші, як детерміністи, стверджують, що воля є ілюзією та що наші думки та рішення приймаються більшими факторами, такими як наше оточення, життєвий досвід та генетика.

Основний висновок про взаємозв'язок між волевиявленням людини та свідомістю в цілісній структурі людини може бути таким: волевиявлення і свідомість є сплетеними частинами особистості, які взаємодіють між собою. Волевиявлення може визначати свідомість і відомі фактори, такі як упередження, досвід, цінність та переконання, але в той же час також може впливати на свідомість, змінюючи її погляди і відповідальність. Загалом волевиявлення і свідомість можуть регулювати одне одного та взаємодіяти в неперервному колу залежностей.

3.3. Віртуальна реальність як нове середовище у функціонуванні інтенціональності правосвідомості

Віртуальна реальність справді стала новим рівнем соціальної реальності, пропонуючи численні можливості для взаємодії, навчання та розваг. З розвитком Інтернету та технологічним прогресом віртуальна реальність стає все більш важливим аспектом нашого повсякденного життя. Віртуальне середовище дозволяє людям спілкуватися з іншими людьми по всьому світу, брати участь в інтерактивному моделюванні та досліджувати нові та захоплюючі віртуальні світи. Це змінило не лише спосіб нашої взаємодії один з одним, але й те, як ми відчуваємо світ навколо нас. У філософсько-енциклопедичному словнику за редакцією В. Шинкарука дається таке визначення віртуальної реальності: «Віртуальна

реальність – від лат. «*virtualis*» – можливий, спроможний, здатний; характеристика квазіреальності деяких об'єктів та їх властивостей, що її використовують для пояснення, опису і аналізу як об'єктивно наявних, так і штучно створених сучасними інформативними технологіями, зокрема комп'ютерною технікою» [85, с. 92]. Технологія віртуальної реальності може бути використана для забезпечення захоплюючого освітнього досвіду, дозволяючи студентам досліджувати та взаємодіяти з симульованим історичним або науковим середовищем. Крім того, ігри у віртуальній реальності стали популярною формою розваг.

Обґрунтованість і глобальність проникнення віртуальної реальності в соціальне життя дає підставу вести мову про «віртуалізацію» суспільства, яка змінює спосіб життя людей, роблячи його синтетичним, посилюючи прагнення потрапити в нові її шари. Віртуальність є тотальною й безмежною, вона охоплює все більшу кількість сфер суспільного життя: «віртуальний світ», «віртуальна економіка», «віртуальна політика», «віртуальна любов», «віртуальний театр». Очевидним стає постійне прискорення віртуалізації суспільства й людини, викликане збільшенням «картин світу» і віртуалізацією дійсності. Це дає право говорити про безперервне збільшення реальностей, поліархія яких стала головним девізом сучасності [21, с. 26]. Можна надати таке визначення, що віртуальна реальність – це імітація реального світу, яку створюють комп'ютери та спеціальні технології. Вона відрізняється від традиційних способів взаємодії з комп'ютером, таких як робота з клавіатурою та мишею, оскільки включає в себе взаємодію з віртуальним середовищем, яке імітує реальний світ. Віртуальна реальність безпосередньо впливає на людину, на її світосприйняття, зміну образу мислення та комплексу почуттів, стилю життя та спілкування. Можна зазначити, що віртуальна реальність певним чином актуалізує і більш того, зацікавлює людину тим, що не відслідковує часи минулого, існуючого, майбутнього, може безпосередньо включатися в події та отримувати повну ілюзію присутності в них своїми діями та вчинками, концентрує своє бачення та реалізує особистісне позиціонування незалежно від обов'язковості, відповідальності та погодженості з іншими. Людина звільнює себе від будь-яких контактів, повністю реалізує свавілля. Як зазначають

О. Проценко, М. Дмитренко, Т. Чубенко, його специфіка обумовлена тим, що світ Інтернету скасовує статусні характеристики людини, дозволяє анонімність, що знижує її відповідальність. Тому цифровий етикет, або мережевий етикет, або нетикет (неологізм від слова network) має свої особливості [73, с. 64].

Віртуальна реальність може бути потужним інструментом формування правосвідомості, особливо для молоді. Це може стати можливим завдяки можливостям віртуальної реальності змінювати нашу перспективу та дозволяти нам досліджувати нові ідеї та концепції. Наприклад, віртуальна реальність може допомогти людям краще розуміти складні та абстрактні концепції, такі як права та свободи, показуючи їх в дії та дозволяючи користувачам бачити їх вплив на людей у різних ситуаціях. Віртуальні середовища можуть створювати імерсійні ситуації, де користувачі можуть взаємодіяти з іншими персонажами та змінювати результати дій. Також, віртуальна реальність може бути ефективним засобом для тренування правових процесів та процедур, що може допомогти у покращенні якості юридичної практики та забезпечення кращого доступу до правосуддя для громадян.

Проте слід зазначити, що віртуальна реальність повинна використовуватися з обережністю, і тут мова йде про увагу з боку інтенціональності правосвідомості у намірі регулювання ступеню безпосередньо виключності в деякі нові можливості, які пропонує віртуалізація. Неправильне використання віртуальної реальності може призвести до спотворення фактів та створення нереалістичних уявлень про правові процеси. Тому важливо розробляти віртуальні середовища з урахуванням правової точки зору та забезпечувати достовірність інформації, яка в них представлена.

Віртуальність тепер є невід'ємною частиною суспільної реальності, його вплив на життя людей є великим та значним. Віртуальна реальність дає людям можливість взаємодіяти з іншими людьми з частотою, яка раніше була недоступна. Також вона дає можливість легко навчатися новим відомостям та розвагам без обмеження простору та часу.

Перехід людства у III тисячоліття закріпив у нашій свідомості поняття «віртуальна спільнота», «віртуальна політика», «віртуальна економіка» і т. п., які вже стали повсякденними і звичними. Сам термін «віртуальність» використовується і в науковому, і у побутовому значенні, його сучасне розуміння наповнене новим змістом, і все частіше поява «віртуальних світів» пов'язується з появою й розвитком комп'ютерних технологій [21].

Вплив віртуальної реальності на можливості інтенціональної правосвідомості контролювати її та створювати правову нормативність до нових поведінкових реалій людини зі знаком «virtus» стає предметом численних суперечок і дискусій. З одного боку, віртуальна реальність має потенціал позитивно вплинути на наше розуміння світу та наші стосунки з іншими. Наприклад, моделювання віртуальної реальності може забезпечити захоплюючий досвід, який дозволить людям зрозуміти складні концепції та інформацію більш захоплюючим та інтерактивним способом. Віртуальна реальність також може надати можливості для соціальних зв'язків і співпраці, дозволяючи людям брати участь у віртуальних спільнотах і налагоджувати стосунки з іншими людьми з усього світу.

О. П. Дзьобань та Є. М. Мануйлов сформувавши таке визначення про віртуальні комунікації — це комунікативна взаємодія у тому чи іншому вигляді за допомогою комп'ютерних технологій. Завдяки цьому стало можливим взаємодіяти через комп'ютерні мережі за допомогою спеціального програмного забезпечення. Так, можна, наприклад, проводити віртуальні зустрічі, конференції або які-небудь спільні взаємодії незалежно від географічного розташування [22]. З іншого боку, віртуальна реальність також може негативно впливати на нашу свідомість і сприйняття реальності. Надмірне використання віртуальної реальності може призвести до викривленого відчуття реальності, оскільки межа між віртуальним і реальним досвідом стає розмитою. Крім того, віртуальна реальність може сприяти відчуттю ізоляції та відриву від реальних соціальних взаємодій, оскільки люди проводять більше часу у віртуальному середовищі.

Важливо враховувати вплив віртуальної реальності на свідомість і підходити до віртуальної реальності з обережністю. Збалансоване та відповідальне

використання віртуальної реальності може допомогти мінімізувати її потенційні негативні наслідки та максимізувати її переваги. Крім того, необхідні постійні дослідження та обговорення, щоб краще зрозуміти вплив віртуальної реальності на свідомість і розробити рекомендації та найкращі практики щодо її використання.

Це все разом веде до змін способів, для яких люди взаємодіють один з одним, що може мати великий вплив на їх правосвідомість. Важливо усвідомити, що віртуальність не можна замінити реальну взаємодію, але вона може стати додатковим інструментом для взаємодії та навчання.

Д. Берклі внес важливий внесок у філософію, сформулювавши ідею, що зовнішній світ, незалежна реальність, насправді виникає в результаті сприйняття та свідомості. Він висунув тезу, що існування речей пов'язане з їхнім сприйняттям: "Бути — це бути сприйнятим або сприйнятися". Таким чином, зовнішні об'єкти, такі як стіл чи дерево, існують лише в мірі, в яку їх сприймає свідомість. Ефект віртуалізації реальності, за концепцією Берклі, полягає в тому, що наше сприйняття та інтерпретація світу формуються всередині нашої свідомості. Тобто, ми конструємо світ через наші власні переживання та сприйняття, і реальні об'єкти існують для нас лише як сукупність вражень. Отже, Берклі вводить ідею, що реальність існує у залежності від сприйняття, і зовнішні об'єкти існують лише як сукупність вражень у свідомості. Його погляди відкривають простір для розуміння, що наша індивідуальна свідомість та сприйняття впливають на сприйняття реальності, що може бути розглянуто як своєрідний вид віртуальності.

Однак у віртуальної реальності є і мінуси, про які важливо знати і враховувати як нове поле для розширення правової законності на моральної нормативності. Надмірне використання віртуальної реальності може призвести до соціальної ізоляції та зниження соціальних навичок у реальному житті. Крім того, межа між реальним і віртуальним може стати розмитою, що призведе до плутанини та спотвореного сприйняття реальності. Тому важливо знайти баланс між віртуальною реальністю та реальним досвідом і взаємодією.

Віртуальна реальність може мати потенційно негативний вплив на здоров'я людей. Наприклад, довге перебування в віртуальному середовищі може призвести

до віртуальної реальності, яка може викликати психологічний дискомфорт і навіть депресію. Також може виникнути синдром віртуальної реальності, що супроводжується головним болем, запамороченням, метушливістю і втомуою. Крім того, користування віртуальною реальністю може спричинити проблеми із зором, особливо у дітей і підлітків.

З цього приводу важливо розробляти правила безпеки та обмеження користування віртуальною реальністю, а також проводити дослідження, щоб зрозуміти повний вплив віртуальної реальності на здоров'я людей і розробляти стратегії для зменшення ризиків. Існує декілька досліджень, що досліджують.

Одним з досліджень потенційних негативних впливів віртуальної реальності на здоров'я є дослідження, проведене Королівською школою психіатрії в Лондоні спільно з університетами Ексетер та Суррей в рамках проєкту "Digital Brain Switch" у 2016 році, де було досліджено вплив використання віртуальної реальності на психічне здоров'я людей. Дослідження показало, що довготривале використання віртуальної реальності може призводити до різних психічних проблем, таких як депресія, тривога, агресія та почуття роздратування.

Інше дослідження, проведене у 2017 році, вивчало вплив віртуальної реальності на зорову систему людини. Вони були проведені в Європейському коледжі оптики та оптометрії у Великій Британії, де вивчали вплив віртуальної реальності на зіницю та акомодативну спроможність ока. Також, були проведені дослідження в Університеті Індіани у США, де вивчали вплив віртуальної реальності на зорову систему та моторику людини. Дослідження показало, що використання віртуальної реальності може призводити до різних проблем зі зором, таких як напруження очей, сухість очей, біль в очах та головний біль.

Ще одне дослідження, проведене у 2018 році, простежувало вплив віртуальної реальності на баланс людини. Це дослідження було проведене науковцями з університету Лінкольна та університету Ланкастера у Великій Британії. Вони досліджували вплив віртуальної реальності на баланс людини, використовуючи спеціальні вимірювальні прилади. Дослідження показало, що

використання віртуальної реальності може призводити до порушення балансу людини та підвищення ризику падіння.

Ці дослідження показують, що використання віртуальної реальності може мати потенційно негативний вплив на здоров'я людей, тому важливо розуміти ці ризики та вживати заходи для їх запобігання.

Користування віртуальною реальністю може бути безпечним, якщо виконувати деяку систему правил безпеки та обмежень, як предмет інтенціональності правосвідомості. Ось деякі з них: 1. Купуйте тільки обладнання для віртуальної реальності від надійних виробників і дистриб'юторів. Дешеві і низькоякісні прилади можуть викликати неприємні наслідки для здоров'я. 2. Використовуйте віртуальну реальність в помірних дозах. Не проводьте велику кількість часу в віртуальному світі, оскільки це може призвести до негативних наслідків для здоров'я. 3. Встановіть граничний час користування віртуальною реальністю. Для дітей рекомендується не більше 30 хвилин на день, а для дорослих не більше 2-3 годин на день. 4. Завжди користуйтеся віртуальною реальністю в безпечному середовищі. Не користуйтеся віртуальною реальністю, коли ви знаходитесь на висоті, за кермом або на воді. 5. Забезпечте достатнє освітлення в кімнаті, де ви користуєтеся віртуальною реальністю. Недостатнє освітлення може вплинути на зорову систему та спричинити інші проблеми зі здоров'ям. 6. Завжди користуйтеся віртуальною реальністю в сидячому стані або стоячи на одному місці. Не користуйтеся віртуальною реальністю, коли ви ходите або бігаєте. 7. Не дозволяйте дітям від 13 років користуватися віртуальною реальністю без нагляду дорослих. 8. Якщо ви відчуваєте дискомфорт або погіршення здоров'я, зупиніть використання віртуальної реальності.

Отже, віртуальна реальність, безперечно, стала новим рівнем соціальної реальності, що пропонує нові можливості та виклики. Хоча вона надає багато переваг, але важливо підходити до віртуальної реальності з обережністю та розуміти її вплив на наше життя та суспільство.

Віртуальна реальність має як позитивний, так і негативний вплив на нашу свідомість і сприйняття реальності. Хоча віртуальна реальність надає нові

можливості для навчання, соціальних зв'язків і розваг, вона також може призвести до викривленого відчуття реальності та посилення почуття ізоляції. Важливо знати про ці потенційні наслідки та використовувати віртуальну реальність відповідально і збалансовано. Оскільки технологія віртуальної реальності продовжує розвиватися, надзвичайно важливо продовжувати досліджувати її вплив на нашу свідомість і розробляти способи її використання таким чином, щоб приносити користь нам як окремим особам і суспільству.

Вплив віртуальної реальності на свідомість і сприйняття реальності досліджували багато філософів і мислителів. Наприклад, французький філософ Ж. Бодрійяр багато писав про те, як імітована реальність масмедіа замінила реальний світ, що призвело до втрати сенсу та відчуття гіперреальності. У своїй книзі «Симулякри та симуляція» Ж. Бодрійяр стверджує, що в сучасному суспільстві стерта різниця між реальністю та репрезентацією, що призводить до глибокого почуття розчарування та дезорієнтації.

М. Гайдеггер досліджував вплив технологій на наше розуміння реальності. У своїй книзі «Питання про технологію» він стверджував, що технологія має силу формувати наше сприйняття світу, змінюючи наше сприйняття та те, як ми ставимося до інших і світу навколо нас.

Подібним чином філософ розуму Д. Деннетт писав про наслідки віртуальної реальності для нашого самовідчуття та нашого розуміння свідомості. У своїй книзі «Пояснення свідомості» він стверджує, що віртуальна реальність має потенціал змінити наше розуміння того, що означає бути свідомим, і поставити під сумнів наші припущення про зв'язок між розумом і тілом [101].

Вплив віртуальної реальності на свідомість може мати низку особливих характеристик та ознак. Одні з них можуть включати: зміна сприйняття реальності: віртуальне середовище може змінити те, як людина переживає та знає реальність; зміна взаємодії: ти можеш вплинути на те, як людина взаємодіє з іншими людьми та як вони відчують взаємодію; Розміщення уваги: віртуальне середовище може перераховувати увагу людини, викликаючи її втрату в реальному світі; Зміни:

поведінка у віртуальному середовищі може вплинути на поведінку людини, змінюючи її навички та взаємодію з іншими людьми [57].

Одна з основних ознак впливу віртуальної реальності на свідомість змінює способи взаємодії з іншими людьми. Віртуальні взаємодії можуть бути більш анонімними та віддаленими від реальності, що може змінити способи вирішення проблеми та взаємодії з іншими людьми.

Також віртуальна реальність може вплинути на спосіб відчуття реальності та прийняття рішень. Наприклад, віртуальні джерела інформації можуть бути недостовірними, що може вплинути на уявлення про світ та подальше прийняття рішення. Тому інтенціональність правосвідомості направлена на поповнення принципово нової інформації. Отже, віртуальна реальність може вплинути на свідомість у багатьох відносинах, таких як: способи взаємодії, відчуття реальності та прийняття рішень.

Зі зростанням впливу віртуальної реальності на життя людей стає необхідним враховувати віртуальні відносини та відповідно регулювати їх. Це може включати в себе питання правової охорони прав і свобод в віртуальному середовищі, а також використання технології в етичних межах. Це вимагає глибокого аналізу та дослідження впливу віртуальної реальності на суспільство та індивідуальну свідомість.

Відносини в віртуальному середовищі можуть відрізнятися від відносин у реальному світі. Вони можуть бути більш анонімними та віддаленими, а також можуть бути більш глибокими та близькими, якщо людина інвестує час та енергію у ці відносини. У працях французького психолога С. Жижека і послідовників його школи специфіка статусу віртуальної реальності визначена за допомогою розрізнення понять «імітація» й «симуляція»: віртуальність не імітує реальність дійсно, а за допомогою подібності симулює її [27]. Однак, якщо віртуальні відносини не враховуються відповідно, вони можуть вплинути негативно на психологічне здоров'я та соціальну взаємодію людини. Тому важливо враховувати віртуальні відносини при розробці віртуальних середовищ та створенні правил для взаємодії в них. Існують різні аспекти віртуальних відносин, такі як етика, правова

регуляція, взаємодію між користувачами та відповідальність за дії у віртуальному середовищі. Також важливо враховувати можливість впливу віртуальної реальності на психічне самопочуття людини та його соціальну взаємодію в реальному світі. Регуляція віртуальних відносин може допомогти запобігти негативним наслідкам та забезпечити правовий захист для всіх учасників. При цьому необхідно враховувати властивості віртуальної реальності та вплив який вона може мати на людську поведінку та свідомість. Наприклад, віртуальне середовище може дозволяти людям відчувати більш високий рівень анонімності та конфіденційності, що може вплинути на їхню відкритість та взаємодію з іншими людьми.

На думку деяких вчених, це є причиною так званого «культурного серфінгу», що передбачає взаємодію цінностей і норм культур, між представниками яких відбувається спілкування. Ця взаємодія призводить до формування універсальних і прийнятних для всіх учасників стилів і способів взаємодії й поступової втрати їх зв'язків зі своєю традиційною культурою. Також важливо враховувати, що віртуальне середовище може призвести до розірвання традиційних зв'язків та відносин між людьми, особливо коли це середовище використовується в якості заміни реальних взаємодій. У цілому віртуальне середовище може мати великий вплив на людську свідомість та поведінку, тому важливо розуміти ці впливи та враховувати їх відповідно до соціальних норм та законів. Особливо важливо регулювати поведінку в віртуальному середовищі так, щоб запобігати неетичним відносинам та злочинам.

Віртуальна реальність може стати порталом для анонімності та приховування ідентичності, що може призвести до того, що люди можуть відчувати менше відповідальності за власні дії у віртуальному середовищі, що також безпосередньо включається в предметне поле інтеціональної правосвідомості. Тому розроблені правила та закони, які враховують ці проблеми з відповідальністю є метою забезпечення безпеки та цінностей усіх користувачів віртуальної реальності.

Однією з основних проблем є те, що віртуальна реальність може створювати відчуття анонімності, тому що люди не відчувають себе відповідними за свої дії у

віртуальному середовищі. Влучно зазначає Ю. Ю. Калиновський, що правосвідомість натовпу є рухливою, нестійкою та еkleктичною і залежить від настроїв найбільш активних осіб і будь-яких подій, що відбуваються навколо. Натовп може надати собі будь-яке «право», що не відповідає чинному законодавству [33]. Однак, з іншого боку, віртуальні відносини можуть бути такими самими реальними та масштабами, як та що відбуваються в реальному світі. Це може призвести до проблеми з відповідальністю, особливо якщо дії у віртуальному середовищі мають реальні наслідки для реальних людей.

За допомогою віртуальної реальності люди можуть взаємодіяти з іншими людьми та віртуальними предметами, не залежно від відстані та часу. Це відкриває великі можливості для різноманітних видів діяльності, включаючи розваги, освіту, роботу та бізнес. Однак також створює проблеми, зокрема проблеми з відповідальністю.

У віртуальному середовищі нейтралізується відповідальність, а в окремих випадках немає її зовсім, що може вкрай ускладнювати відносини між реальними людьми. Наприклад, у віртуальному середовищі люди можуть змінювати різні ролі та відображати себе як інші люди. Це може призвести до того, що відповідальність за дії у віртуальному середовищі можуть бути складною програмою правових вимірів культури.

З відкриттям нових технологій та впровадженням їх в повсякденне життя, моральні та етичні питання набувають нового рівня складності та вимагають перегляду з боку існуючого законодавства завдяки активізації суспільної інтенціональності правосвідомості. Віртуальна реальність є однією з таких технологій, яка може вимагати переоцінювання традиційних моральних та етичних засад.

Наприклад, у віртуальній реальності можуть бути створені ситуації, які в реальному житті є неприйнятними з точки зору моральності та етики, але в контексті віртуального середовища можуть вважатися прийнятними. Це може породжувати питання про те, які моральні та етичні принципи повинні бути застосовані в віртуальній реальності.

Крім того, віртуальна реальність може створювати нові види етичних проблем, які не існують у реальному світі. Наприклад, можуть виникнути питання про те, які права належать віртуальним персонажам, які можуть бути створені відомою компанією або користувачами віртуальних середовищ. Це може вимагати розробки нових етичних стандартів та норм, які враховують специфіку віртуальної реальності.

Наприклад, віртуальна реальність може мати свої власні норми та цінності, які відрізняються від тих, що існують у реальному світі. Це може створювати конфлікти між реальним та віртуальним світом та потребувати переоцінювання традиційних моральних та етичних засад.

Також віртуальна реальність може спонукати до порушення моральних та етичних норм, які в реальному світі були б неприйнятні. Наприклад, віртуальне насильство часто допускається у віртуальних іграх та середовищах, хоча у реальному світі воно є неприйнятним.

Отже, з боку інтенціональності правосвідомості вимагається перегляд традиційних моральних та етичних засад до законів права, щоб вони могли бути застосовані до віртуального світу. Важливо визнати, що віртуальна реальність є новим середовищем, яке вимагає нового підходу до моральності та етики. Відповідні норми та цінності повинні бути розроблені з урахуванням специфіки віртуального середовища, його можливостей та обмежень.

Віртуальна реальність може вплинути на відносини між людьми, зокрема через зміну способів взаємодії та комунікації. Віртуальна реальність може дозволити людям з різних куточків світу зустрічатися та спілкуватися в одному віртуальному просторі, що може змінити нашу уяву про те, що означає "бути разом" та розвинути нові форми соціальної взаємодії.

Однак це також може мати негативний вплив на взаємодію в реальному світі, де люди можуть відчувати віддаленість від реальної життєвої взаємодії та бути менш зацікавленими в установленні близьких зв'язків з реальними людьми.

Існує безліч відмінностей між віртуальною та реальною реальністю. Основні з них такі. *Фізична присутність.* У реальній реальності ми знаходимося у

фізичному просторі, де можемо взаємодіяти з реальними об'єктами, людьми та середовищем, тоді як у віртуальній реальності ми знаходимося у віртуальному середовищі, що існує в електронному вигляді і не має фізичної реальності; *Спосіб взаємодії*: У реальній реальності взаємодія з об'єктами створюється фізично, за допомогою дотику, рухів та інших дій, тоді як у віртуальній реальності взаємодія створюється за допомогою електронних пристроїв, які дозволяють користувачам керувати віртуальними об'єктами за допомогою жестів, голосових команд, контролерів руху та інших сенсорів; *Правила та обмеження*: У віртуальній реальності ваші правила та обмеження, які можуть відрізнятися від реальної реальності. Наприклад, у віртуальному світі можуть бути обмежені дозволи на рух або можуть бути використані дії, які у реальному світі були небезпечні або неможливі; *Віртуальність*: У віртуальній реальності все, що ми бачимо, чуємо та відчуваємо, є створеним штучно і може бути змінено за бажанням користувача, тоді як у реальній реальності об'єкти, які ми бачимо, чуємо та відчуваємо; *Насиченість враженнями*: Віртуальна реальність може бути більш насиченою враженнями, ніж реальна реальність. Вона може створити нові світи та почуття, які неможливо відчути в реальному світі; *Фізичні обмеження*: В реальному світі люди обмежені своїми фізичними здібностями. Наприклад, людина не може літати, не може перетворюватися на тварину, або не може змінювати форму свого тіла, а от у віртуальному світі це можливо.

С. О. Руденко наводить приклад, як під впливом інформатизації та віртуалізації між суб'єктних відносин змінюється свідомість (правосвідомість) людини, – вона інакше сприймає себе у цьому світі. Зокрема, вплив інформатизації пояснюється трьома взаємозалежними процесами, що її супроводжують: медіатизацією: процесом удосконалення засобів збирання, зберігання та поширення інформації; комп'ютеризацією: процесом удосконалення засобів пошуку і оброблення інформації; інтелектуалізацією: процесом розвитку здатності сприйняття і породження інформації, тобто підвищенням інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання засобів штучного інтелекту [76]. Крім того, віртуальна реальність може змінити спосіб, яким ми сприймаємо та

розуміємо інших людей, зокрема через можливість створення віртуальних персонажів та ідентичностей, які можуть бути зовсім відмінними від реальної особистості. Це може призвести до складнощів у встановленні та збереженні реальних відносин між людьми, особливо якщо ці віртуальні ідентичності розроблені для обману або втілення небажаної поведінки.

Віртуальна реальність також може змінити спосіб, яким ми взаємодіємо з іншими людьми, особливо через відсутність невербальних сигналів, які зазвичай супроводжують комунікацію в реальному житті. Крім того, віртуальні середовища можуть сприяти виникненню анонімності, що може змінювати поведінку людей. Наприклад, люди можуть бути більш відкриті та спілкуватися з більшою кількістю людей, коли їхній віртуальний імідж не пов'язаний з їхнім реальним життям. Однак, це також може призвести до зловживань та навіть кібербулінгу і бути новим виміром у функціонуванні інтенціональності правосвідомості.

З іншого боку, віртуальна реальність може допомогти в розвитку взаєморозуміння та толерантності в змістовному складі інтенціональності правосвідомості, оскільки вона дозволяє людям з різних країн та культур взаємодіяти та спілкуватися один з одним без фізичних обмежень та перешкод. Крім того, віртуальні середовища можуть сприяти розвитку спільної творчості та взаємодії між людьми, що може вести до створення нових ідей та інновацій.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі була розглянута інтенціональність правосвідомості та свідомості взагалі, яка відіграє ключову роль у спрямуванні нашої уваги та розумінні навколишнього світу. Дана концепція описує, як наші думки, сприйняття та психічні стани спрямовані на або стосуються об'єктів, подій чи станів справ у зовнішньому світі або в нашому внутрішньому досвіді. Інтенціональність свідомості важлива для нашої здатності розуміти і взаємодіяти з навколишнім світом. Вона дозволяє нам направляти увагу на конкретні об'єкти чи події, отримувати інформацію про них і приймати обґрунтовані рішення на основі цієї

інформації. Крім того, інтенціональність свідомості відіграє важливу роль у нашій здатності розуміти психічний стан та досвід інших людей. Вона нам допоможе передбачити їх поведінку та взаємодіяти з ними більш ефективними та значущими способами.

Однак існують певні непорозуміння та дискусії щодо того, як саме інтенціональність пов'язана зі свідомістю і навмисністю. Точний характер цього зв'язку все ще досліджується, і різні теорії підходять до цього питання по-різному.

Філософи та дослідники, такі як Н. Блок, Д. Деннетт, Ф. Дрекке розширили розуміння інтенціональності та свідомості. Вони розглядають інтенціональність як складну проблему, яка стосується відносин між феноменальною свідомістю, свідомістю доступу та рефлексивною свідомістю. Вони запропонували альтернативні погляди на інтенціональність, вказуючи, що інтенційні ідіоми не описують реальні явища, але мають інструментальне значення для передбачення та пояснення поведінки. Розуміння інтенціональності та свідомості залишається складною проблемою у філософії, психології, нейронауці та когнітивних науках. Різні філософи та дослідники пропонують різні підходи до цих концепцій, а обговорення продовжується в академічному співтоваристві.

Нам було важливим розширити розуміння свідомості, включаючи ідеї про корисну свідомість, розширену свідомість, розподілене пізнання та інше, що допомагає врахувати контекст і взаємодію зовнішнього середовища в розумінні інтенціональності та свідомості. Навмисність і свідомість взаємозалежні. Навмисність допомагає сформувати спрямованість та інтенцію свідомого досвіду, а свідомість дозволяє нам усвідомлювати цей досвід та формувати психічні уявлення про нього. Важливим аспектом інтенціональної свідомості є здатність до раціонального управління нашим інтелектуальним розумінням світу та нашими реакціями на нього. Безнавмисність та спрямованість свідомості нашого переживання та дії можуть втратити свій сенс та цінність для нас. Також у дослідженні був проведений аналіз взаємопов'язаності волевиявлення людини та свідомості. Свідомість дозволяє нам направляти увагу, аналізувати інформацію та приймати обдумані рішення, які впливають на нашу здатність до волевиявлення. З

іншого боку, волевиявлення дозволяє нам контролювати наші думки, емоції та поведінку з метою досягнення цілей та задоволення потреб. Різні фактори, такі як знання, культура, емоції, соціальний тиск та інші, можуть впливати на волевиявлення і свідомість. Це означає, що матеріальні та зовнішні фактори можуть впливати на нашу здатність до прийняття рішень і контролю над нашими діями. Концепції волі і вільної волі також впливають на наше переконання, цінність та культурні аспекти. Різні культури і традиції можуть надавати різний статус волі та вільної волі, що впливає на свідомість та поведінку людей.

Деякі нейронаукові підходи, такі як дослідження Б. Лібета, вказують на те, що ініціація волі може відбуватися несвідомо, але свідомо функція все ще може контролювати результат. Загалом, питання волі і вільної волі залишаються предметом активних наукових досліджень і філософських роздумів, і розуміння цих концепцій продовжує розвиватися і змінюватися з часом.

У питанні про вільну волю немає однозначної відповіді. Воля може розглядатися як здатність свідомо вибирати та приймати рішення, але вплив на це рішення дуже складно розміщується через велику кількість факторів, які впливають на них. Воля може визначитися як діяльність, яка базується на даних у пам'яті людини. Це означає, що свідомість використовує свій досвід та інформацію, збережену в пам'яті, для створення рішень та вольової діяльності. Рівень свободи волі залишається складним питанням, і це питання потребує подальших досліджень та обговорення. Питання про природу волі і долю ще залишаються предметом філософських і наукових дебатів та визначають цю проблему, яка в наш час знаходиться в статусі обговорення. Отже, воля та правосвідомість взаємодіють та впливають одне на одного. Воля може визначити правосвідомість та вплив на неї через упередження, досвід, цінність та переконаність, а також змінити погляди та відповідальність. У свою чергу правосвідомість може впливати на волю, регулюючи її рішення і вчинки.

Ще одним аспектом впливу на правосвідомість людини є віртуальна реальність, дія якої збільшується на шляху розвитку Інтернету та технологічного прогресу. Віртуальна реальність може бути в основному інструментом формування

правосвідомості, що дозволяє людям краще розуміти правові концепції та процедури. Однак використання віртуальної реальності вимагає обережності, оскільки неправильне використання може призвести до спотворення фактів та нереалістичних уявлень про правові процеси.

Вплив віртуальної реальності на правосвідомість, та загалом свідомість суспільства є складним і обговорюваним питанням, з позитивними і негативними висновками. Використання віртуальної реальності надає нові можливості для навчання, соціальних зв'язків і розваг, але може також призвести до викривленого відчуття реальності і посилити відчуття ізоляції. Важливо використовувати віртуальну реальність відповідально та збалансовано, усвідомлюючи її ймовірні наслідки. Можна зробити висновок, що віртуальна реальність змінює способи взаємодії людей, відчуття реальності та прийняття рішень. Вона може відкрити нові можливості для анонімності та віддаленої взаємодії, але при цьому важливо вирішити питання етики та відповідальності в цьому віртуальному середовищі.

Важливо розуміти, що віртуальна реальність може вплинути на нашу правосвідомість у багатьох аспектах, і її використання повинно регулюватися з урахуванням цих можливих впливів. Питання правової охорони прав і свобод у віртуальному середовищі, етичних норм, а також відповідальність за дії у віртуальному світі залишаються шкідливими завданнями для суспільства. Віртуальна реальність може створювати нові відносини та взаємодію, і важливо впливати на їх розробку правил і політики для віртуального світу. Це також може створити питання з відповідальності, особливо коли дії віртуального середовища мають реальні наслідки. Регулювання віртуальних відносин важливо для того, щоб забезпечити безпеку та цінності всіх учасників віртуального світу. Віртуальна реальність, з одного боку, може створювати почуття анонімності та віддаленості, але з іншого – може створювати реальні відносини та взаємодію. Це вимагає вдумливого підходу до регулювання і використання цієї технології. Отже, важливо постійно досліджувати вплив віртуальної реальності на нашу свідомість, розробляти відповідні політики та регулювання, щоб забезпечити безпеку й цінність цього нового цифрового середовища.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що проблема інтенціональності правосвідомості у сучасному філософському знанні є актуальною і значущою. Вона знаходить себе в стратегії суспільних взаємовідносин, пов'язана з побудовою суспільства, де вчинок, який безпосередньо є проявом взаємодії, взаєморозуміння, забезпечення соціального порядку та безпеки, має формуватися за допомогою інтенціональності. Інтенціональність є базовою ознакою свідомості загалом, а її присутність у правовій свідомості допомагає тримати зв'язок між індивідуальною свідомістю людини з соціальним зовнішнім світом, наповнюючи вчинки аксіологічною значимістю. Проблема інтенціональності правосвідомості у сучасному віртуалізованому світі, порушуючи формалізовані модуляції поведінки, розширює свої межі, звертаючись до аналізу креативно-продуктивної сфери морально-правової діяльності, де особливої важливості набуває взаємодія ціннісно-нормативних систем.

У сучасних реаліях життя людства інтенціональна правосвідомість набуває статусу активного і всебічного контролю над порядком і дисципліною, виступає гарантом гармонійного й сталого співжиття. Тільки у публічному комунікативному просторі людина може повною мірою продемонструвати рівень своєї позитивної свободи, розкриваючи її через інтенціональність своєї правосвідомості. Очевидно, що сьогоденний публічний простір вирізняється своєю хаотичністю та невизначеністю в окремих питаннях щодо кризових ситуацій, саме тому важливим для навколишнього середовища людини стає інтенсивна стратегія співучасті, що сприяє збереженню гуманістичних ідеалів, принципів, високого рівня культури поведінки у всіх сферах буття, порядку, дисципліни та закону.

Результативність філософського дослідження інтенціональності правосвідомості основана на системі всезагальних філософських методах діалектики, синергетики, феноменології, герменевтики та прагматизму, а також загальнонаукових прийомах аналізу та синтезу, класифікації понять, методу сходження від абстрактного до конкретного. Для формування головних положень

було використано принцип об'єктивізму і плюралізму, а також метод компаративного аналізу у міждисциплінарному огляді, який синтезує філософсько-антропологічний підхід поряд з соціально-філософським до розуміння предмета дослідження – феномена інтенціональності правосвідомості в соціально-комунікативній сфері людини, в її діях та вчинках. Метод феноменологічної редукції має важливе значення у контексті цього дослідження. Даний метод допускає абстрагування від теоретико-пізнавального процесу. Здебільшого це здійснюється за допомогою повернення автора до іманентних констант досліджуваного об'єкта чи процесу завдяки усуненню трансценденції.

У філософській літературі інтенціональність здебільшого позиціонується як спрямованість свідомості на світ, причому така дія визначається у контексті духовного начала й пізнання. Інтенціональність – одне з центральних понять аналітичної філософії та феноменології, яке встановлює особливе відношення між свідомістю, мовою і світом. Інтенціональність правосвідомості як процес повсякчас реалізується у інтенціях, тому тема інтенційності як такої виступає центральною у феноменології.

У вивченні правової свідомості та її зв'язку з інтенціональністю індивідів важливо звернути увагу на тривалу історію цього питання у філософії. Основним напрямком дослідження феномена інтенціональності правосвідомості є історико-філософське знання. Екскурс в історію філософської думки показав, що активність інтенціональної правосвідомості дозволяє досягти раціонального управління інтелектуальним розумінням людей сучасної системи суспільних відносин, реакціями на них та взаємодіями в їх межах.

Інтенціональна правосвідомість не зводиться до сукупності поглядів або теоретичних висновків. Її істотною ознакою є те, що в рамках правосвідомості відбувається первинний аналіз і оцінка обставин об'єктивної дійсності та визначення того способу дій, який є необхідним. Саме у сфері правосвідомості певні форми поведінки осмислюються як необхідні, потребують безумовного виконання, осмислюються як належне. Їхня обов'язковість при цьому потребує державного визнання та забезпечення. Зафіксовані в правосвідомості як соціально

необхідні та соціально цінні форми поведінки визнаються орієнтирами, зразками поведінки людей. Відображення, оцінювання необхідних форм людської поведінки у вигляді уявлень про можливе і неможливе, припустиме і неприпустиме найчастіше фіксується в юридичних категоріях прав і обов'язків і, в разі відповідної оцінки з боку держави, формується у вигляді положень нормативних актів.

Особливістю інтенціональності правосвідомості є те, що ставить її у специфічне становище серед усіх інших елементів правової реальності, а саме те, що множина вхідних та вихідних чинників стикаються на її межі і трансформується в іншу множину – передумов існування права, його фактичного буття та наслідків цього. Інтенціональність правосвідомості сумує погляди на ідеї, що виражають ставлення до законності й правопорядку та уявлення про те, що є правомірним або неправомірним. Правосвідомість особистості є, з одного боку, одним з елементів її правової культури, а з іншого – правової культури суспільства в цілому. Крім того, завдяки направленості на актуальні проблеми правової культури інтенціональність правосвідомості формує уявлення про бажане право, що суттєво розширює її межі порівняно з визначенням поведінки як правомірної чи неправомірної.

Феномен інтенціональності правосвідомості в соціогуманітарному знанні належить філософському осмисленню як певного феномена, універсального явища культурно-комунікативного простору суспільства. Зв'язок інтенціональності правосвідомості з міждисциплінарними галузями, такими як соціологія, політологія, психологія та інші, полягає в тому, що знання з цих галузей допомагають розуміти, як правосвідомість впливає на суспільство і з іншого боку, як суспільство впливає на стан індивідуальної правосвідомості людей. Вивчення інтенціональності правосвідомості в контексті філософських проблем допомагає розглядати не лише самі правові норми, але й способи їхнього сприйняття та інтерпретації. Філософський підхід до дослідження феномена інтенціональності правосвідомості дозволяє розглядати його як складний соціокультурний продукт, що формується під впливом соціальних, культурних, історичних та особистісних факторів.

У нашій державі головними завданнями у формуванні сучасної правової свідомості є поступове вирішення тих проблем, що постали перед українським суспільством у результаті подолання наслідків радянської епохи та тоталітарного минулого. Основними рисами такої трансформації виступають, по-перше, поява певної національної єдності на тлі боротьби за демократичні цінності та людську свободу, по-друге, поява великого бажання дотримання прав людини, та безпосередньо боротьба за ці права, по-третє, поступове подолання правового нігілізму, що неминуче приводить до підвищення правової обізнаності, а звідси правосвідомості.

Сучасний віртуалізований світ має суттєвий вплив і функціонування інтенціональності правосвідомості, що формують особистісні та її адаптаційні можливості в суспільстві. Це такі засоби, що в своїй сукупності створюють віртуалізований світ: телебачення, Інтернет, реклама, ігрові технології тощо. Вони пропонують різні стилі життя, норми поведінки та моделі реальності, які можуть стати прикладами для імітації. Однак ці шляхи мають негативний вплив на молоде покоління та суспільство загалом, після чого можуть сприяти негативній зміні внутрішніх людських цінностей.

Моральні цінності входять в предметне поле інтенціональності правосвідомості і одночасно є основою регулювання поведінки та взаємодії між людьми в межах правової культури. Коли норми права залишаються моральними цінностями, це означає, що люди діють не лише через зобов'язання, але й з внутрішньою переконаністю, що право стає частиною їхньої моралі. Це свідчить про високий рівень розвитку суспільства. Моральні цінності враховують інтереси та цінності інших людей та суспільства загалом, вони починають змістові орієнтації в житті людей, соціальних груп, держави та нації. Моральна свідомість є ознакою духовного розвитку людини, вона відображає її відносини з іншими та впливає на становлення особистості. Моральність включає в себе всі норми, включаючи права і принципи, які впливають на розвиток людини. Рівень моральності диктує як ставитися до себе та інших і включає такі якості як

справедливість, милосердя, доброзичливість, толерантність, совість, готовність допомагати іншим, ввічливість і багато інших, які формують її ціннісні орієнтації.

Інтенціональність правосвідомості, яка фіксує цілеспрямованість нашої уваги та розуміння зовнішніх та внутрішніх об'єктів, змінює зміст та роль у нашій свідомості в здійсненні вчинків та дій. Вона дозволяє нам спрямовувати увагу на конкретні об'єкти, події та стани, розуміти та взаємодіяти з ними, а також передбачати та розуміти психічний досвід інших людей.

Філософське дослідження впливу віртуальної реальності на свідомість і волю людини відкривається перед нами складний ландшафт нових можливостей та викликів. Воля та свідомість взаємодіють, формуючи спосіб, яким ми сприймаємо та реагуємо на цифровий світ навколо нас. Вплив віртуальної реальності на правосвідомість суспільства відкриває нові можливості для навчання, комунікації та розваг, однак він також може розкрити великі питання щодо етики та відповідальності. Важливо бути свідомими та обережними щодо використання цієї технології, оскільки неконтрольоване залучення віртуальної реальності може призвести до викривлення реальності та ізоляції. Філософи досліджують, як віртуальна реальність впливає на наше сприйняття реальності і нашу свідомість, підкреслюючи важливість цього питання для сучасного суспільства. Використання віртуальної реальності може змінити наше сприйняття реальності, і це має значення дослідження для нашої ідентичності та взаємодії з іншими.

Однак важливо розробити не тільки правові, але й етичні нормативи, які враховують специфіку віртуальної реальності та викликають відповідальне ставлення до їх персонального та колективного ставлення й використання її можливостей. Слід вважати за необхідне цілеспрямовано розробляти нові правові акти та етичні стандарти, які враховують можливості і обмеження віртуальних технологій та сприяють створенню безпечного та цінного віртуального середовища.

Можна вважати, що розуміння інтенціональності правосвідомості та її ролі в удосконаленні суспільних відносин в умовах віртуалізації залишається складною й актуальною проблемою у філософії та суміжних науках. Подальші дослідження та

дискусії остаточно розкриють її природу та важливість для нашого розуміння світу і нашої взаємодії з ним. Не менш значним є вивчення впливу віртуальної реальності на нашу свідомість та правосвідомість людей в їх головних інтенціональних проявах, що є важливою проблемою сучасних філософських досліджень, які вимагає уваги вчених та обговорення в сучасному науковому світі. Спроможність наукової спільноти розуміти і регулювати цей вплив буде визначати, як людство адаптується до нових реалій цифрового віку, а також як забезпечити збалансовану морально-правову програму взаємодії віртуального і реального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики»; пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. — 2-е вид. — К.: Основи, 2003. — 796 с.
2. Артеменко А. П. Вольність як «зразкова ідея» української правосвідомості. *Гуманітарний часопис: збірник наукових праць*. 2009. № 4. С. 5–12.
3. Артеменко А. П. Топологія Я в мережевих структурах соціуму. Харків : Цифрова друкарня № 1, 2013. 344 с.
4. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті ; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
5. Бегиашвили А. Ф. Проблема начала познання у Б. Рассела и Э. Гуссерля. Тбилиси, 1969. 122 с.
6. Бортняк А. Ф. Правова комунікація як спосіб функціонування правових знаків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 238–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_4_85.
7. Brentano Ф. Психологія з емпіричної точки зору ; за ред. Лінда Л. МакАлістер. Лондон : Routledge, 1995. 448 с.
8. Васильєва Л. А. Людина публічна в культур-комунікативному просторі сучасності : монографія. Харків : Мачулін, 2019. 368 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник ; за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2007. 1020 с.
10. Вовк Д. Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою. *Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр.* ; редкол.: В. Я. Тацій та ін. Харків : Право, 2012. № 2 (69). 312 с.
11. Гаврюшенко Д. О. Повсякденність та спілкування в дослідженні культурного буття людини. *Гуманітарний часопис: збірник наукових праць*. Харків, 2011. № 3. С. 63–69.
12. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. Основи філософії права. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
13. Головей В. Ю. Сакральне в мистецтві: проблеми образотворчої репрезентації : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2012. 420 с.

14. Головка О. М. Цифрова культура та інформаційна культура: права людини в епоху цифрових трансформацій. *Інформація і право*. № 4(31). 2019. С. 37–44.
15. Гуссерль Е. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки. Київ : ППС-2002, 2009. 356 с.
16. Гуссерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. *Книга перша : Загальний вступ до чистої феноменології* ; пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
17. Гуссерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології ; пер. з нім. А. Вахтель. Київ : Темпора, 2021. 304 с.
18. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії. *Філософська думка*. 2002. № 3. С. 134–149.
19. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. К. Людина в інформаційному суспільстві: проблема моральної ідентифікації. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Том 1 (40). 2019. С. 8–20. URL: doi: 10.21564/2075-7190.40.155746.
20. Декарт Р. Метафізичні розмисли / пер. з франц. З. Борисюк. Київ : Юніверс, 2000. С. 21–298.
21. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Віртуальна реальність: до проблеми концептуалізації понять. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія : філософія, філософія права, політологія, соціологія : 2017. № 4 (35). С. 21–31. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119619>
22. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Віртуальні комунікації: до проблеми філософського осмислення сутності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 3 (26). 2015. С. 7–19.
23. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Інформаційна безпека в контексті інформаційної культури. *Інформація і право*. № 1(20). 2017. С. 74–81.
24. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності : монографія. Харків : Майдан, 2010. 260 с.

25. Дубініна В. Розуміння як інтенціональна структура: розвиток герменевтики Ф. Brentano. *Схід*. 2018. № 5(157). С. 5–8.
26. Єрмак Г. В. Аналіз морального виховання у працях радянських і сучасних дослідників : історичний аспект. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. 2014. № 1. С. 261-265. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2014_1_47.
27. Жижек Славой. Річ із внутрішнього простору / пер. з англ.: Павло Швед. Київ: Клубук, 2022. 416 с.
28. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 16–20.
29. Калиновський Ю. Ю. Моральна свідомість як детермінанта буття правового суспільства / Ю. Ю. Калиновський // Гілея: наук. вісн. – К., 2013. – Вип. 71. – С. 426–431.
30. Калиновський Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства : монографія. Харків : Майдан, 2012. 346 с.
31. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність. Харків : Право, 2008. 288 с.
32. Калиновський Ю. Ю. Приказки та прислів'я як індикатори повсякденної правосвідомості. *Гуманітарний часопис : зб. наук. праць*. 2006. № 3. С. 75–80.
33. Калиновський Ю. Ю. Природа та сутність правосвідомості «віртуального натовпу». *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія : філософія, філософія права, політологія, соціологія .2011. № 8. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/3560>
34. Кант Іммануїл. Критика практичного розуму / пер. з нім. : Ігор Бурковський. Київ: Юніверс, 2004. 240 с
35. Кант Іммануїл. Критика чистого розуму / пер. з нім. : Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
36. Карпенко І. В. Іntenціональність філософського знання та формування життєвої програми людини повсякденності. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 902. С. 7-14.

37. Кельман М. С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження : монографія. Тернопіль : Тернограф, 2011. 348 с.
38. Клімова Г. П. Структура та функції правової культури. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. №1(11). С. 292-298.
39. Ковбасюк Т. Моральні цінності сучасного виховання. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 4. С. 149-153. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2019_4_35
40. Корабльова Н. С. Багатомірність рольової реальності: ролі і маски – лик і личина : монографія. Харків : ХНУ, 2000. 288 с.
41. Корабльова В. М. Покоління в полі культури: множинність репрезентації : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. 180 с.
42. Корабльова В. М. Репрезентація ідеї покоління в соціокультурних контекстах : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04. Харків, 2006. 21 с.
43. Кузнецов А.Ю, Пустовіт Н.В. Феномен аксіосфери інформаційного суспільства крізь призму соціальних трансформацій футурологічної концепції Е. Тоффлера. *Гуманітарний часопис, Збірник наукових праць*. – Харків. ХАІ. N2. 68-74. 2013.
44. Кузнецов А.Ю. Понятие информация как парадигмообразующий концепт. *Гуманітарний часопис. Збірник наукових праць*. – Харків. ХАІ. N3. 68-74. 2005.
45. Кузнецов А.Ю. Пределы постмодернисткой определенности. *Гуманітарний часопис. Збірник наукових праць*. – Харків. ХАІ. N4. 2021.
46. Кузь М. М. Філософсько-правове дослідження інтенціонального виміру правового буття. *Митна справа*. 2014. № 6(2.1). С. 66-71.
47. Кунденко Я. М. Повсякденність як реалія культурної дійсності: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04. Харків, 1999. 19 с.
48. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.
49. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Харків : Право, 2019. 278 с.
50. Лозовий В. О., Сідак Л. М. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії і соціальній практиці. Харків, 2006. 256 с.

51. Лях В. В. Соціальні, особистісні та екзистенційні виміри свободи. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ : Центр духовної культури, 2004. №44. С. 1–14.
52. Максимов С. І. Правова реальність: досвід філософського осмислення. Харків : Право, 2002. 328 с.
53. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. 6-е вид. Київ : Либідь, 2006. 384 с.
54. Мануйлов Є. М., Калиновський Ю. Ю. Правова комунікація як чинник вітчизняного державотворення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 3 (38). 2018. С. 21–30. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.38.139943>.
55. Методологічні питання наукознавства / за заг. ред. В. І. Онопрієнко. Київ : УкрІНТЕІ, 2001. 332 с.
56. Мурадян Н. С. Взаємозв'язок між волевиявленням людини та свідомістю в цілісній структурі людини. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 2. С. 3240. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.2.5>.
57. Мурадян Н. С. Віртуальна реальність як нове середовище формування правосвідомості. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2023. № 1. С. 66–72. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.1.9>
58. Мурадян Н. С. Вплив засобів масової інформації на свідомість людини та інтенціональність правосвідомості в соціумі. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 4. С. 67 – 73. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.10>.
59. Мурадян Н. С., Васильєва Л. А. Інтенціональність правосвідомості людини в умовах необхідного самообмеження. *Young Scholars Journal Scientific journal*. Premier Publishing s.r.o. Praha. 2021. № 1. С. 34–38. URL: <https://doi.org/10.29013/YSJ-21-1-34-38>.
60. Мурадян Н. С. Інтенціональність правосвідомості та свобода людини в умовах необхідного самообмеження. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. № 34. С. 70–77. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.10>.

61. Мурадян Н. С. Legal consciousness of a person in the face of global biological danger (On the example of the COVID-19 pandemic). *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., ч. 1., м. Суми 29 травня 2020 р. Суми, 2020. С. 36–39. URL: <https://law-conf.sspu.edu.ua/images/2020/e-book/chastina-1.pdf>.
62. Мурадян Н. С. Феномен правосвідомості в соціально-культурній динаміці. *Філософія в сучасному світі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 22–23 листопада 2019 р. Харків, 2019. С. 148–149. URL: <https://web.kpi.kharkov.ua/pcw/wp-content/uploads/sites/210/2019/12/zbirka-filosofiya-2019.pdf>
63. Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів. Переклад з німецької: Ганна Савченко. Харків: Фоліо. 2020. 192 с
64. Павлова Т. С. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико–філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Дніпропетровськ, 2007. 18 с.
65. Панькова О. Правова свідомість населення України та захисні стратегії працюючих при порушенні їхніх соціально-трудоових прав. *Український соціум*. 2007. №1. С. 24–33.
66. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Львівська політехніка, 2009. 149 с.
67. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Вплив глобалізаційних процесів на конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканість України. *Гуманітарний часопис: зб. наук. праць*. 2010. № 1. С. 5–11. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6807>
68. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
69. Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 75–81.

70. Проценко О., Дмитренко М., Чубіна Т. Етика та інформативна етика у комунікативному просторі сучасного суспільства. *Вісник Львівського університету*. Серія філософ.-політолог. студії. Львів, 2022. № 44. С. 98–104. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/politology/issue/archive>
71. Проценко О. П. Етикет в просторі практичної філософії : монографія. Харків : ХНУ, 2002. 240 с.
72. Проценко О. П., Васильєва Л. А. Культурні форми спілкування в самозбереженні людини та вдосконаленні людських відносин. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Філософія. Вип. 1(45) 2020. С. 83– 90. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/12575/1/Procenko.pdf>
73. Проценко О., Дмитренко М., Чубенко Т. Цифрова репрезентація особистості і цифровий етикет. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. Львів, 2023. № 47. С. 61-66. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/7.pdf
74. Проць О. Є. Правова культура та правокультурність: межі кореляції понять. *Часопис Київського університету права*. 2011. №3. С. 77–81. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/25062>
75. Рикер П. Право і справедливість. К.: Дух і літера, 2000. 216 с.
76. Руденко С. О. Сутність прийняття управлінських рішень у суспільстві, заснованому на знаннях. *Наукові записки Харківського ун-ту Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія*. 2007. № 2 (28). 143 с.
77. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права ; пер. з французької та коментарі: О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
78. Синиця А. С. Концепт інтенціональності: феноменологічний та аналітичний виміри. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: філософія, соціологія, політологія. 2012. Т. 2. № 22.
79. Ситар І. М. Комунікація у праві: до проблеми міжкультурної комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 807. С. 119–123.

80. Требін М. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації. *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2009. № 844. С. 59–62.
81. Соціологія права : енциклопедичний словник. М. П. Требін, Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна. Харків : Право, 2020. 146–148 с.
82. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій : монографія / [О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.] ; за ред. О.Г. Данильяна. – Харків : Право, 2020. – 344 с.
83. Федорова М. А. Моральні цінності особистості : сутність поняття та основні характеристики. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Спецвипуск. Вінниця – Київ, 2015. С. 105–109.
84. Романовський О. Г., Михайличенко В. Є., Грень Л. М. Філософія психології : навч. посіб. для студентів напряму підготовки «Психологія». Харків : НТУ «ХП», 2016. 140 с.
85. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, та ін.-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
86. Фром Е. Втеча від свободи / Еріх Фромм; перекл. з англ. М.Яковлева. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. – 288 с.
87. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Тетяна Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.
88. Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : у 3-х т. Т. 2.: Міраж соціальної справедливості / пер. з англ. Київ : Сфера, 1999. 200 с.
89. Цибра М. Метанойя: філософсько-етичний аспект : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 240 с.
90. Чалмерс Д. Лицем до лица з проблемою свідомості / пер. з англ. А. Ю. Леонов. *Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць* ; за ред. : Я. В. Шрамко. Кривий Ріг, 2013. Вип. 14. С. 121-152.
91. Читанка з історії філософії : у 6 кн. Зарубіжна філософія ХХ ст. Київ : Довіра, 1993. 239с.

92. Шинкарук В. І. Сутність світогляду. Науковий світогляд як його вищий історичний тип. *Науковий світогляд та соціалістична культура*. Київ, 1988. С. 13–57.
93. Штанько В. І. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології як чинник трансформацій соціокультурної реальності. *Вісник ХНУ ім. Каразіна*. Серія : Теорія культури і філософія науки. 2008. № 829. 25 с.
94. Adams P., Suarez A. Exploring Free Will and Consciousness in the Light of Quantum Physics and Neuroscience. *In Is Science Compatible with Free Will?* New York : Springer, 2013. Pages 273-290.
URL:https://www.researchgate.net/publication/292429783_Is_Science_Compatible_with_Free_Will_Exploring_Free_Will_and_Consciousness_in_the_Light_of_Quantum_Physics_and_Neuroscience
95. Beebe H., Mele A. Human compatibilism. *Mind*. 2002. 111(442). Pages 201-224.
URL: <https://philarchive.org/rec/BEEHC>
96. Bergson H., Pogson F.L. Time and free will: An essay on the immediate data of consciousness. Courier Corporation 2001. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/56852>
97. Bishop R. C., Atmanspacher H. The causal closure of physics and free will. *In The Oxford Handbook of Free Will*. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/297163926_The_Causal_Closure_of_Physics_and_Free_Will/link/56f51f2808ae95e8b6d1984f/download
98. Bunge M. Causality and modern science. *Routledge*, 2017. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315081656/causality-modern-science-mario-bunge>
99. Busemeyer J. R., Wang Z., Townsend J. T. Quantum dynamics of human decision making. *Journal of Mathematical Psychology*. 2006. 50. Pages 220–241. URL: <https://jbusemey.pages.iu.edu/QD.pdf>
100. Conway J. H., Kochen S. The strong free will theorem. *Notices of the AMS*. 2009. 56(2). Pages 226-232. URL: <https://www.ams.org/notices/200902/rtx090200226p.pdf>
101. Dennett D. *Consciousness Explained*. Back Bay Books. – 1991. –P. 511

102. Descartes R., Kenny A. The philosophical writings of Descartes. *The correspondence* (Vol. 3). Cambridge University Press. 1984. URL: <https://philpapers.org/rec/DESTPW-3>
103. Dewey J. How We Think. John Dewey. Middle Works. – 1910. – Vol. 6. – P. 179
104. Djjrkheim M. The Division of LaborIn Society. Translated by George Simpson. The free press of Glencoe, Illinois. 1960. P. 462 перенести в англійську
105. Ellis A. The revised ABC's of rational-emotive therapy (RET). *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behaviour Therapy*. 1991. 9(3). Pages 139-172. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1992-06322-001>
106. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. Paperback – Import, January 1, 1957. P. 239
107. Ford M. E. Motivating humans: Goals, emotions, and personal agency beliefs. *Sage Publications*. 1992. URL: <https://sk.sagepub.com/books/motivating-humans>
108. Groff R. Sublating the free will problematic: powers, agency and causal determination. *Synthese*. 2019. 196(1). Pages 179-200. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Sublating-the-free-will-problematic%3A-powers%2C-agency-Groff/1597ac76c53e9c21a03f4ca9c0b5c0d46e9d9cb0>
109. Haggard P. Human volition: towards a neuroscience of will. *Nature Reviews Neuroscience*. 2008. 9 (12). Pages 934-946. URL: [https://academic.oup.com/book/12049/chapter-abstract/161361798?](https://academic.oup.com/book/12049/chapter-abstract/161361798?redirectedFrom=fulltext)
redirectedFrom=fulltext
110. Haggard P. The neurocognitive bases of human volition. *Annual review of psychology*. 2019. 70 p. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-psych-010418-103348>
111. Heidegger M. Being and time. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. 1962. P. 590.
112. Heidegger M. The basic problems of phenomenology. Translation, Introduction, and Lexicon by Albert Hofstadter. Indiana University Press Bloomington & Indianapolis 1988. P. 59

113. Hills T. T. Neurocognitive free will. *Proceedings of the Royal Society B*. 286(1908), 20190510, 2009. URL: <https://academic.oup.com/book/12049/chapter-abstract/161361798?redirectedFrom=fulltext>
114. Huizinga J. *Homo ludens a study of the play-element in culture*. 1980. 226p. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Homo_Ludens_A_study_of_the_play_element.pdf
115. Janew C. The Reality of Free Will. *Journal of Consciousness Exploration & Research*. 2000. 11(1). Pages 1–16. URL: https://www.researchgate.net/publication/338802581_The_Reality_of_Free_Will
116. Jenson R.W. Systematic theology: The works of God. Vol. 2. *Systematic Theology*, 2001. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Book_Review_Systematic_Theology_Vo_1_2_Th.pdf
117. Jibu M., Yasue M. Quantum brain dynamics and consciousness: an introduction. *Advances in consciousness studies*. Amsterdam. 1995. URL: <https://benjamins.com/catalog/aicr.3>
118. John E. R. A field theory of consciousness. *Consciousness and cognition* 10(2), 2001. Pp. 184 - 213. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1053810001905082>
119. Kane R. Rethinking free will: New perspectives on an ancient problem. *In The Oxford handbook of free will*. 2011. URL: <https://books.google.cz/books?id=W340Q1LzR5AC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
120. Libet B. Do we have free will? *Journal of consciousness studies*. 1999. 6 (8-9). Pp. 47 -57. URL: <https://spot.colorado.edu/~tooley/Benjamin%20Libet.pdf>
121. May R. *Freedom and destiny*. New York : WW Norton & Company. 1999. URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2018/03/freedom-and-destiny.pdf>
122. McKay T. J., Johnson D. A reconsideration of an argument against compatibilism. *Philosophical Topics*. 1996. 24(2). Pages 113-122. URL: <https://www.jstor.org/stable/43154239>

123. Nederman C. J. Amazing grace: Fortune, God, and free will in Machiavelli's thought. *Journal of the History of Ideas*. 1999. 60(4). Pages 617-638. https://www.researchgate.net/publication/352276794_
124. Northcott R. Free will is not a testable hypothesis. *Erkenntnis*. 2019. 84(3). Pages 617-631. URL: <https://philpapers.org/rec/NORFWI>
125. O'Connor T. Causality, mind, and free will. *Philosophical Perspectives*. 2000. 14. Pages 105-117. URL: <https://philpapers.org/rec/OCOCMA>
126. Parent A., Carpenter M. B. Ch. 1, Carpenter's Human Neuroanatomy, Williams & Wilkins, 1995. URL: <https://www.worldcat.org/title/carpenters-human-neuroanatomy/oclc/605177808>
127. Pereboom D. Living without free will. Cambridge University Press 2006. URL: https://www.stafforini.com/docs/pereboom_-_living_without_free_will.pdf
128. Pleasants N. Free will, determinism and the “problem” of structure and agency in the social sciences. *Philosophy of the Social Sciences*. 2019. 49(1). Pages 3-30. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/>
129. Poehlman T. A., Jantz T. K., Morsella E., Adaptive skeletal muscle action requires anticipation and “conscious broadcasting”. *Frontiers in Psychology*. 2012. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2012.00369/full>
130. Schwartz J. M., Stapp H. P., Beauregard M. Quantum physics in neuroscience and psychology: A neuro physical model of mind-brain interaction. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B*. 2005. 360. 1458. Pages. 1309-1327, 2. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1569494/>
131. Shepherd J. Free will and consciousness: Experimental studies. *Consciousness and Cognition*. 2012. 21(2). Pages 915-927. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2012-12210-043>
132. Wittgenstein L. Lectures & Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief. University of California press. Berkeley and Los Angeles. – 1967. –P. 79

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ
ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ****Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:**

*Статті у періодичних наукових виданнях, що увійшли до переліку наукових
фахових видань України:*

1. Мурадян Н.С. Іntenціональність правосвідомості та свобода людини в умовах необхідного самообмеження. Вісник Львівського університету. Серія: «Філософсько-політологічні студії». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. №34. С.70-77. (Б) DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.34.10>
2. Мурадян Н.С. Взаємозв'язок між волевиявленням людини та свідомістю в цілісній структурі людини. Науковий журнал «Перспективи. Соціально-політичний журнал». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. №2. С.32-40. (Б) DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.2.5>
3. Мурадян Н.С. Вплив засобів масової інформації на свідомість людини та інтенціональність правосвідомості в соціумі. Науковий журнал «Перспективи. Соціально-політичний журнал». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. №4. С.67-73. (Б) DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.4.10>
4. Мурадян Н.С. Віртуальна реальність як нове середовище формування правосвідомості. Науковий журнал «Перспективи. Соціально-політичний журнал». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. №1. С.66-72. (Б) DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.1.9>

Стаття в іноземному науковому періодичному виданні

5. Мурадян Н.С., Васильєва Л.А. Інтенціональність правосвідомості людини в умовах необхідного самообмеження. *Young Scholars Journal Scientific journal. Premier Publishing s.r.o. Praha. 2021р. № 1. С. 34-38. DOI: <https://doi.org/10.29013/YSJ-21-1-34-38>*

Наукові праці, які свідчать про апробацію матеріалів дисертації

6. Мурадян Н.С. Феномен правосвідомості в соціально-культурній динаміці. *Філософія в сучасному світі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 22-23 листопада 2019р. Харків: Видавництво «Точка», 2019. С. 148-149.*

7. Мурадян Н.С. Legal consciousness of a person in the face of global biological danger (On the example of the COVID-19 pandemic). Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції Частина 1. 29 травня 2020 р. Суми: Видавництво СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2020. С. 36-39.

8. Мурадян Н.С. Інтенціональність правосвідомості людини як особливість феноменологічної свідомості. *Філософія в сучасному світі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20-21 листопада 2020р. Харків: Видавництво ТОВ «Друкарня Мадрид», 2020. С. 225-227.*

9. Корній Н.С. (Мурадян Н.С.), Васильєва Л.А. Інтенціональна свідомість людини публічної як позитивна свобода. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Тези доповідей учасників IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. 20 листопада 2020р. Харків: НДІ ППСН, 2020. С.44-46.

10. Мурадян Н.С., Копилов В.О. Інтенціональність в предметному полі філософії права. Актуальні питання сучасного соціогуманітарного знання. Збірка

наукових доповідей XII Міжвузівського науково-практичного семінару. Випуск 12. 16 лютого 2021р. Харків : Видавничий центр «ХАІ», 2021.С.67-69.

11. Мурадян Н.С. Теорія ідентичності сучасного американського філософа Френціса Фукуяме. V Таврійські історичні наукові читання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 2-3 квітня 2021р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика»,2021. С.68-72.

12. Мурадян Н.С. Традиція як аксіологічна детермінанта у формування правосвідомості. Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 26–27 березня 2021р. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. С.66-67.

13. Мурадян Н.С. Право в цифровому просторі. Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму. Матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару. 17-18 листопада 2021р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін.-т», 2021. С.30-31.

14. Мурадян Н.С., Копилов В.О. Іntenціональність свідомості – свідомий чи навмисний перехід в розумовій діяльності людини. Людина, культура, техніка в новому тисячолітті. XXIII Міжнародна Науково-практична конференція. 28 квітня 2022р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін.-т», 2022. С.168-170.

15. Мурадян Н.С. Взаємозв'язок свободи волі та долі. Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук. Збірник матеріалів доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції. 31 травня 2022р. Харків-Рига. Електронне видання. С.157-159.

16. Мурадян Н.С. Іntenціональні ознаки правосвідомості людини в повсякденному середовищі. Філософія в аксіосфері глобалазуючого соціуму. Міжвузівський міський науково-практичний семінар. 17 листопада 2022р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін.-т», 2022. С.9-11.

17. Мурадян Н.С. Морально-правова свідомість на тлі сучасного філософського дискурсу. Філософія в сучасному світі. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. 18-19 листопада 2022р. Харків, 2022. С.153-156.

18. Мурадян Н.С. Віртуальність та реальність: їх взаємодія, вплив на правосвідомість та правила безпеки і обмеження. Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених. Збірник матеріалів доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції. 3 березня 2023р. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін.-т», 2023. С.120-123.